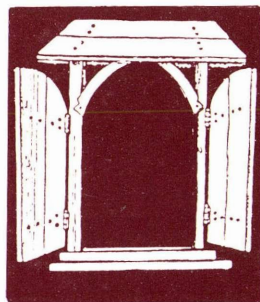

CREDO

Evangelikus Műhely

Túróczy Zoltán igehirdetése

Ezer éves a magyar iskola

Többet nyújt-e
az egyházi iskola?

Protestantizmus és művelődés

Egy iskola kálváriája

A bencések és iskolájuk

Eötvös József, az iskolapolitikus

A Luther-kép változásai

Hans Küng: Credo

Paul Tillich, a határok teológusa

Új sorozat: evangélikus műhelyek

Egy fanatikus lelkész

Finnugorok Európában

Szövött Himnuszok

Hárs Ernő, Lászlóffy Aladár
és Vitó Zoltán versei

Kulturális figyelő

1996
3-4

CREDO

Evangélikus Műhely

A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ
FOLYÓIRATA

II. évfolyam

1996. 3–4. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

VEÖREÖS IMRE tiszteletbeli elnök
FRENKL RÓBERT elnök
BÁRDOSSY GYÖRGY szerkesztő
BÁNKI JUDIT olvasószerkesztő

Andorka Rudolf
Bozóky Éva
Cserháti Márta
Fabiny Tamás
id. Fabiny Tibor
ifj. Fasang Árpád
Hafenscher Károly
Harmati Béla
Jánossy István

Kovácsné Zelma
Reuss András
Ribár János
Schulek Mátyás
Sólyom Jenő
Szebek Imre
Tóth-Szóllós Mihály
Vajda Ferenc

A borítót – Albrecht Dürer és id. Lucas Cranach metszeteinek felhasználásával –
Urai Erika készítette.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. Felelős kiadó: Tóth-Szóllós Mihály. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1085 Budapest, Üllői út 24. Telefon: 117-1108, 117-5478. Egy szám ára: 190 Ft. Megrendelhető (külföldre is) a fenti címen. A mindenkoros postaköltséget is felszámítjuk. Kapható a kiadóhivatalban és az evangélikus iratterjesztésekben, a Sajtóosztály Könyvesboltjában (VIII. Üllői út 24.), a Huszár Gál könyvesboltban (V. Deák tér 4.) és a Protestáns könyvesboltban (IX. Ráday u. 1.). Készült a Plantin Kiadó és Nyomda Kft.-nél. 96-0999

ISSN 1219-6800

Tartalomjegyzék

- 3 Az igehirdető Túróczy Zoltán emlékére
- 7 *Szabó István*
A határok teológusa
Paul Tillich: Rendszeres teológia
- 12 *Hans Küng*
Credo
Az Apostoli Hitvallás kortársaknak szóló magyarázata
- 19 *Gyapay Gábor*
„Kétség és remény közt”
Evangélikus nevelés hajdan és ma
- 25 *Heltai János*
Néhány gondolat XVI-XVII. századi protestáns iskolaügyünkről
- 29 *Lampérth Gyula*
Magvetés és öntözés
Többet nyújt-e az egyházi iskola?
- 34 *Laborczy Géza*
A Nyíregyházi Evangélikus Általános Iskola kálváriája
Naplószerű töprengés
- 40 *Hárs Ernő*
Tasso a börtönben (vers)
- 41 *Várszegi Asztrik*
Pannonhalma millenniuma (1996–1996)
- 44 *Korzenszky Richárd*
A bencések iskolája
- 48 *Bárdossy György*
Eötvös József, a polgári átalakulás iskolapolitikusa
- 54 *Fónyad Pál*
A Luther-kép változásai

- 60 *Szelestei N. László*
Egy fanatikus lelkész a 18. század első feléből
(M. Sartorius János)
- 65 *Kósa László*
Protestantizmus és magyar művelődés
- 75 *Jávorszky Béla*
Finnugorok Európában
- 79 *Evangelikus műhelyek*
Fabiny Tamás
Veöreös Imre dolgozószobájában
- 83 *Lászlóffy Aladár*
A testen túl (vers)
- 83 *Vitó Zoltán*
Szonett a látásról (vers)
- 84 *Kulturális figyelő*
Luther kontra Erasmus (*Csepregi Zoltán*) – Luther élete képekben (*Kinczler Irén*) – A teológiai kutatás mint hitmélyítő folyamat (*Fabiny Tamás*) – Bonhoeffer, a Krisztus-követés igaz tanítója (*Béres Tamás*) – A várakozás történetei (*Kovács Imre*) – A Pest megyei evangélikus iskolák története (*Harmati Béla*) – Murteri kövek (*Frenkl Róbert*) – Szövött himnuszok (*Prékopa Ágnes*) – Hetven éve halt meg Jászai Mari (*Bozóky Éva*) – Erdély és a finnek (*Koren Emil*) – „Az eltűnt lélek nyomában” (*Bagdy Emőke*)
- 97 Summary, Aus dem Inhalt

E számunk illusztrációi:

Urai Erika Csodaszarvas című grafikája (96. l.), a Magyar Kultúra Alapítvány pályázatának díjnyertes rajza, és a Szövött himnuszok című 1996 őszi budavári kiállítás munkái közül Nagy Judit (6. l.), Polgár Rózsa (11. l.), Péreli Zsuzsa (18. l.) és Kecskés Ágnes (59. l.) alkotása.

JELEN SZÁMUNK SZERZŐI:

Dr. Bagdy Emőke tanszékvezető egyetemi tanár
Bárdossy György szociológus
Béres Tamás ev. lelkész
Bozóky Éva újságíró
Fabiny Tamás ev. lelkész
Fónyad Pál ev. lelkész, egyháztörténész
(Ausztria)
Dr. Frenkl Róbert tanszékvezető egyetemi tanár
Dr. Gyapay Gábor tanár, történész
D. Dr. Harmati Béla ev. püspök
Hárs Ernő költő, műfordító
Dr. Heltai János irodalomtörténész
Kinczler Irén ev. lelkész
Dr. h. c. Koren Emil ny. ev. lelkész
Dr. Korzenszky Richárd a tihanyi apátság
házfőnöke

Dr. Kósa László tanszékvezető egyetemi tanár
Kovács Imre ev. lelkész
Prof. Küng, Hans rk. teológus, Tübingen
(Németország)
Laborczy Géza ev. lelkész
Dr. Lampérth Gyula gimnáziumi igazgató
Lászlóffy Aladár költő (Kolozsvár)
Prékopa Ágnes művészettörténész
Dr. Szabó István ref. lelkész
Dr. Szelestei Nagy László irodalomtörténész
Tekus Ottó ny. ev. lelkész
Dr. Várszegi Asztrik bencés főpát, püspök
Dr. h. c. Veöreös Imre ny. lelkész
Vitó Zoltán költő

Az igehirdető Túróczy Zoltán emlékére

Halála 25. évfordulója alkalmából

Túróczy Zoltán 1893. október 23-án született Arnóton, régi papi családból. Édesapja arnóti lelkész, majd esperes, nagyapja Czékus István püspök, dédapja Bauhofer György budavári lelkész, Mária Dorottya főhercegnő udvari papja.

Agimnáziumot Rozsnyón, a teológiát Pozsonyban végezte. Arnóton, majd Ózdon lett lelkész. 1927-től győri lelkész. 1935-ben fél éves tanulmányútra Finnországba utazott. 1939-től a Tiszai Egyházkerület püspöke lett. 1945-ben a nyíregyházi Népbírószág háborús uszítás koholt vádjával 10 év fegyházra és állásvesztésre ítélte. Börtönben töltött 9 hónap után szabadlábra helyezték. 1948-ban kegyelmi úton pertörléssel zárult az ügye.

1948 őszén a Dunántúli Egyházkerület püspökévé választották. 1952-ben az államhatalom lemondatta, minthogy őt állami szempontból megbízhatatlannak és működését a demokráciára károsnak tartotta. Győri lelkészi állásától is eltiltották. Az egyházegyetem Tanácsa 1956. december 11-én rehabilitálta, s 1957 februárjában beiktatták Budapesten az Északi Egyházkerület püspökének. 1957 végén harmadszor is félreállították. Ezután csendes visszavonultságban élt, 78 éves korában, 1971. november 22-én hunyt el Győrött.

Halála 25. évfordulóján egyik igehirdetésével emlékezünk rá. A prédikációt Budapesten tartotta, rádióközvetítéses istentiszteleten, azaz az ország „legnagyobb szószékén”. Alapigéje, a revideált Károli Gáspár fordítás szerint így hangzott: *„Bizonnyal tudja meg azért Izraelnek egész háza, hogy Urrá és Krisztussá tette őt az Isten, azt a Jézust, akit ti megfeszítettetek. Ezeket pedig mikor hallották, szívükben megkeseredének és mondanak Péternek és a többi apostoloknak: Mit cselekedjünk, atyámfiai, férfiak? Péter pedig monda nekik: Térjete meg és keresztekedjete meg mindnyájan a Jézus Krisztusnak nevében a bűnök bocsánatára; és veszitek a Szent Lélek ajándékát.”* (Apostolok cselekedetei 2,36–38.)

Túróczy Zoltán a pünkösdi alapigében a hangsúlyt az utolsó szavakra helyezte: „és veszitek a Szent Lélek ajándékát”. Azért választottam ezt a pünkösdi prédikációt megemlékezésünk alkalmából, mert jellemző igehirdető sajátosságára, és mert pünkösdi ajándéka ugyanúgy aktuális az év minden időszakában, mint karácsony, nagypéntek, húsvét üzenete.

Túróczy Zoltán a magyar protestáns egyházaknak legnagyobb hatású evangélizáló igehirdetője ebben az évszázadban. A harmincas években egymás után megjelent két prédikációs gyűjteményét javarészt hallgatói jegyezték le. Posztumusz kötetét maga írta meg nyugdíjas korában az év minden vasárnapjára, akár prédikált, akár nem. Számos evangélizáló sorozata jelent meg, közülük többet lelkészek hallottak, más sorozatok konferenciákon hagzottak el, nem lelkészeknek is. Az itt közölt igehirdetéshez hozzá kell képzelnünk – akik még élő tanúi vagyunk szövegeken, előadói asztalnál vagy például a gyenesi kertben mondott beszédeinek – a hanghordozását, hangszínét, átforrósodott beszédrészeleteinek szinte szárnyaló hangját. Mindazt, amit nem tud leképezni az írott, nyomtatott szó. A középkor századaiból maradt ránk a *viva vox evangelii* kifejezés. Az evangélium élő szava, amelynek nemcsak jelképes, hanem valóságos értelme is van: élőbeszéd.

Túróczy Zoltán igehirdető ajka elnémult. Igehirdetései mégis élnek a reá emlékezőkben. Am nyomtatott beszédei is életre kelhetnek azok lelkében, akik kézbe veszik. Ezt a pünkösdi igehirdetését is járja át a megelevenítő Szentlélek!

A megkeseredett pünkösdi ember

A pünkösdi keserúségről azt mondja az írás, hogy megkeseredés. Min keseredett meg ennyire az első hatalmas pünkösdi gyülekezet? Az keserítette meg ennyire, hogy a Szent Lélek megvilágosította előttük ezt a döbbenetes igazságot: *Élnek a bűneim!*

Majdnem két hónapnak a távol kódébe veszett bele immár a golgotai kereszt. Ennyi idő alatt még a legnagyobb szenzáció is elhétköznapiasodik. Az utca közvéleménye már régen napirendre tért fölötte. Akiket legközelebről érdekelt, már azok sem gondolnak rá sokat. A farizeusok nem tudnak már örülni győzelmüknek. Hozzászórtak már. Akiket pedig a lelkiismeretük nyugatalanított, azok nyugtalanságát elaltatta az a nagy csend, ami azóta erre a kérdésre ráborult. A föld, mely akkor megingott, azóta meg megbízhatóan tovább a maga útján. A sírok újra lezáródtak. A nap, mely akkor elsötétült, visszatért hűségeen a régi rendhez. Beszéltek ugyan valami feltámadásról, de a tanítványok maguk is igen elcsendesedtek. Akiknek a kezéhez Jézus vére tapadt, most nyugodtan viszik már véres áldozataikat az oltárhoz. Annás és Kajafás, Jézus hamis bírái, méltóságteljesen forgolódnak az oltár előtt. S akik a nyelvöket öltögették az Istenre ott a Golgotán, most ugyanazzal a nyelvvel zengik az Isten dicséretét. S akkor, amikor már minden rendben van, íme egyszerre előáll egy ember s a múlt temetőjéből, a feledés göröngyei alól kiássza a porlepte keresztet, magasra tartja: *„Jézust ti megfeszítettétek!”*

Félelmetes dolog az, amikor a Szent Lélek rádöbent a embert arra az igazságra, hogy a bűneim nem múltak ki akkor, amikor múlttá váltak, hanem élnek. Élnek... a legelső pajkos gyermekcsinytól kezdve a legutolsó gonosz tettemig, amit már érett ésszel követtem el botorul..., élnek a félelemből gyermekszájamból kicsúszott első füllentéstől kezdve a mai bűnömig, mellyel tövist szúrtam a nyelvemmel egy ember-társam szívébe..., élnek az első gondolatától kezdve, amit nem mertem elmondani az édesanyámnak, egészen beszenyezett képzeletem utolsó gondolatáig, melyben a gyeheña kénköves tüzei lobogtak..., élnek az első durcás érzéstől kezdve, mellyel elfordultam az élettől, mit szeretettel rakott elem az édesanyám, az utolsó irigy, lázadó indulatig, melyben forradalmak vörös tüzei lobogtak. Mind élnek. Élnek nemcsak azok, amikről más is tud, hanem a sötétség cselekedetei is. Nemcsak azok, amik fölött magam is csak mosolyogni tudtam valamikor, hanem azok is, amelyekre még gondolni is kín, amelyeket rettenetesen szegyenlek s amelyeket szeretnék kitörölni nemcsak az életemből, hanem az emlékezetemből is.

A bűnök nem száraz levelek az élet fáján, amelyek lehullanak a földre s azután nem éktelenkednek többé rajtunk, hanem földdé válnak..., nem férges gyümölcsök, amik lehullanak s azután elrothadnak, hanem gyermekeink, amik születnek belőlünk s azután élnek tovább az életüket.

Ezt Szent Lélek nélkül nem látja meg soha az ember. Nélküle is érzi ugyan, hogy bűnös, de eközben mindig csak a jelen bűneire gondol, vagy a közel múltja bántja. Azt a bűntömeget, amit eddig életemben elkövettem, csak a Szent Lélek tudja elem állítani. Borzalmas hegy. Nem csoda, ha megkeseredik tőle a szívünk.

A Szent Léleknek azonban ennyi még nem elég. Világossá akarja tenni előttünk azt a döbbenetes igazságot is, hogy üldöznék engem a bűneim. A bűneim halhatatlansága után a bűneim hatalmáról beszél.

Péter apostol pünkösdi igehirdetésének utolsó mondata úgy hangzik, mint valami leleplezés: *„Bizonyal tudja meg azért Izraelnek egész háza, hogy... Jézust... ti megfe-*

szíttették". Hiszen tudta ezt mindenki, de nem beszéltek róla. Így a piacon szélnek ereszteti, ez a szennyes kitergetése, pellengerre állítás. A Szent Lélek ezzel azt akarja világossá tenni előttünk, hogy a bűneink nem emberi emlékezetben, vagy az éter hullámaiban, vagy valami más csillagtesten élnek, vagy valami jól bezárt könyvben vannak megörökítve, hanem üldöznek minket. Utol akarnak minket érni, hogy leleplezzenek s megmutassák ennek a világnak, hogy kicsodák vagyunk igazában.

Rettenetes dolog tudatára ébredni annak, hogy üldöznek engem a bűneim. Nézzétek meg Heródest, amint rémképeket lát s Jézus szikár alakjában a lefejezett Keresztelő Jánost látja visszajönni számonkérni őt. Nézzétek meg Karaffát, amint nem engedik pihenni őt aranygyapjának dicsőségében a felnegyelt és kerékbetört protestánsok és magyarok, hanem rémképekben üldözik őt. Olvassátok el a 40. zsoltár sikoltását: „*Utolértek bűneim, siess Uram, óh Istenem ne késsél!*” (13., 14., 18. vers).

Ezen a világon rettenetes versenyfutás van az ember és a bűnei között. Az ember menekül a bűnei elől. Menekül formulák egérlyukába, felejtés mámorába, nagy akarások szent jószándékaiba, vezeklés ostorcsattogásos aszkézisába, áldozati oltárok imbolygó füstoszlopaihoz, templomok boltívei alá. Mind hiába! Az ember folyton fáradtabb, a bűn folyton erősebb lesz. Előbb csak olyan volt, mint valami kedves, játszani való kis cica, amelyik rózsás körmöcskáját nyújtogatja felénk, de napról-napra jól tartottuk, növeltük s ma már látjuk, hogy ordító oroszlán, vérszomjas tigris. Bűnös lehellete itt fúj a hátunk mögött. Jaj, utolér, lecsap reánk, szétmarcangol!

Hadd próbáljam meg egy képpel közelebb hozni azt a gondolatot, hogy mi történik akkor, amikor a bűnök utolérlik az embert egészen, amikor nemcsak kóstolót adnak magukból, hanem egészen lelepleznek minket.

Képzeld el, hogy életedről készül egy hangos film, amelyen rajt van mindaz, amit valaha csináltál: a munkád, a terveid, szíved minden érzése, agyad minden gondolata, eltitkolt bűneid sokasága, szándékos és akaratlan bűneid, minden, de minden, ami benned valaha is végbement. Gondold el, mi lenne, ha elsötétednék most ez a templom és megjelenék itt ez a film a te életeddel. Ha névtelenül peregne is le, akkor sem tudnád végignézni, mert az ember nem bír el ennyi leleplezést. Ha pedig oda volna írva föléje a neved és így peregne le e gyülekezet előtt az életed minden apró kis mozzanata, jönne az is, amire nem akarsz emlékezni, bizonytalán eltakarnád iszonyodva a szemedet: „Nem akarom látni!” De a bűnök letépnék kezedet és azt mondanák: „Nézz ide, olvasd el, mit mondtál, nézd meg, mit csináltál, szívedben milyen indulatok ütöttek tanyát, – nézd csak, mert ha volt bátorságod a bűnt elkövetni, legyen bátorságod végignézni a leleplezést is!” Ettől a leleplezéstől senki emberfia nem tud, nem fog megszabadulni. Ez a leszámolás megtörténik vagy itt, vagy ott az Isten trónja előtt. És Isten lelke ép azt akarja, hogy ezt a leszámolást te ne hagyjad akkorra, mikor kétségbeesve fognak a hegyekhez sikoltani a leleplezett emberek: „Essetek mireánk és rejtsetek el minket” (Jel 6, 16.).

Lehet-e hát csodálkozni azon, ha az ige arról beszél, hogy a Szent Lélek kitöltése után megkeseredik a pünkösdi ember?

De a Szent Lélek még ezzel sem elégszik meg. A bűn halhatatlansága és hatalma után a bűn horderejéről beszél. Hogy tisztán lássam a bűneim horderejét, megvilágosítja előttem azt a döbbenetes igazságot is, hogy Isten azonosítja magát a bűneim áldozataival. Így szól Péter: „*Tudja meg azért Izraelnek egész háza, hogy Urrá és Krisztussá*

tette őt az Isten, azt a Jézust, akit ti megfeszítettetek". Isten tehát elégtételt szerzett a megölt Jézusnak.

Borzalmas dolog az, amikor az ember meglátja, hogy mikor emberek ellen vétkezik, akkor is mindig Isten ellen vétkezik. Isten azonosítja magát az édesanyámmal könnyeivel, az édesapámmal szomorúságával, a testvérem neheztelésével, a hitvestársam panaszával, a gyermekeim elhanyagolt lelkével. Azonosítja magát a szegénnyel, kit nem karoltam föl, a beteggel, akit nem látogattam meg, a síróval, kinek könnyeit nem töröltem le. Olvassuk csak el Máté evangéliumának 25. fejezetét és meglátjuk, hogy minden bűnt az Úr ellen cselekedtem, minden bűnöm tehát felségsértés.

Nem csoda, hogy mikor ezt az ember meglátja, megkeseredik lelkében és azt mondja: *„Mit cselekedjünk atyámfiai, férfiak!?”*

És nem csoda, hogy ez a kérdés nem a morfondírozás szórakozása, nem a tanácsatlanság töprengése, – ez a kétségbeesésnek a sikoltása. Mit csináljunk? Nincs számunkra szabadulás! A bűneink élnek, a bűneink üldöznek minket, a bűneink áldozatával Isten azonosítja önmagát!

A finn theológiában van egy sajátos fogalom: a vészérzet. Erre építik fel egész igehirdetési szolgálatukat. Fel akarják ébreszteni az emberekben azt a tudatot, hogy nincs számomra menekülés! Hadd sikoltson fel összetörve a Lélek: *Mit cselekedjem?! Ezután a sötét keserűség után mindig hálás talajra talál a pünkösdi tanács: „Térjete meg!”* És mindig felejthetetlenül ragyog fel a pünkösdi vigasztalás: *„És veszitek a Szent Lélek ajándékát!”*

Azt hiszem, sokan nem gondolnak arra, hogy alig van veszedelmesebb ének, mint amit most énekeltünk: *„Jövel Szent Lélek Úr Isten!”*. Mikor ezt énekeled, akkor nyugtalanítást, megkeseredést, kétségbeesést kérsz magadnak. De azért ne hagyj abba az éneket! Fújjad tovább! És akkor meg fogod látni, fel fog zendülni ajkadon ez igehirdetés első mondata is: Oh, de csodálatos jó megteljesedni Szent Lélekkel! Ámen.

Nagy Judit: Himnusz

SZABÓ ISTVÁN

A határok teológusa

Paul Tillich: Rendszeres teológia

Örömmel teszek eleget a Credo kérésének, hogy Paul Tillich „Rendszeres teológiája” magyar nyelvű megjelenése okán néhány fordítással kapcsolatos kérdést és magát az egész munkát illető megjegyzést tegyek, mintegy ajánlásképpen is.

A hetvenes évek végének, nyolcvanas évek elejének magyarországi viszonyaira visszagondolva, feltételezem, hogy számos teológus hallgató és lelkipásztor hozzám hasonló módon olvashatta Tillich munkáinak fordításait: szamizdatban. Jól emlékszem Tillich egyik fontos munkájának (A hit dinamikája) gépiratos fordítására (a fordító nevére, sajnos, nem), amely talán három vagy négy napig lehetett nálam, és már kellett is visszaadnom a „kölsönzőnek”. Arra is emlékszem, hogy a németül, de főleg angolul tanuló diákok (nem hivatalos) nyelvi gyakorlatként fordítottak maguknak egy-egy Tillich prédikációt, esszé-részletet (később a budapesti református teológián Szücs Ferenc professzor vezetésével már jelentősebb részeket is a Rendszeres teológiából). S ha Tillich nem is volt olyan népszerű, mint Bonhoeffer (akinek „Ki vagyok én?” című verse nyilván több tucat fordításban készült el az idők folyamán), mégis ott volt a (kiadás reménye nélkül) fordítandó „nagyok” között. Még inkább az olvasandók között! Az én első olvasói és fordítói tapasztalataim is erre az időszakra mennek vissza, amikor nem értük, nem érhettük be a Tillich munkásságáról amúgy is szórványosan megjelenő és olykor ideologikus értékelésekben eltorzított ismertetésekkel (lásd például az 1984-ben Debrecenben kiadott Tillich szöveggyűjtemény utószavát), mi magát a szerzőt akartuk „hallani”. S bár akkor a „Rendszeres Teológia” három kötete monumentálisnak tűnt, a többi „nagyok”-hoz (Barth, Bonhoeffer, Niebuhr) képest Tillich egyszerű mondatai, célratörő fogalmazása, sajátos szemléletmódja, értekezéseinek viszonylag kevés utalást tartalmazó, tiszta esszéjellege könnyű olvasmánnyá tette munkáit. Am éppen Tillich volt az, akihez első „fordítói” kudarcom is kötődik. Az egyik diáktársam a világvallások párbeszédének teológiai jelentőségéről írta vizsgadolgozatát, és ehhez Tillich könyvét (Christianity and the Encounter of the World Religions) is előbányászta a szemináriumi könyvtárból, és velem fordított belőle részleteket, helyesebben egy bekapcsolt magnóra olvastam fel így-úgy megértett szakaszokat, mintegy tartalmi kivonatul. Beadott munkájáról a szakprofesszori vélemény az lett, hogy a dolgozat igen figyelemre méltó, de rendkívül lehúzza a csapnivaló fordítás. A kápláni évet követően Chicagóban töltöttem egy ösztöndíjas évet, áthallgató diákként részben azon az egyetemen, ahol élete utolsó éveiben Tillich

is tanított. Én azonban csak emlékeinek hűlt helyét találtam. Akkoriban már nem Tillich körül forgott a világ. Eliade, Ricoeur, a kontinensről számos alkalommal átutazó Pannenberg voltak a „vendégsztárok”, és a curriculum is csak a teolgiatörténeti részben „javasolta” Tillich munkásságának bemutatását. (Jól igazolja ezt Mark A. Noll könyve, *Between Faith and Criticism*, 1986, mely az angol és amerikai egyetemek és teológiai szemináriumok diákjai körében végzett felmérések eredményeit is közli, és ebből kiderül, hogy a konzervatív irányú iskolákban Tillich nevét nem, a liberális irányú iskolákban pedig alig-alig ismerik, ez utóbbiakon - hogy ne éppen tiszta liberálisokat említsünk - Richard Niebuhr, Kierkegaard, Bonhoeffer, Barth, C.S. Lewis, Ridderbos, John Wesley, B.B. Warfield is megelőzi Tillich ismertségét és hatását.) Tillich neve (tiltakozása ellenére) gyanúsán összefonódott a hatvanas évek radikális „isten-halott” teológusaival, „Nagycsütörtök gyermekeivel”. Chicagóban jórészt csak az örök diáklegendák adták tovább a nevét. A német akcentusából adódó félreértésekből klasszikus szövecek születtek, és tán ma is mutogatják az egyik diáktanyán, a „Jimmy’s”-ben azt a sarkot, ahol az „öreg” szokott üldögelni rajongói népes táborával. A Rendszeres teológiát mégsem ott „szereztem be” (az összes ösztöndíjam elment a kötelezően előírt tankönyvekre), hanem hazajöve egy hollandiai ösztöndíjas évfolyamtársam ajándékozott meg velem. Akkor szinte egyszerűen végigolvastam, és elsietett lapszéli ceruzajegyzeteim, a kifakult aláhúzkodások ma már jól jelzik számomra is, hogy valóban egy szuszra, elkapkodva történt mindez, számos lényeges ponton átfutottam, és láthatóan azt a másik Tillichet kerestem, aki nem a „szekularizmus prófétája” volt (ahogy nálunk akkoriban mondogatták), hanem valamivel hozzájárult a „theologia perennis”-hez. De bármilyen felületes is volt ez az olvasat, ma már egyre bizonyosabb vagyok benne, hogy az esszék és kistanulmányok, a kulturális és politikai változások iránt oly érzékeny, a „szituációt” vizsgáló és arra válaszokat kereső Tillich-kel szemben a Rendszeres teológia Tillichje alkotott marandót.

Kezdjük a nehezebbel, amikor a fordítónak kell(ene) megvédenie magát. Aki fordított már, tudja jól, mekkora különbség van az olvasás és a fordítás között. Az olvasó szabad arra, hogy a saját fogalmaival reinterpretálja az olvasott művet, és ha idéznie kell belőle, bátran sorolhatja a lehetséges megoldásokat (hiszen idéz, és nem fordít), vagy még egyszerűbben eredeti nyelven teszi ezt. Többszörösen így van ez a viszonylag könnyen olvasható munkákkal, amelyek könnyen megadják magukat - az olvasónak. Tillich írásai (és itt elsősorban angol nyelvű munkáiról van szó!) ilyenek. A fordító azonban aligha tehet mást, következetességre törekszik. Ebben igen sokat segíthet a már kialakult és bevett magyar nyelvű terminológia, és teológiáról lévén szó, a bibliai utalások, kulcsszavak figyelembe vétele. De a valóság az, hogy ez mind a magyar szókészlet, mind Tillich szókészlete esetében csak félig-meddig igaz. Ha arra gondolunk, hogy a magyar katolikus és protestáns (és ezen belül református, evangélikus és immár szabadegyházi) terminológia mennyire eltér (pl. kinyilatkoztatás - kijelentés, Szent Lélek - Szent Szellem), máris zavarban vagyunk. A filozófiáról nem is beszélve. (Ezen a téren - például már csak a névátírások kérdésében is - legalább annyi felekezet és szekta van nálunk, mint egyházi téren, - csak nincsenek „bejegyezve”). További nehézséget okoz a neologizmusok kérdése. Legyen e botcsinálta „nyelvújító” a fordító (és ez elsősorban stilisztikai kérdés), vagy ragozza magyarul a szerző eredeti nyelvű fogalmi újításait? Tillich a bibliai utalásokkal sem siet a fordító segítségére, és ezen a téren még az olvasót is cserbenhagyja olykor. Bár saját megjegyzése szerint, bízik abban, hogy olvasói észreveszik majd, hogy a nagy klasszikus bibliai témákat értelmezi, gyakorlatilag szinte sehol sem utal bibliai szakaszra, és ily módon a fordító alig tud valamihez kötődni. (Mellékesen érdemes

megjegyezni, hogy pusztán fordításokkal nem lendül előre a magyar teológiai nyelv ügye, és erre éppen Tillich a legjobb példa, aki angolul is ugyanolyan kreatív tudott lenni mint anyanyelvén.)

Egyetlen szempontot szeretnék, mintegy ajánlásképpen, kiemelni. A Rendszeres teológia első és második kötetében Tillich több ízben latolgatja egy-egy a klasszikus fogalom megtartását, átértelmezését, illetve radikális elvetését. Bizonyos kérdéseket - talán éppen emiatt - csak futólag érint. Igen érdekes azonban, hogy a legkésőbb keltezett (de gondolatilag egészen a húszas évekig visszamenő) harmadik kötetben már korántsem ilyen radikális. Miközben ugyanis Tillich rendszere trinitárius (Isten - Krisztus - Lélek), és anyagát is eszerint rendezte el, szinte alig szól a Szentháromságtanról, inkább a problémáit jelzi. Az utolsó kötetben azonban (ahonnan az alábbi rész is való) sokkal alaposabb, és a Szentháromságtan új megnyitására szól. Ez két szempontból is jelentős. Egyrészt, teológiatörténetileg, valóban a hatvanas-hetvenes évek fordulójára esik a trinitás-tan megújulása (Rahner, Moltmann, Jüngel, Pannenberg, Jenson), ezt Tillich igen jól megérezte. Másrészt, tartalmilag, igen figyelemreméltó, hogy Tillich az istenről való beszéd problémáját érintve nem a radikális teológia (ez esetben feminizmus) irányába nyit, hanem a klasszikus teológia nyelvén keresi azt, ami meghaladja az analógiás beszéd mára olyannyira kihegyezett problémáját. Ha „Tillichet a határok teológusának” szokás nevezni, úgy ő ezen a határon nem „előre” és nem is „visszafelé” mutat, hanem felfelé. Többek között ezekért a mozdulatokért érdemes dogmatikát olvasni.

PAUL TILLICH

A lét fogalmának használata a rendszeres teológiában

Amikor az Istenről szóló tanítás azzal kezdődik, hogy Isten önmaga-lét, akkor a lét filozófiai fogalma bekerül a rendszeres teológiába. Így történt ez a keresztyény gondolkodás egész története során. A mi rendszerünkben három helyen találkozunk vele: az Istenről szóló tanításban, ahol Istent úgy neveztük, hogy lét mint lét, vagy a lét alapja és hatalma; azután az emberről szóló tanításban, ahol különbséget teszünk az ember lényegi (esszenciális) léte és létezési (egzisztenciális) léte között; és végül a Krisztus-ról szóló tanításban, ahol Krisztust az Új Lét megnyilatkozásának nevezzük, akiben az isteni Lélek munkája ténylegesül.

Annak ellenére, hogy a klasszikus teológia mindig használta a „lét” fogalmát, a kifejezést erős támadás érte a nominalista filozófia és a perszonalista teológia részéről is. Tekintettel arra, hogy a fogalom igen jelentős szerepet játszik rendszerünkben, választ kell adnunk ezekre a bírálatokra, és ugyanakkor tisztáznunk kell azt is, hogy miképpen használjuk a fogalmat ezekben a különböző vonatkozásokban.

A nominalisták (és mai pozitivisták örökösök) bírálatára azon a feltevésen alapul, hogy a lét fogalma a lehető legmagasabb rendű elvonatkoztatást képviseli. Úgy fogják fel, mint azt a nembeliséget (*genus*), amelynek minden más nem (*genera*) alá van rendelve, annak mértéke szerint, hogy mennyire egyetemese és mennyire elvonatkoztatottak. Ha a lét fogalmát ily módon ragadhatnánk csak meg, akkor a nominalizmus valóban úgy értelmezhetné, ahogyan az összes univerzálitást értelmezi, nevezetesen, mint olyan közlési folyamat, amely valamilyen sajátosságra utal, de nincs

önálló valósága. Csak annak van valósága, ami teljesen sajátos, ami itt és most van. Az univerzálisak olyan közlési eszközök, amelyeknek nincs léterejük. Tehát a lét mint olyan nem jelöl semmi valóságost. Isten, ha létezik, úgy létezik, mint egy sajátosság, és minden létező legsajátosabbik egyedének kell neveznünk őt.

Erre az érvelésre az a válasz, hogy a lét fogalmának nem az a jellemzője, amit a nominalizmus feltételez róla. A lét fogalma nem a legmagasabb rendű elvonatkoztatás, bár kétségtelenül nagy elvonatkoztatóképeséget tesz szükségessé. A lét fogalma annak a tapasztalatnak a kifejeződése, hogy a lét fölötté áll a nemlétnék. Ezért mondhatjuk azt is, hogy a lét ereje ellenáll a nemlétnék. Ezért nevezték a középkori filozófusok a létet az alapvető transzcendetálnak, mely túl van minden egyetemesen és sajátosan. Ebben az értelemben a lét fogalma valami olyasmit jelentett, mint amit Parmenidésznél vagy az indiai Shankaránál olvashatunk. Ebben az értelemben tárták fel újra a jelentőségét a kortárs egzisztencialisták, például Heidegger és Marcel. Ez a létfogalom volt a nominalizmus és a realizmus harcának a tétje. Ugyanez a szó, mely – ha absztrakcióként fogjuk fel – valóban minden szó legüresebbike, minden fogalmak legtartalmasabbika lesz, amikor úgy értjük, mint a lét hatalmát mindabban, aminek léte van.

Ebben az utóbbi értelemben egyetlen filozófia sem kerülheti ki a lét fogalmát. Lehet, hogy csak az előfeltételek és a reduktív formulák mögött meghúzódva, de minden filozófiai fogalmat meghatároz. Hiszen a „lét” mindig a gondolkodás tárgya, rejtelve és örök apóriája marad. Nincs olyan teológia, amely kiszoríthatná a lét fogalmát – hiszen ez a lét hatalma. És nem is lehet a kettőt szétválasztani. Abban a pillanatban, amikor azt mondjuk, hogy Isten van, vagy hogy Istennek van léte, máris feltámad a kérdés, hogy miképpen értsük meg Isten kapcsolatát a léttel. Úgy tűnik, az egyetlen lehetséges válasz: Isten az önmaga-lét, abban az értelemben, hogy ő a lét hatalma vagy a nemléte legyőző hatalom.

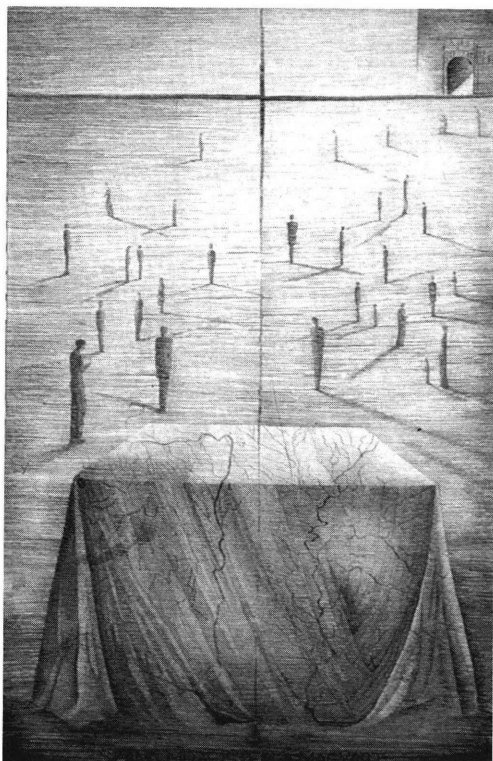
A perszonalista teológia legfőbb érve a lét fogalmának használata ellen arra a személyiségfogalomra hivatkozik, amelyet annak alapján dolgoztak ki, hogy az ember a szent megtapasztalását személyes istenfogalmakkal, illetve az Isten és az ember a személyes kapcsolatának kegyességi kategóriái szerint fejezi ki. Ez a perszonalizmus a leghatározottabban a bibliai vallásban nyilvánul meg. Számos ázsiai vallással és a keresztény misztikával szemben a lét kérdése itt nem vetődik fel. Ennek a kérdésnek a részletes vizsgálatát végeztem el a *Biblical Religion and the Search for Ultimate Reality* című könyvemben (Chicago, University of Chicago Press, 1955). A bibliai perszonalizmus és a filozófiai ontológia radikális ellentéte föloldhatatlan. A hangsúly arra esik, hogy a bibliai irodalomban nem találjuk a nyomát az ontológiai kérdésfeltevésnek. Ugyanakkor az ontológiai kérdés szükségességét ugyanilyen radikális komolysággal kell vennünk. A bibliai vallásban nincs ontológiai gondolkodás; ugyanakkor nincs olyan szituáció vagy olyan teológiai fogalom, amelynek ne lennének ontológiai implikációi. A kutató értelmet csak mesterséges akadályok tarthatják vissza attól, hogy felvesse az Isten létének, az ember lényegi és egzisztenciális léte közti szakadéknak, valamint a Krisztusban való Új Létnek a kérdéseit.

Sokak számára a „lét” szó személytelen hangzása okozza a legtöbb gondot. De a személy fölötti nem személytelen; és azok, akik attól tartanak, hogy túllépünk a vallásos nyelv személyes szimbólumain, gondoljanak egy pillanatra Jézusnak azokra a szavaira, hogy még a hajuk szála is számon van tartva – és, tegyük hozzá, a világegyetemet alkotó atomok és elektronok is. Egy ilyen állítás legalább annyi potenciális ontológiát hordoz magában, mint Spinoza egész rendszerének tényleges ontológiája. Annak megtiltása, hogy a lehetséges ontológia tényleges ontológiává

váljon – természetesen a teológiai körön belül –, arra kárhozná a teológiát, hogy a bibliai szakaszokat ismétlegesse új meg új elrendezésben. Ez esetben viszont nem nevezhetnénk Krisztust „Logosznak”.

A *The Courage To Be* című könyvem (New Haven, Yale University Press, 1952) utolsó fejezetében a „teizmus Istenén túli Istenről” írtam. Ezt sokan félreértették, és úgy fogták fel, mint egy olyan dogmatikai tételt, amelynek panteista és misztikus vonzata van. Mindenekelőtt, a tétel nem dogmatikus, hanem apologetikus (hitvédelmi). Komolyan veszi azt a radikális kételkedést, amit ma olyan sokan megtapasztalnak. Igyekszik bátorságot adni az önigenléshez, a radikális kételkedés legszélsőségsébb állapotában is. Egy ilyen állapotban a vallásos és teológiai nyelvezet Istene eltűnik. De valami megmarad, nevezetesen a kételkedésnek az a komolysága, melynek révén az értelmetlenség közepette is tételeződik az értelem. Ennek az értelmetlenségben megerősített értelemnek, kételkedésben megerősített bizonyosságnak a forrása nem a hagyományos teizmus Istene, hanem az „Isteneen túli Isten”, a lét hatalma, amely munkálkodik azokban, akik nem tudják nevén nevezni őt, de még csak Istennek sem. Ez a válasz azoknak, akik a saját szituációjuk semmisségében és létbátorságuk fogytán valamilyen üzenetet keresnek. De egy ilyen szélső ponton nincs tere az életnek. Igen, a szélsőséges helyzet dialektikája valóban az igazság egyik kritériuma, de nem olyan alap, amelyre az igazság teljes egészében ráépülhetne.

(Részlet Paul Tillich *Rendszeres teológia* című könyvéből. Megjelent az Osiris Kiadó gondozásában, 1996. 246-248. l. Fordította Szabó István.)

Polgár Rózsa: Himnusz

HANS KÜNG

Credo

Az Apostoli Hitvallás kortársaknak szóló magyarázata

Bevezetés

Az Apostoli Hitvallás minden vasárnap elhangzik istentiszteleteinken és megszámlálhatatlan alkalommal a Föld kereszténységének ajkáról. Rövid elnevezése: Credo, hiszek. „Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában...” Korunk emberének ez az ősi hitvallás nem egy ponton idegen, sőt kérdőjelet vagy ellentmondást kiváltó szöveg.

H. Küng 1928-ban született a svájci Sursee-ben, a tübingeni egyetemen az ökumenikus teológia professzora és az ökumenikus kutatóintézet vezetője. Katolikus pap, ám személye a Vatikán előtt problematikus. Műveivel jelentős szolgálatot végez az egyetemes egyház, így a protestantizmus felé is. Ezt a könyvét hosszú évek előkészülete után írta. Megpróbálja a kortárs értelmiségieknek magyarázni a rég-múlt időkben született hitvallást. Credója segít a keresztény egyházaknak a mai értelmezésben, és indítást ad a világ vallásai közötti párbeszédhez. Szól a hívőkhöz, a nem hívőkhöz és a másként hívőkhöz. Mondanivalójával a magukat vallásosnak tartó, de nem hívó, és a keresztény, de nem egyházas emberhez is fordul.

A könyv első kiadása 1992-ben jelent meg. Ötödik kiadását tartjuk kezünkben, mely 61-80000 példányban jelent meg 1995 februárjában. A fordítás magyarul, a tervek szerint, 1997 tavaszán jelenik meg. Itt az első fejezet 1-3. pontját hozzuk ismertetésül.

„A végéhez jutó 20. század kortársaként, a kereszténységet és az egyházat ért minden kritika ellenére is mondhatjuk: Credo, hiszek.”

Tekus Ottó, Vöerös Imre

Isten az atya: Istenkép és a Világ teremtése

Hat világos tagozódású fejezetben szeretném megkísérelni annak bemutatását, hogyan lehet a hagyományos hitvallás tizenkét hit-cikkét megérteni. Azt a hitvallást, amely ugyan kétségtelenül nem az apostoloktól származik, amelyet azonban az apostoli üzenet ihletett. Először Kr. u. 400 táján bukkan fel az „apostoli hitvallás” elnevezés és az apostoli eredet elbeszélése. Szövege csak az 5. század folyamán válik teljessé, és csupán a 10. században vezette be a később „Nagy” melléknevet kapott Ottó császár Rómában a Niceno-Constantinopolitanum elnevezésű hitvallás helyett keresztelési hitvallásnak. A katolikus egyházban ugyanúgy, mint a reformáció egyházaiban, mindmáig meg tudta tartani a helyét, mint a keresztény hitnek az apostoli igehirdetés alapján való egyszerű elbeszélő összefoglalása. Ebből adódik fontos öku-

menikus szerepe is. És mégis minden kortársunkból azonnal kiszakad a kérdés: Hihető mindez?

Hihető mindez?

Közvetlenül és személyesen hangzik a régi keresztelezési kérdés: „Hiszel Istenben, a mindenható Atyában, mennynek és földnek Teremtőjében?” A Hitvallásnak már ez az első mondata is túl sok „hinnivalót” kíván az embertől. „Isten” – „Atya” – „Mindenható” – „Teremtő” – „menny és föld”. Ezekkel a szavakkal kapcsolatban már semmi sem magától értetődő. Mindegyiknek szüksége van korunkban érthető magyarázatra. Az ember bizonyára nem csupán fogalmakból és eszmékből él, hanem minden olyan képből, ami fiatalságától kezdve mélyen beleivódott. És az ember hitét sem csak mondatok, dogmák és érvek éltetik, hanem minden olyan nagy kép, amely hitigazságként vésődött bele, és ami nem csak az intellektust és az értelmes kritikái párbeszédet, hanem az ember képzelőerejét és érzelmeit is meg tudja mozgatni. A hit csak egyik fele lenne a dolognak, ha az eszt és értelmet szólítaná meg csupán és nem az egész embert szívével együtt.

Az Isten, a teremtő Isten szó hallatán is sok kortársunknak nem annyira a fogalom, vagy egy meghatározás jut eszébe, mint inkább egy kép, egy nagy klasszikus kép Istenről és a világról, Istenről és az emberről. Talán azok a freskók, amelyeket az alig harmincöt éves Michelangelo Buonarotti, aki addig jószerint csak szobrászként és építészként dolgozott, II. Gyula pápa megbízásából festett az 1508-12. években a pápai palota kápolnájának óriási mennyezetén. Összehasonlíthatatlan képek ezek. Nemcsak hallatlanul gazdag művészi koncepciójuk, a mindent hordozó árchitektúra, a merész perspektíva, az alakok monumentalitása, és a most újra restaurált fénylő színek miatt. Teológiai tartalmuk miatt is egyedülállóak, maga Michelangelo akarta a pápa kívánsága helyett – apostolok magas trónusokon, festett geometriai falmezőkben – a teremtés történetét és az emberiség őstörténetét ábrázolni.

Hallatlan dolog történt. A korábbi keresztény festők megelégedtek azzal, hogy Istent jelekkel és jelképekkel ábrázolják, Michelangelo pedig – amit ő előtte senki sem mert – szemléletesen megfestette a teremtés folyamatát és az eseményeket közvetlenül az első teremtési naptól:

Az Atyaisten lebeg az üres térben és karjának hatalmas mozdulatával elválasztja a világosságot a sötétségtől.

Aztán a második óriási freskón Isten viharzik be mint Teremtő, napot és holdat teremt egy szempillantás alatt, úgy hogy még ugyanazon a képen hátát látjuk, amint elszáll.

A továbbiakban – a negyedik, középső képen a szárazföld és a víz elválasztása után (Michelangelot élete végéig nem érdekelték a növények és állatok) – az Atyaisten száll a képre, angyalsereg közepette magával hozva a szeretetre méltó serdületlen alakú Évát. Isten jobb mutatóujjáról az élet szikrája pattan át Adám erőtlenségre nyújtott kezére.

Nem csak addig, hanem azóta sem mert senki sem ilyen képeket festeni. Felülmúlhatatlanok maradtak. És mégis azonnal kitornek a kérdések a szkeptikus kortársból: „Ezen a módon kell ezt hinnünk? Mindenekelőtt a legendás bibliai elbeszélést a hatnapos teremtésről, egy Istenről, aki odafenn van a magasságban, aki emberfeletti,

tetőtől- talpig férfi alakú és ehhez még mindenható. Nem azt igényli tőlünk a hitvallás, hogy feladjuk kritikai gondolkodásunkat a templomba lépéskor.”

Elismerem: Már nem Michelangelo korában élünk, aki egyébként későbbi éveiben mindenki másnál inkább relativizálta a művészetet a vallással szemben. Nem is Luther és Melancthon korában élünk, akiknek akkoriban kezükben volt Kopernikusz katolikus kanonok valóban forradalmi könyve a heliocentrikus világról és azt – a Bibliával szemben világos ellentmondása miatt – elvetették. Mindenesetre nem indítottak Kopernikusz ellen pert, amint azt később a pápák tették Galileivel szemben. Kereken 400 évvel Kopernikusz, 300 évvel Galilei, 200 évvel Kant és 100 évvel Darwin után (egy tanulásra képtelen római „tanítói hivatal” egyelőre elítélte őket) tudatában vagyok annak, hogy az Apostoli Hitvallásnak betű szerint minden szavát, le kell fordítani a Kopernikusz, Kant, Darwin és Einstein utáni világnak. A döntő korszakváltások után – amilyen a kora középkor, reformáció, felvilágosodás – a korábbi nemzedékeknek is mindig újra kellett megérteniük ugyanezt a hitvallást. És sajnos: Ennek a Credonak az évszázadok során – a „hiszek” és „Isten” szón kezdve – minden szavát félre is értették, visszaéltek vele és meggyalázták.

Akkor hát ezért eldobjuk a hitvallásnak ezeket a szavait? A történelem szemétdombjára velük? Nem! Minden ízében teológiai alapokra kell helyeznünk és teljes egészükben komolyan kell vennünk a kortásak szkeptikus kérdéseit. Mert a hitvallás túlságosan is magától értetődően feltételezi, amit újkori feltételek mellett *bizonyítani* kellene, hogy van egy transzcendens valóság, hogy *Isten létezik*. De bizonyítani? A „hinni” azt jelenti, mint bizonyítani?

Mit jelent „hinni”?

Elismerem: A hittel kapcsolatos kijelentéseknek nincs matematikai vagy fizikai törvény jellegük. Tartalmukat nem lehet úgy, mint a matematikában, sem úgy, mint a fizikában közvetlen evidenciával, vagy kísérleti úton szemléltetni. Isten azonban nem is volna igazán Isten, ha látható, megfogható, tapasztalatilag megállapítható, ha kísérletileg ellenőrizhető vagy matematikai-logikai úton levezethető volna. Joggal mondta egyszer Dietrich Bonhoeffer evangélikus teológus, németországi ellenálló: „Isten aki van, az nincs”. Mert Isten – az alapok mélyéig ásva és legvégsőképpen értve – sohasem lehet egyszerűen egy objektum, egy tárgy, ha az, akkor nem Isten. Akkor emberek bálványá válna az Isten. Akkor Isten csak egy lenne a létezők között, akivel az ember rendelkezhet, még akkor is, ha ez csupán ismeretelméleti kérdés.

Isten meghatározás szerint definiálhatatlan, megmérhetetlen, megfoghatatlan, ő a végtelen valóság. Valóban, ő nem a mi sokdimenziós valóságunknak egy további dimenziója, ő a végtelen dimenzió, aki rejtve jelen van minden hétköznapi számításunkban – kivéve persze a differenciál- és integrálszámítást, amely tudvalevőleg a magasabb matematikához tartozik.

A végtelen nemcsak matematika, hanem valóságos dimenzió. A megfoghatatlannak és felfoghatatlannak ezt a birodalmát, Istennek ezt a láthatatlan és felmérhetetlen valóságát észkokokkal nem lehet bizonyítani, bár mindig újra megkísérelték teológusok, néha természettudósok is – ellentétben a héber Bibliával, ellentétben az újszövetséggel, és ellentétben a Koránnal, amelyekben Isten létét sehol sem bizonyítják érvekkel. Bölcséleti szempontból Immanuel Kantnak van igaza: Olyan messzire a mi tiszta, teoretikus értelmünk nem ér el. Térhez és időhöz kötötten nem tudja bizonyítani, hogy mi van a tér és idő határolta megtapasztalásunk látóhatára mögött: sem azt, hogy az Isten létezik, de azt sem tudja bizonyítani, hogy Isten nem

létezik, ám ezt az ateisták legtöbbször nem veszik figyelembe. Az Isten nemlétével kapcsolatban sem szolgáltatott még senki soha meggyőző érvet. Nemcsak Isten létezését, a nemlétezését sem lehet bizonyítani.

Ezért érvényes az, hogy senki sem kényszerül tisztán gondolati-bölcseleti alapon Isten létezésének feltételezésére. Aki egy tapasztalaton túli valóságos, „Isten” létezését akarja feltételezni, annak nincs más lehetősége, mint vele egészen gyakorlati módon kapcsolatba kerülni. Isten létezése Kant számára is a gyakorlati ész posztulátuma. Szívesebben beszélnek a kapcsolatot kereső emberről, az emberről, akinek esze van (Descartes!) és szíve van (Pascal!). Pontosabban: ez az értelmes bizalom aktusa, amelynek nincsenek feltétlen biztosítékai, de alapos okai vannak. Ugyanígy van azzal az emberrel is, aki sok tétovázás után szerelmi viszonyt kezd egy másik emberrel, gondosan megvizsgálva bizalmának nincsenek ugyan feltétlen biztosítékai, ám ha csak nem egy fatális „vak szerelmről” van szó, alapos okai vannak. Mindenesetre a vak hitnek is lehetnek olyan borzasztó következményei, mint a vak szerelemnek.

Ennyiben tehát az ember istenhite nem ésszerű bizonyítás, nem megokolhatatlan érzelem és nem az akarat elhatározó döntése, hanem megalapozott és ebben a felfogásban értelmes bizalom. Ezt az értelmes bizalmat, amely gondolkodást, kérdést és kételyt is magába foglal. Ugyanakkor van helye benne az értelemnek, az akaratnak és az érzelemnek is: ezt nevezik bibliai értelemben „hitnek”. Tehát nem egyes mondatok pusztá igaznak tartása, hanem az ember teljes odaadása, éspedig nem elsősorban bizonyos „szövegek” előtt, hanem az élő Isten valóságának. Ahogyan már a latin egyház nagy tanítója hippói Augusztinus különbséget tett: nem csak „valamit hinni” (credere aliquid), nem is „valaminek hinni” (credere alicui), hanem „valakiben hinni” (credere in aliquem). Ezt jelenti az ősi „credo” szó: „hiszek” – Nem a Bibliában (a protestáns biblicizmus ellen szólok), hanem abban, akiről a Biblia bizonyosságot tesz, – nem a hagyományban (a keleti-ortodox tradicionalizmus ellen szólok), hanem abban, akit a hagyomány nekünk továbbad, – nem az egyházban (római katolikus tekintélyuralom ellen szólok), hanem abban, akiről az egyház prédikál, – tehát: „Credo in Deum”, hiszek Istenben! - és ez a mi ökumenikus hitvallásunk!

A hitvallás sem azonos magával a hittel, csak kifejezése, megfogalmazása, értelmes tagolása a hitnek. Ezért beszélünk a hit „arctculusairól”, hitcikkekről. A kortárs mégis megkérdezi: „Nem forgatja vissza a felvilágosodást az, aki ma még az Istenben hisz? Nem esik vissza akarva-akaratlan a középkorba, de legalább is a reformáció korába? Nem merül feledésbe, sőt nem szorul-e ki így a modern ember egész valláskritikája?”

Érvényes még a modern valláskritika?

Nem, a vallás kritikáját nem felejtettem el. Éveken át szenvedélyesen és valójában rokonszenvvel tanulmányoztam ennek a műfajnak a nagyjait, Feuerbachtól kezdve Marxon át Nietzscheig és Freudig. Ahhoz túllontúl sok mindenben igazuk volt és van, hogy ma már (vagy ma újra) büntetlenül el lehetne hanyagolni őket. Ha néhány kegyes „hívó” személyiségét elemezzük – és ehhez nem kell a kereszténység talaján maradnunk – akkor Ludwig Feuerbachkal együtt mi sem vitathatjuk: az istenhit elidegenítheti az embert önmagától és meggörnyesztheti, mivel az ember saját bensőjének kincseivel istent halmozta el. Túl kevésbé emberiek, túl kevésbé emberek ezek az istenhívők ahhoz, hogy az istenteleneket istenhitükkel megfertőzhessék! Meg

lehet érteni a republikánus Feuerbachot, hogy az embereket, akik a túlvilág tudósai, e világ tanulóivá akarta tenni, a mennyei és földi monarchiák és arisztokráciák vallási és politikai komornyikjait pedig szabad, öntudatos polgárokká.

Feuerbach óta mindenestre még két dolgot tanultunk:

1. Feuerbach mindig csak hangoztatta, de sohasem bizonyította, hogy Isten csak az ember túlvilágba kivetített, feltételezett képe, amely mögött a valóságban nincs semmi. Ma számlálhatatlanul sok olyan ember van, aki szabad, öntudatos polgára a földnek, éppen azért, mert hisz Istenben mint szabadsága és nagykorúsága alapján és kezességében.
2. Az istentelen humanizmusnak is túl gyakran voltak nem humánus kísérő jelenségei, és a mi évszázadunk borzalmas tapasztalataiban az istenit nélkülöző humanitásnak a bestialitásba torkolló útja – két világháború, Gulag, holocaust, atombomba – gyakran nagyon rövidnek bizonyult.

De újra kérdezzük: a szabad, öntudatos istenfélő emberekre vonatkozó kijelentés legjobb esetben a nyugati jóléti társadalmakra vonatkoztatható, a latin-amerikai kontinensre azonban alig? Az embertelen körülmények elemzésénél, amelyekben nem utolsósorban a vallás és az egyház a vétkes, nem joggal vonták be Karl Marx felismeréseit? Marx a menny kritikáját a föld kritikájára akarta átváltani, a vallás kritikáját a jog kritikájára, a teológia kritikáját a politika kritikájára. Aki ismeri a gyakran embertelen körülményeket Latin-Amerikában, alig vitathatja, hogy a keresztények uralkodó Istene gyakran az uralmon levők Istene volt: vigasztalás a túlvilággal, a tudat eltorzítása, a láncok virággal való díszítése ahelyett, hogy összetörnék őket.

Időközben mindenestre az eddig hajlíthatatlanok számára is megcáfolhatatlanul bebizonyosodott, hogy a marxi megoldások – a magántulajdon megszüntetése, az ipar, mezőgazdaság, nevelés és kultúra szocializálása – minden helytálló elemzés szerint a népek példátlan kizsákmányolásához és az erkölcs és a természet szétrombolásához vezetett. Avallás automatikus elhalása azonban úgy, ahogy azt Marx feltételezte, nem következett be. A vallás helyett ugyan egy ideig a forradalom volt a nép ópiuma, – az Elbától Vlagyivosztokig, Kubában, Vietnámban, Kambodzsában és Kínában is. De most megmutatkozott Kelet-Európától és az NDK-tól Dél-Afrikán át Dél-Amerikáig és a Fülöp-szigetekig, hogy a vallás nem csak a szociális nyugtatás és vigasztalás eszköze lehet, hanem – ez így volt már az észak-amerikai polgárjogi mozgalomban is – a szociális felszabadítás katalizátora, és pedig minden forradalmi erőszak alkalmazása nélkül, mert az erőszak ördögi körként mindig erőszakot von maga után.

”Bizonyára” – szól némelyik kortársunk, „az istenhit lehet a külső, szociális felszabadítás katalizátora. De mi van a még sürgetőbb belső, lelki felszabadítással: a félelemből, a szellemi kiskorúságból és a rabságból?” Elismerem: teljes joggal bírálta Sigmund Freud az egyházak kihívó viselkedését és a hatalommal való visszaélésüket, bírálta a vallás téves külső formáit, a valósággal szemben megnyilvánuló vakságot, az önámítást, a vallásba menekülés kísérleteit és a szexualitás elnyomását, de szemtől-szemben bírálta a hagyományos tekintélyelvű istenképet is. Ennek az istenképnek ambivalenciája mögött valójában nagyon gyakran az érzékfelettibe, a túlvilágiba vagy a jövőbe előrevetített saját kisgyermekkorú apa- és anyakép válik láthatóvá. Vallásos családokban a szülők olykor még ma is a büntető Atya-Istennel mint nevelő eszközzel élnek vissza a gyermekek fegyelmezésekor. Ez a felnövekvő nemzedék vallásosságára hosszántható negatív következményekkel jár. Az istenhit ilyen módon az infantilis rendszerekhez való visszafordulást jelenti, a gyermeki kívánságok világába való visszafejlődést.

Időközben természetesen bebizonyosodott,

hogy nem csak a szexualitást lehet elnyomni, hanem a vallásosságot is,

hogy az emberiség legősbibb, legerősebb, legsürgetőbb vágyait, amelyek Freud szerint a vallás erősségei, jobb lenne nem pusztá illúziókká minősíteni,

hogy az általános tájékozatlanság és sokszor értelemvesztés idején éppen a vallás az, amely nemcsak az élet és halál végleges értelméhez segíthet el, hanem a fenntartás nélküli erkölcsi mértékekhez és lelki otthonhoz is.

Így lehet tehát az istenhitnek nem utolsósorban lelki területen elnyomó helyett felszabadító, károsító helyett gyógyító, labilizáló helyett igazi stabilizáló funkciója.

Ezzel világossá válhatott: aki ma hisz Istenben – aki elsősorban általános körülírással mint érzékeletti és bennerejlő, mindent átfogó, mindent átható, legvalóságosabb valóság az emberben és a világban – annak nem kell sem a középkorba, sem a reformáció korába, sem saját gyermekkorába visszafejlődnie, az mindenképpen kortárs lehet a kortársak között – éppen ma, a posztmodernizmus világkorszakába való fájdalommal lassú átmenetben.

Összefoglalóan tehát ez a válaszom a modern valláskritikára: Az istenhit bizonyára gyakran volt és ma is lehet ellentmondást nem tűrő, zsarnoki és reakciós. Tud szorongást, kiforatlanságot, korlátoltságot, türelmetlenséget, igazságtalanságot, megtévesztést és szociális önmegtartóztatást kiváltani, sőt éppenséggel erkölcsteleniséget, visszás társadalmi állapotokat és egy nép soraiban vagy népek között háborúkat igazolni és sugalmazni. De: az istenhit éppen az utóbbi évtizedekben újra növekvő mértékben bizonyult szabadítónak, a jövő felé tájékozódónak és emberszeretőnek: az istenhit az életben való bizalmat, kiforrottságot, nagyvonalúságot, toleranciát, szolidaritást, alkotó és szociális elkötelezettséget tud terjeszteni, és elő tudja segíteni a szellemi megújulást, a társadalmi reformokat és a világbékét.

„De mit tudnak ehhez hozzátenni a mi keresztény hitvallásaink konkrét kijelentései? Az újkori valláskritika fényében hogy kell érteni azt, hogy Isten a menny és föld „Teremtője”? Nincsenek ellentmondásban éppen a modern kozmológia felismerései a Teremtőben való hittel?” Sok kortársunk kérdezi ezt.

Tekus Ottó fordítása

Evangélikus teológiai jegyzetek

Az Apostoli Hitvallás *eredete* az ősgyülekezetbe nyúlik vissza. Eredeti tömör formáját Pál apostol közli először, és hangsúlyozza, hogy azt „adta át”, amit ő maga is „kapott”: „tudniillik Krisztus meghalt a mi bűneinkért... Eltemették és... feltámadt a harmadik napon, és megjelent Kéfásnak (Péternek), majd a tizenkettőnek... megjelent nekem is. Mert én a legkisebb vagyok az apostolok között... De Isten kegyelméből... többet fáradoztam, mint azok mindnyájan...” (1Kor 15, 3-10). Krisztus megfeszítése eltemetése, feltámadása – ezek a hitvallási részletek képezik az őskeresztény hagyományt, melyet Pál apostoli tekintélyével tovább adott eredeti leveleiben a saját és későbbi nemzedékeknek. Az átadott hitvallásnak további eleme a Szentlélekre vonatkozik: „senki sem mondhatja: 'Jézus Úr', csakis a Szentlélek által” (1Kor 12,3). Hasonlóképpen őskeresztény hitvallást tartalmaz a filippibeliekhez írt levél (2,5-11). Folytathatnánk a sort az Újszövetségből.

1. *Hihető mindez?* Luther és Melanchthon kezében volt Kopernikusz forradalmi könyve a heliocentrikus világról, és „ezt a Bibliával szemben világos ellentmon-

dása miatt elvetették”. Érthető – mondjuk Küngnek –, hiszen mindkét említett reformátor gondolkozása a középkori világgéphez kapcsolódott.

2. *Mit jelent „hinni”?* A hitet mi is *bizalomnak* nevezzük. A lutheri reformátorok központi fogalma a hitről: *fiducia*, bizodalom. A hittel kapcsolatos ez az egybecsengés Küng és köztünk végigvonul az egész könyvön. Az „*értelmes*” jelző is fontos, mert a logikus gondolkozás a teológia velejárója. Legfeljebb annyit tennék hozzá, hogy a keresztény ember *hite* „vak” hit is. Egy hasonlattal: a hit mélységbe ugrás azzal a rendíthetetlen bizalommal, hogy nem feneketlen szakadékba zuhanunk, hanem az élő Isten kezébe esünk.

„Hiszek... nem a Bibliában (a protestáns *biblicizmus* ellen szólok), hanem abban, akiről a biblia bizonyosságot tesz”. Klasszikus megfogalmazás, amit mi evangélikusok is vallunk. Persze a lutheránus ortodox teológusokat joggal vádolták azzal, hogy nekik a Biblia papíros pópájuk. Ehhez nincs köze a mai evangélikus bibliamagyarázóknak. *Az* ortodox gondolkodásra ma leginkább a fundamentalista bibliamagyarázati mód hasonlít.

3. *Érvényes még a modern valláskritika?* „Az istenhit ma is lehet ellentmondást nem tűrő, zsarnoki... Tud szorongást... kiváltani”. De éppen ellenkezőleg – folytatja Küng – újra szabadítónak bizonyult (itt a felszabadítási teológiára céloz) és ember-szeretőnek. Nálunk is előfordult – fűzöm hozzá – a durva gyermeknevelés vallásos apák részéről, de evangélikus hitünk nem a szigorúságot, fenyítést tartja igazi nevelőerőnek, hanem a szeretetet. Ingmar Bergman az egyik filmjében olyan lutheránus papot ábrázolt, aki ennek éppen ellenkezője; az alakot valószínűleg édesapjáról mintázta. Remélhetőleg ez a típus rég kiveszett, nemcsak Svédországból.

Véöreös Imre

Pérel Zsuzsa: Himnusz

„Kétség és remény közt”

Evangélikus nevelés hajdan és ma

Az evangélikus nevelés történetében az első döntő lépést Luther fellépése jelenti. De Luther nem Zeusz fejéből kipattanó Pallasz Athénéként jelenik meg, hanem egy hosszú történelmi folyamat után. A lutheri reformáció nemcsak közép-európai, nemcsak európai, hanem világtörténelmi jelentőségű. Legfőképpen Európának jelent nagyszerű bizonyítványt, hiszen a XV. századra Európában igen válságos helyzet alakult ki. Egyrészt a hatalom néha ellaposodott, visszaélt a hatalmával, másrészt a társadalomban megszületett az igény a lelki élet igazi ápolására. Az eddigi liturgikus kereszténység mellett hallatlan mértékben megerősödött a másik, az intellektuális kereszténység.

A nagy probléma az volt, hogy erre a kihívásra képes-e Európa válaszolni. Luther fellépése tulajdonképpen csak elindította ezt a folyamatot, hiszen a reformációt, az úgynevezett ellenreformációtól – amit én a mai viszonyok között már nem tartok túlságosan szerencsés kifejezésnek – nem lehet elválasztani. Luther fellépése nemcsak az evangélikus megújulást, hanem a katolikus megújulást is elindította és ezeknek az egyházaknak – ha vitatkoztak, hadakoztak is – közösen kell szembenézniük a mai kihívással.

A mai társadalomban a szekularizáció komoly veszély. A természettudományok fejlődése új kérdéseket vetett fel, tehát a szent ágostoni probléma – hit és tudás viszonya – ismét aktuális. Az egyházak nehéz feladat előtt állnak, mert erre a kihívásra legalább olyan szintű választ kell adniuk, mint amilyet a XVI. század adott az akkori kihívásokra. Ezeknek a feladatoknak a megoldása az iskolák dolga.

Napjainkban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a keresztény iskolák nem fordulnak egymással szembe, hanem egymást segítik, egymást támogatják. De nekünk evangélikusoknak a saját múltunkat, a saját módszereinket kell elsősorban továbbadni. Luther reformációjának több területe van. Az egyik az, hogy Luther rendkívül fontosnak tartotta az iskolát. 1524-ben a német városok tanácsához írott levelében kifejti, hogy a világ egyetlen legfontosabb megváltoztatója, az iskola, és akkor, amikor annyi pénz megy háborúra, akkor ne sajnálják a pénzt az iskolákra sem. Az oktatás támogatása a leglényegesebb kérdés. Megemlítendő, hogy Luther különbséget tett a felsőbb oktatás és a népoktatás között. A felsőbb oktatásban ő is rendkívül fontosnak tartotta a latin, a görög és a héber nyelv tanítását, de a népoktatásban a nemzeti nyelv – az ő esetében a német nyelv – oktatását tartotta fontosnak. Hiszen éppen az a bizonyos előbb említett intellektualizmus azt jelenti, hogy az Istennel való kapcsolatát mindenkinek magának kell intéznie. Ezt a biblia ismerete nélkül – ami pedig csak a nyelvtanulással vagy a nyelv ismeretével oldható

meg – nem lehet elérni. Luther nemcsak megfogalmazza ezt, hanem le is fordítja a Bibliát, és ezzel megteremti a német irodalmi nyelvet.

A másik rendkívül érdekes jelenség, amit gyakran el szoktunk hanyagolni, hogy Luther volt talán az első olyan pedagógus, aki a leánynevelést is fontosnak tartotta. A leányokat is meg akarta tanítani írni és olvasni, esetleg még számolni is, mert amit a bevásárlásnál eladásnál és egyéb tevékenységeknél használhatnak, azt meg kell tanulniok. Ez aztán a gyakorlatban is érvényesült.

Luther mellett barátja Melanchthon fellépését is meg kell említeni. Ő egészen más egyéniség. Luther robbanékony, heves és melegszívű, éleselméjű, logikus. Olyan szép, kiegyensúlyozott latin stílusa van, hogy élvezet olvasni. Nekünk magyaroknak különös jelentősége van ennek, mert a külföldön tanuló magyar diákok Luthert is, Melanchthont is hallgatták. Csakhogy a magyar diákok nagy része németül kevésbé tudott, latinul mindenki, tehát ők elsősorban hallgatói voltak. Hogy mit jelentett ez a wittenbergi iskola a magyar reformáció és a magyar oktatásügy szempontjából, azt akkor mérhetjük le, ha tudjuk, hogy 1524-től a XVI. század végéig, tehát 1600-ig több mint ezer magyar diák tanult Wittenbergben. Ezek jelentős része Melanchthon kezébe került, ő foglalkozott velük, kísérte életútjukat, ahol lehetett segített rajtuk. Nem egy ajánló levél maradt fenn, amelyben a mecénásoknak felhívja a figyelmét egyes tanítványok kiváló tulajdonságaira.

Jelentős iskolateremtők Tetsendorf és Sturm. Az előző azért érdekes, mert ő a bentlakásos iskolák megalakítója, Sturm viszont különösen hangsúlyozta a tudomány és a hit egységét.

A magyar reformáció robbanásszerű térhódítását bizonyítja, hogy 1517-ben kezdődött, de 1524-ben már megfogalmazódott a törvény, hogy „Lutherani omnes comburatur”. Minden lutheránust meg kell égetni.

Ha megnézzük, hogy kikből lettek a reformátorok, akkor feltűnhet, hogy nem egy ferences szerzetes lett a reformációnak kiemelkedő tagja. Kopácsy István sárospataki ferences volt. Ő 1531-ben alapította meg azt a sárospataki iskolát, amely eleinte természetesen nem kálvinista volt, hanem még katolikus iskola, és aztán lett lutheránus, majd kálvinista. Gálszécsy István, aki Kassán és Gyulán tevékenykedett már énekeskönyvet szerkeszt. Ozoray Imre Békésben, Biharban Batizi András Tokaj környékén működik, ő már saját kátét is szerkesztett, hiszen a hitoktatásnak ez volt abban az időben a legfontosabb formája. Az egyik legkiemelkedőbb és legtöbbet kutató személy Dévai-Bíró Mátyás, akit magyar Luthernek is szoktak nevezni. Először Nyugat-Magyarországon tevékenykedett, aztán 1-2 évet börtönben töltött – ez nem csak a XX. században fordult elő – és aztán Debrecenbe került.

Nem lehet meghatottság nélkül Erdősi Sylveszter Jánosra gondolni. Ez a kiváló humanista és ugyanakkor a reformációnak lelkes híve megírja az első magyar-latin grammatikát. Ő az első, aki az újtestamentumot lefordítja. Hogy a fordítást mennyire átélte, az mutatja, hogy befejezésékként megírja az előhangot, amely az első magyar időmértékes vers.

Akiket eddig említettünk, elsősorban magyar anyanyelvűek voltak, de a hazai németség is számos híres reformátort adott. Stöckel Lénárdra vagy Honterus Jánosra gondolhatunk például. Heltai Gáspárról külön kell megemlékezni. Ő szász ember volt, és csak felnőtt korában tanult meg magyarul, a magyar nyelvnek azonban olyan lelkes pártolója lett, hogy műveit később magyar nyelven írta. Krónikája rendkívül értékes történelmi forrás. Stöckel Lénárd Bártfán tevékenykedett, Honterus pedig Wittenbergben tanult és aztán jött Magyarországra. A reformáció azt eredményezte, hogy a XVI. század során ez a mozgalom szinte az egész országot hatalmába kerítette.

22 nagyobb gimnázium, 40 kisebb gimnázium, 51 falusi iskola, és 20 magániskola jött létre. Mecenások, előkelő urak saját költségükre indítottak iskolát, a többi iskola valamilyen közösséghez kapcsolódott.

Az iskolák között talán az egyik legérdekesebb sorsú ebben az időben az eperjesi gimnázium. Eperjesnek akkor fantasztikus kulturális vonzereje volt, és ez váltotta ki azt is, hogy az iskolát üldözték. Hogy milyen erőt jelentett, csak annyit jegyeznek meg, hogy amikor az iskolát meg kellett segíteni, akkor voltak adakozók, akik 10 ezer forintot adtak. Voltak 8, 7 és 6 ezer forintos adakozók is. (Az akkori forintról tudnunk kell, hogy egy tanárnak az egy évi jövedelme 50-60 forint között mozgott.) Nem véletlen, hogy a Caraffa-féle vérfürdő éppen az eperjesi protestantizmust támogató polgárságot igyekezett felszámolni.

A másik hányatott sorsú iskola ebben az időben a pozsonyi, ahol szintén nagy fellendülés, és aztán súlyos retorzió következett. A soproni is a legrégebb iskoláink közé tartozik, a bécsi békéig 1606-ig nagyon nehéz helyzetben volt.

Ha már a bécsi békét említettem, meg kell említeni, hogy ebben az időben Magyarországon abszolút nemzetiségi türelem volt. Ha valaki elolvassa a bécsi béke szövegét, akkor talál benne egy érdekes passzust. Nevezetesen azt, hogy az állami tisztviselők a kapitányok magyarok legyenek, s akkor meg is magyarázza, hogy mit jelent az, hogy magyar: azt, hogy ebben az országban él. Tehát nem nyelvi alapon fogalmazták meg a magyarságot, hanem a társadalmi együttélés volt ennek az alapja. Bocskai fogalmazásában a türelem gondolata volt ez. Ez olyan fontos tényező az evangélikus iskolában.

A XVIII. század fejlődő, de nehéz korszak. 1714-től kezdve születnek a rendeletek, amelyek az evangélikus iskolákat visszaszorítják. Ezzel lényegében öt iskola tudott eredményesen szembeszállni: a selmecbányai, a körmöcbányai, a kassai, a besztercebányai és az ozsgyáni. Ozsgyánról külön meg kell említeni, hogy a latin nyelvű iskolákkal szemben az ozsgyáni iskola magyar volt. A XVIII. század egyúttal egy új szellemi irányzatnak, a pietizmusnak százada, amely a mi oktatásunkban azt jelentette, hogy minél szélesebb tömegeknek az eredményes tanítását kellett megoldani. Ennek az irányzatnak legkiemelkedőbb alakja Bél Mátyás, akinek volt egy egész iskolája. Követői: Mart János, Tonka Szászki János és Benczúr József.

A szabadkőművesség és az evangélikus oktatás között igen szoros kapcsolat volt. Érdekes, hogy a szabadkőművesség tulajdonképpen Lengyelországból hatott Magyarországra. Eperjes volt az egyik központja és Eperjesről sugárzott aztán Kassára, Miskolcra, a Garam vidékre és az egész Szepességre. Ne felejtsük el, hogy ezt a területet abban az időben részben Felső-Magyarországnak, részben Alsó-Magyarországnak nevezték. A szabadkőművesség az emberi egyenjogúságnak, méghozzá legtöbb esetben vallásos alapon való egyenjogúságnak a hirdetője és szervezője volt.

A felvilágosodás újítást hozott az evangélikus oktatás történetében is. Ezek közt meg kell említeni Ráth Mátyás a győri működését és még inkább Tessedik Sámul személyét. Ebben az időben a felvilágosodás már az állami rendelkezéseknek megfelelően (1777 Ratio Educationes) egészen új helyzetet teremt, modern tartalmi megújulást eredményez az oktatásban. Egyrészt a kifejezetten nyelvi oktatás mellett megjelenik a földrajz és a történelem tanítása, megjelenik és fejlődik tovább a matematika, a geometria, a csillagászat, a természettudomány és a botanika. Az alsófokú iskolákat anyanyelvi iskolának nevezték, ami azt jelentette, hogy ezekben minden nemzetiség a saját nyelve szerint tanulhatott. Az iskolák a felsőbb fokon három évig grammatikát két évig retorikát-poétikát, majd két évig akadémiai tárgyakat tanítottak.

A következő periódus a reformkor. A nemzeti érzés kibontakozása természetesen szükségszerűen nemzetiségi konfliktusokhoz vezetett. Az evangélikus egyházban elsősorban a magyar-szlovák viszony éleződött ki, és a század folyamán egyre erőteljesebb lett az úgynevezett pánszláv mozgalom. Selmechányán például a tanári kar is megoszlott. A másik kérdés, ami fölmerült ebben a korban, az az unio kérdése. Köztudomású, hogy Kossuth Lajos vetette fel a református és az evangélikus egyház unióját, ez azonban nem valósulhatott meg.

A reformkorban a leghatékonyabb nevelő kétségkívül Pestalozzi. A legtöbb pedagógus az ő tanítványa volt. Akkor is a latin nyelv tanítása volt a legfőbb feladat, és Pestalozzi ehhez a memorizálást tartotta szükségesnek. A reformkori gimnáziumokban a tanulónak kilenc éves korára tudnia kellett latinul, mert attól kezdve például a matematika latinul tanították. Más tantárgyaknak is megnőtt a szerepe, a matematikának és a történelemnek is. A történelem-oktatás alapja a Hármaskis-Tükör lett, amely az ország majdnem minden iskolájában divatos volt, és óriási hatással volt a magyar szellemi életre.

Megjelent az iskolákban a zsidó kérdés. A liberális nemesség eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy Magyarországon a polgári fejlődésből hiányzik a kereskedő, pénzügyekkel foglalkozó elem, tehát a zsidóságot integrálni kell a magyarságba. Eötvös József, aki ugyan „kivételesen nem volt evangélikus”, 1841-ben jelentette meg a zsidó emancipációról szóló könyvét. Ez a kérdés az evangélikus iskolákban is aktuális volt, annál is inkább, mert például a Fasori Gimnázium a pesti zsidó hitközséggel rendkívül szoros kapcsolatot tartott fenn. Már csak azért is, mert a pesti árvízkor 1838-ban a zsidók a Deák téri templomba menekültek be, és ott az evangélikus gyülekezet gondosan ellátta őket. 1919-ig Budapesten zsidó gimnázium nem volt, tehát a polgárosodó, gyorsan fejlődő zsidóság a mi iskolánkat preferálta. Előnyös volt ez az együttműködés.

Fasori iskolánknak nagy szerepe volt a szabadságharcban, hiszen Tavasi Lajos részt vett a 48-as oktatási reformokban, majd beállt honvédeknek. „Jutalmul” aztán megfosztották állásától és száműzetésben fejezte be életét.

Az abszolutizmus kora az első periódusban komoly nehézséget jelentett, hiszen az Entwurf nagyon szigorú követelményeket állított az oktatással szemben, úgyhogy az iskolák legnagyobb része nem tudta a főgimnázium szintjét elérni, hanem visszafejlődtek algimnáziummá. Ez a szorítás 1860-ban már lazult, és ennek eredményeképpen fokozatosan hozzáálltak, hogy az iskolák főgimnáziumok legyenek.

Mi jellemzi ennek a kornak az evangélikus oktatását? Azt kell mondanunk, hogy tudós tanárok tanítottak az iskolában. Akkor is az volt a legfontosabb tényező az iskolában, hogy a tanár magasan képzett legyen. Ez a magas színvonal szakmai szempontból és erkölcsi szempontból is fontos. Ha megnézzük az egyes iskoláknak a programját és tervét, akkor mindenütt azt látjuk, hogy a cél: művelt, hazafias és vallásos embereket nevelni. Ebben kétségkívül szerepe van Herbartnak is. Ő az a pedagógus, aki a XIX. század végétől talán a legnagyobb hatással volt az európai pedagógiára, és akinek óriási érdemei vannak. Herbart és tanítványai, Ziller és társai voltak az elsők, akik a lélektani vizsgálatokra felhívták a figyelmet. Tehát azt hangsúlyozták, hogy az oktatásban nagyon fontos a tanároknak a lélektani képzettsége. Ezt nem csak mondták, hanem intézetet is hoztak létre, ahol a lélektani kísérleteket végrehajtották. A pszichológiai képzés mellett a másik herbarti tétel az, hogy az alapvető cél az erkölcsi tökéletesítés. Tehát az evangélikus iskoláknak is alapcélja ebben az időben az erkölcsi nevelés volt, és ehhez nagyszerű eszközül

kínálkozott a pszichologizálás. A pszichologizálás, ha egyszer az erkölcsi nevelés a célja, akkor az egyházi neveléssel tökéletes összhangban van.

A vallásoknak és elsősorban a keresztény vallásnak alapproblémája a bűn, a bűn elleni küzdelem. Erről sajnos nagyon sokszor elfeledkezünk és én azt hiszem, hogy nekünk, akik evangélikus vagy keresztény iskolát akarunk csinálni, ezt a tételt helyre kell állítani, mert a bűn, bűntudat, bűnbánat és bűnbocsánat, ezek a legfontosabb tényezők nevelésünkben is.

Ugyancsak rendkívüli figyelmet érdemel, hogy bomlófélben van a család. Luthernek egyik alaptétele az volt, hogy a nevelés legfontosabb központja a család. S ez a kérdés napjainkban veszélyben forog.

Visszatérve az iskolai rendszerhez, a század végén a magyar oktatásügy jelentős fejlődésen megy át. Merem állítani, hogy a XX. század elején a magyar oktatásügy a világ élvonalában járt. Szokták szidni, hogy porosz rendszer. Csak egy ellenpéldát mondok: Eötvös Loránd, amikor a magyar tanárképzést modernizálta, megalapította az Eötvös Collégiumot, amely az École Normale Supérieur-t, tehát a francia tanárképzés legmagasabb szintjét vette mintául, nem a porosz tanárképzést.

Ha most megnézzük a lehetőségeket, akkor azt kell mondani, hogy ma az evangélikus iskolák, de én azt hiszem az egyéb egyházi iskolák is, nehéz helyzetben vannak. Ami a leglényegesebb azonban, hogy összegyűltek ezekben az iskolákban olyan tanári karok, amelyek a szolgáló értelmiség mintaképei lehetnek. Az egyházi nevelésnek, az evangélikus nevelésnek egyik legfontosabb tétele az, hogy szolgáló értelmiséget akarunk nevelni. Nem kizárólag az egyén érvényesülése a célunk, hanem az egyén érvényesülése úgy, hogy az az egész közösséget szolgálja. Ha ezt kicsit közelebbről megnézzük, akkor azt kell mondani, hogy az oktatásnak lehet távlati célja és lehet pillanatnyi célja. Nekünk mindenképpen a távlati célt kell néznünk. Azt hiszem, hogy távlati célból Magyarországnak, a magyarországi egyházi iskoláknak óriási feladatuk van, világtörténelmi feladatuk. Néha kapok levelet Amerikából, amelyben így írnak „az eszményképünk az Önök iskolarendszere”. Most pedig bizonyos téren ezt az iskolarendszert próbáljuk rombolni. Nekünk az értékek fennmaradásáért rendkívül keményen kell kiállnunk és keményen kell harcolnunk. Mi a nagy probléma? Amikor a Fasori Gimnázium megalakult, akkor négy osztályunk volt. Az első év nagy tanulsága az volt, hogy a gyerekek 15 éves korban már nem olyan fogékonyak, mint 10 éves korban, tehát napirendre kell tűzni a 8 osztályos iskolát. Napjainkban, mikor már teljes lesz a 8 osztályunk, az az érzésem, hogy vissza kell nyúlnunk a legkisebb gyerekekhez is. Amikor az iskolákat államosították, akkor az evangélikus egyháznak volt 396 elemi iskolája is. Ma alig van elemi iskola. Amikor a gyerekek idekerülnek hozzánk első gimnáziumba, 11 éves korban, az egyik legfontosabb feladatunk, hogy leszoktassuk őket a trágár beszédéről, amit vagy az iskolából vagy a családból hoznak. Tehát ha ezt a szoktatást nem 10 éves korban, hanem 6 vagy 7 éves korban kezdjük, akkor sokkal inkább tiszta légkörben nőnek ezek a gyerekek. Óriási feladat – pillanatnyilag azt kell mondani, hogy irreális feladat, ez, de azt hiszem, hogy nagy távlatból ezt kell célba vennünk, hogy a kis lelkek tisztaságára vigyázzunk és azt helyreállítsuk.

Befejezésül egyik kedves professzoromat szeretném idézni. Amikor Szekfű Gyula még bécsi levéltáros volt, levelezett Horváth Jánossal. Amikor Szekfűt meghívták a budapesti egyetemre, de habozott, Horváth János írt egy levelet neki. Engedtessek meg, hogy befejezésül ebből idézzek:

„Kedves Barátom!

Múltkori leveled szerint némi melankóliával készülődöl hazafelé. Más oldalról ellenben azt hallottam, hogy kedvvel készülsz új pályádra. Minthogy nem tehetem fel, hogy neked így hazudsz, másnak meg amúgy, ezt a két dolgot úgy hozhatom „közös nevezőre”, ha azt mondom, „kétség és remény közt” készülsz az egyetemre. Minthogy annak idején Te nekem prédikációkat tartották bizonyos „kötelességekről”, stb. most én hadd prédikáljak egy rövidet.

Eleinte el leszel keseredve, megállapítod, hogy tanítványaid hallatlanul tudatlanok, se latinul, se németül nem képesek olvasni, más nyelveken annál kevésbé; tapasztalhatod, hogy óráidra eljárnak, nagyon érdeklődni látszanak, kitűnően kolokválnak – de semmit sem értettek meg. [...] Mennél kevésbé érzed magad jól az egyetemen kívül Budapesten, annál több megnyugvást fogsz találni az egyetemen belül az említett gondolatban. Meg fogod sajnálni ezeket a szegény kis számár tanítványaidat és tanítani fogod őket. [...] Az ember sok minden elől szívesen és nem ok nélkül húzódik vissza, amit mások az ő kötelességének mondanak. Egy kötelességünk azonban eltagadhatatlan. Tovább adni azt, amit szerencsésebb helyhezlelé-sünkben másoktól kaptunk.

Egyik kezével minden jóra való ember valaki másét fogja a múltban, s érzi benne a biztatást- a másik kezét pedig kinyújtja s várja, hogy általa a lánc tovább folytatódjék. Belefogódnai a múltba, de zsebre dugni a másik kezünket: azt jelentené, hogy cserben hagytuk elődeinket, megcsaltuk a holtak reménységeit. Nekem ez régi érzésem, s talán nem is csináltam volna soha semmit, ha a néhaiakra nem gondolnék.

Gondolj most már az eljövendőkre, és nyújtsd ki a másik kezed még ismeretlen hallgatód felé. Üdv! Johannes.”

Azt hiszem, hogy ez a gondolat nekünk is erőt ad, nekünk is vannak kapcsolataink a múlttal és vállalnunk kell a jövő kihívásait.

Részlet Túróczy Zoltánnak az Egyházi középiskoláink című, a Protestáns Szemlében 1938-ban megjelent cikkéből

„Ha az életben szükséges döntések akarati erőfeszítéssel vagy nevelői munka révén elérhetők, akkor minek Krisztus keresztje? Az egész mai nevelési rendszer egy bibliaellenes antropológián épül fel, mely elfelejti, hogy az ember, úgy amint van, a halál állapotában van, amelyből csak Isten igéje, Isten teremtő szava szólítására kelhet fel, mint új teremtés. Ez a nevelési rendszer halottöltöztető. Imádságra kényszerít össze kezeket a koporsóban s ájtatos könyvet nyom beléjük, s azt állítja róluk, hogy keresztyének. Hol van ebből a nevelési rendszerből a keresztyénné nevelés lehetősége fölötti döbbenet, a növendékekért való imádkozás belső kényszere és az Isten igéjének a döntés kényszerével és lehetőségével való odaállítása? Azt hiszem, nem sok tanárunk merne ezekből a kérdésekből csak arra az egyre is őszintén igennel felelni: Szoktál-e imádkozni a tanítványaidért?

És mégis azt mondom, hogy érdemes fenntartani az egyháznak, mint ilyennek, a középiskolákat. Aldott lehetőség van bennük elrejtve. Megépített meder ez, amelyben most kevés csergedezik az élet vizéből, de amelyikben csodák történhetnek, ha felfakadnak a belső források.”

Néhány gondolat XVI-XVII. századi protestáns iskolaügyünkről

*A bölcsnek elméje értelmesen igazolja
az ő száját és az ő ajkain a tudományt
(Példabeszédek 16:23)*

A protestáns iskolaügy Magyarországon a reformáció évszázadaiban – beláthatatlan nagyságú kutatási terület. Beláthatatlanul gazdag mondanivalót is kínál. Már csak ezért sem volna lehetséges néhány száz sorban a maga teljességében bemutatni. De lehetetlen volna ez azért is, mert a szerző – ha a témának egyik-másik részterületével foglalkozott is kicsit mélyebben – nem tekinthető az egész kérdéskör szakértőjének, specialistájának. Ha ennek ellenére vállalkozott arra a feladatra, hogy ír a kérdésről, két dolgot tehet. Vagy megpróbálkozik egy filológiai részprobléma teljes körűjárásával, vagy megkísérel néhány általa fontosnak tartott tendenciát, tanulságot mintegy madártávlatból megmutatni. Most ez utóbbi utat választottam. Négy olyan jellegzetességét próbálom meg felvillantani a hazai protestantizmus XVI- XVII. századi iskolaügyének, amely reményeim szerint általános képet is ad róla, ugyanakkor a mára nézve is tanulságokkal szolgálhat.

A legfontosabb talán az, ami a mottóul választott bölcs mondásban, példabeszédben is áll. Világos a tanulás, *az iskola célja: bölcsé és ékesen szólóvá nevelni az embert.* A bölcsesség pedig Isten és a Biblia minél mélyebb ismeretét foglalja magában. A kor tudományossága is az egyetemes Bibliatudományban összegződik. A Szentírás egyre mélyebb megértését szolgálja minden, éppen e cél érdekében kibontakozó részdiszciplína, történeti és természeti egyaránt. Isten szava az ige pedig a Bibliában emberi nyelven szól a hívekhez. Ezért *az iskolai képzés elsősorban nyelvi képzés.* A humanizmus szellemiségéből kiindulva a latin nyelv klasszikusainak nyelvhasználatát eszménynek teintve, *imitálva* az elsősorban cél az *eloquentia*, az ékesszólás elsajátítása. De nem állnak meg a pusztá humanista céloknál. Az *eloquentia* csak akkor igazi érték, ha a lélek javát szolgálja, ha etosszal telített, ha az út végén a *sapiens atque eloquens pietas*, a bölcs és ékesszóló kegyesség áll. Aki idáig eljutott, annak elméje értelmesen igazgatja az ő száját, és az ő ajkain öregbíti a tudományt.

Ez az általános lelki, etikai alapja a protestáns iskolaszervezés, iskolaügy lendületének, sikerességének Magyarországon is. Merthogy „sikertörténetről” van szó, az kétségtelen. Miben állnak ennek a sikernek azok az elemei, amelyeket most fontosnak látszik sorra venni? Elsőként említtem a perigrinációt, a külföldi egyetemek látogatását. Ez a leghatékonyabb eszköze, legbiztosabb jele annak, amiről manapság annyi szó esik: Európához való tartozásunknak. Magyarországon a tárgyalt időszak végefeléig egyetem nem lévén, a legmagasabb képzettségre vágyó és a legmagasabb képzettségre alkalmas diákok külföldön fejezték be tanulmányaikat. Természetesen nem a reformációval indult ez a folyamat, hiszen az egyetemek kialakulásától kezdve a középkorban is egyre erősödő törekvés ez. A reformáció korában fejlődött azonban valóban tömegeket érintő mozgalommá. A XVI-XVII. század fordulójára pedig az

egyházak által tudatosan és rendszeresen szervezett intézményi jellegű kereteket nyert.

Melyek a *perigrináció* legfontosabb tanulságai számunkra? Először is az, hogy *mindig a legfontosabb szellemi központok felé irányult*. A XVI. század elején az Erasmus szellemében működő krakkói és bécsi egyetemeken megfordult diákoknak volt hatalmas szerepük a megindult szellemi, lelki erjedés megerősítésében, a reformáció mozgalmának előkészítésében, a reform eszmék terjesztésében. Krakkó és Bécs után Luther és Melanchthon együttműködésének évtizedeiben, és még utána is hosszú ideig Wittenberg a fő úticél. Majd a reformáció polarizálódásának előrehaladásával megnőtt az érdeklődés más német egyetemek, főként Straszbourg és a kálvinista Heidelberg iránt. Majd, mikor a kontinens szellemi életének fő pezsdítő erejévé a németalföldi és angliai események váltak, a holland egyetemek Amszterdam, Leyden, Utrecht gyakorolták a legnagyobb vonzást, de sokan hajóztak át Angliába is.

A más országokban tanuló diákokat nem az „önmegvalósítás”, az egyéni karrier vágya vezérelte. A kor szokásainak megfelelően az azonos nemzethez tartozók közösségeket alkottak az egyes egyetemeken. Ezek a közösségek intézték, illetve segítették a gyakorlati élet megszervezését: szállás, étkezés és hasonló ügyek elrendezését. De főként intellektuális és lelki, igen gyakran bibliaolvasói, istentiszteleti közösséget is jelentettek. Egy pillanatra sem felejtkezhetett el a perigrináló arról, hogy feladattal, sőt küldetéssel érkezett tanulmányai színterére. Megjegyezzük, hogy nemcsak a protestáns egyetemeken volt ez így. A római Collegium Germanico-Hungaricum lakói is épp ilyen közösségeket képeztek.

A peregrináció egyéb tanulságai már átvezetnek a további kiemelkedő elvekhez, gondolatokhoz. A perigrinációból hazatértek kötelesek voltak a tanulmányaik költségeit viselő közösség (többnyire egy-egy város, sőt falu közössége, egy-egy jobbmódú polgár vagy nemes, természetesen nem ritkán egy-egy arisztokrata, vagy maga az erdélyi fejedelem) által fenntartott iskolákban szolgálni egy-két, néha több évig is. Ezt a gyakorlatot tekinthetjük a *protestáns iskolaügy területi elvének*. Az ország egész területén igen nagy számban alakultak ki a középkor végi városi vagy káptalani iskolák folytatásaként humanista típusú iskolák, amelyekben alapos grammatikai és poétikai jártasságot, a latin klasszikusok ismeretét, magasszintű retorikai, s esetleg filozófiai tudást lehetett elsajátítani. Ezekben – a mai középiskolával egyenértékűnek tekinthető intézményekben – sokszor egy-egy külföldön tanult rektor irányításával folyt a munka, vagyis olyan személy vezette ezeket az iskolákat, aki az európai kultúra, tudományosság kútfőiből frissen merített, s nem ritkán ismertséget, helyet szerzett magának az európai szellemi elitben is. Természetesen jónéhány intézmény felülemelkedett a középiskolai nívón. Az úgynevezett kollégiumi típusú iskolákban már alapos filozófiai és teológiai képzés is folyt. Ezek a korszak főiskolái. Sokkal magasabb volt ezek száma, mint amennyiről a közvéleménynek tudomása van. Brassó, Kassa, Eperjes, Bártfa, Késmárk, Besztercebánya, Bán, Rózsahegy, Trencsén, Sopron iskolái azok az evangélikus intézmények, amelyekben tartottak főiskolai színvonalú képzésről tanúskodó disputációkat, azaz nyilvános vitákat, többnyire teológiai, jogi, de nem ritkán filozófiai, sőt natúrfilozófiai, vagyis természettudományi témákról, kérdésekről.

Nagyon határozottan mutatkozik meg a területi elv például a református kollégiumok elhelyezkedésében. Jól megragadhatók azok a tudoatos törekvések, amelyek arra irányultak, hogy valamennyi református egyházkerületben működjék egy-egy, esetleg két-három ilyen intézmény. A Felső-Duna mellékén Nagyszombat és Komá-

rom adtak otthont ilyen iskolának. A Tiszán inneni területben hamar kialakult és meg is szilárdult a sárospataki kollégium. Erdélyben Kolozsvár, Marosvásárhely és Gyulafehérvár voltak a legfontosabb központok, a későbbi évszázadokban pedig Nagyenyed a gyulaferhévári kollégium menedéke. A Tiszántúlon Debrecen iskolája emelkedett ki fokozatosan, de 1660-ig, amíg török kézre nem kerül, Várad legalábbis egyenrangú központnak számított. A Dunántúlon eleinte a tolnai, később a pápai iskola említendő. Ezek a nagyobb intézmények látták el pedagógusokkal környékük kisebb iskoláit, sokszor a gimnáziumokat is, de főként a hozzájuk kapcsolódó falusi kisiskolákat, amelyekben anyanyelvű oktatás is folyt. Vagyis a protestantizmus iskolaügye megpróbálta a műveltséget nemcsak területileg, de mélységében is az egész társadalom számára közvetíteni, hozzáférhetővé tenni.

Természetesen állandóan voltak kísérletek egyetemalapításra is. Ez inkább a reformátusok számára volt fontos, hiszen az evangélikusok igényeit – lévén, hogy iskoláik nagyobb része németajku városainkban volt – teljeskörűbben elégítették ki a németországi egyetemek. Azoknak a szellemi kapcsolatoknak, amelyeket a peregrináció során építettek ki diákjaink, igen fontos szerepük volt abban, hogy 1629-ben Gyulafehérvárra érkezett három híres német professzor Johann Heinrich Alsted, Johann Bisterfeld és Johann Piscator. 1650-ben pedig Sárospatak iskolájának vezetését vállalta magára néhány évig Joannes Amos Comenius. Ha ezek az intézmények nem növekedtek is több karból álló teljes egyetemi szervezetté, de legalább a lelkész-képzés területén hosszabb-rövidebb ideig valóban egyetemi színvonalon működtek. Gyulafehérvár fénykorában 1630 és 1658 között megindult azon az úton, hogy Kelet-Európa kálvinista szellemi központjává váljék. Hallgatói között nagy számban jelentek meg az üldözött cseh, morva, lengyel protestantizmus hívei, vonzásköre egész Sziléziáig terjedt. Az, hogy az európai szellemi elit tagjai közül sikerült professzorokat megnyerni, jelzi, hogy Európa is fontosnak tekintette a magyar ügyet, Európa is a maga részének érezte hazánkat, s ehhez nem utolsósorban éppen a peregrináció, s az ehhez kapcsolódó iskolaügy magas színvonala vezetett.

A külföldről hazatérő diákok nem érkeztek egészen üres kézzel. Anyagi értelemben természetesen többnyire egyetlen fillér nélkül érhettek vissza, hiszen egyéni anyagi erejüket, mint említettük, messze meghaladta már az útrakelés is, mecénásokra, adakozásra szorultak. Volt azonban reményük arra, hogy tudásukat, addigi alázatos munkájukat továbbra is megbecsüli a közösség, amelynek igénye van arra, amit magukkal hoztak, a bölcsességre, a *sapiens et eloquens pietasra*. És ez így is volt. A külföldi akadémiákról hazatérteket itthon megbecsülés övezte és tisztességgel megélhetés volt osztályrészük. Azaz nemcsak a kibocsátásban, a befogadásban is pozitív társadalmi attitűd vette körül a peregrinációt és az iskolaügyet.

Ami materialist – a szellemi poggyászon kívül – magukkal hoztak a diákok, azok a könyvek. S ezzel rövid szemlényben elérkeztünk az utolsó állomáshoz. Nemcsak a szűken vett oktatás és nevelés színtere volt e két évszázadban az iskola, hanem szélesebb értelemben is hordozója, szervezője a kulturális élet, a kultúra egésznek.

Ennek egyik eleme a könyvtár. A peregrinálók igyekeztek a későbbi munkájukhoz legszükségesebb tudományos műveket még külfödon megvásárolni. A lelkészi, tanári hagyatékok könyvanyaga pedig előbb-utóbb a kollégiumokra szállt. Így alakultak ki fokozatosan a kollégiumi könyvtárak, amelyekben mintegy könyvmúzeumokban egymásra rétegződtek a különböző korszakok szellemi áramlatait reprezentáló munkák. Ezek elégítették ki aztán az egymást követő diákgenerációk szellemi érdeklődését, de rendelkezésre álltak az iskolák környékén élő – egyébként nem túl népes –

intellektuális rétegnek is. A későbbi évszázadokban is állandó forrásai és bázisai voltak ezek a könyvtárak a magyar kultúrának.

Ha az európai tudományosság nagy műveinek kinyomtatására hazai nyomdáink nem vállalkozhattak is, tankönyvekre mégiscsak szükség volt. Brassó, Debrecen, Bártfa, Lőcse, Gyulafehérvár, Trencsén, Sárospatak műhelyei többek között, amelyeknek legbiztosabb megrendelői éppen az iskolák voltak. A tankönyvek maguk is jelentős szellemi értéket képviseltek, hiszen sokszor az alapfokú művek alkotói is akor legnagyobb szellemei, Erasmus, Melanchthon, Comenius, hogy csak az óriásokat említsem. De az iskola mellett működő nyomda szolgálta más igényeket is. Elsősorban természetesen az egyházét, de nekik köszönhető a magyar nyelvű irodalom megerősödése és a meginduló magyar nyelvű tudományosság is.

A könyvtár és nyomda mellett nem hagyhatjuk említés nélkül a harmadik kulturális „intézményrendszert”, amely eben az időben az iskolákhoz kapcsolódott, a színházat sem. Már a XVI. században is vannak nyomai, hogy az európai gyakorlattal egyezően, a hazai iskolákban is rendeztek színi előadásokat. Ezek kettős célt szolgáltak. Nagyszerű lehetőséget nyújtottak a diákokretorikai képzésének kiteljesítéséhez, ugyanakkor egy-egy iskoladráma hatásos eszköz volt a lakosság szélesebb rétegeinek szórakoztatva való neveléséhez. Egy-egy látványosabb előadás – s ez nemcsak, sőt talán nem is elsősorban a protestáns iskolákra jellemző – nagy esemény számba ment, komolytömegeket mozgató meg, bizonyítva és erősítve iskola és társadalom szerves kapcsolatát.

Ezzel a gondolattal zárhatjuk rövid szemlénket. AXVI- XVII. század olyan időszak volt, amelyben iskola és társadalom szerves egységben élt és fejlődött. A reformációval, a hit megújításával indult e két évszázad, s ez támasztott fokozott, új minőségű igényt az iskolákkal szemben. A társadalom egészének adakozó kedvéből, áldozatvállalásából váltak képessé az iskolákara, hogy ezeknek az új igényeknek megfeleljenek. Bekapcsolják, vagy sokkal inkább benntartsák az országot Európa szellemi vérkeringésében. Felkészítsenek a peregrinációra, kielégíthessék a lelkeszképzés iránti hatalmas igényt. fokozatosan magukra vállalják a városi és megyei vezető réteg tanítását. A bennük szerezhető tudásra épülhessenek a későbbiekben - az iskolákban egyébként rendszeresen nem oktatott, de a gyakorlatban így könnyebben elsajátítható szakismeretek. A nevelés, oktatás feladatait az egész ország területén és a társadalom minden rétegét elérve igyekezett teljesíteni ez az iskolahálózat. Közvetlen feladatain túl pedig az egész társadalom szellemi, kulturális életének erjesztője és egyben legfőbb színtere is volt.

Magvetés és öntözés

Többet nyújt-e az egyházi iskola?

Több mint hét éve, hogy 37 éves kényszerű szünet után újra van iskolánk, vannak iskoláink; sőt – öröm leírni a mondatot – vannak közoktatási intézményeink, közép- és általános iskoláink, óvodáink, diákotthonaink, sőt egészségügyi szakközépiskolánk is.

Azóta is gyakran és sokan kérdezik, hogy mennyivel több, mennyivel más egy egyházi iskola, mint egy állami. Ezzel a kérdéssel biztosan szembe kellett néznie mindegyik igazgatótársamnak, sőt gondolom és tudom, hogy másoknak is.

Fiatal lelkészeket kérdezett egyik egyházi vezetőnk a közelmúltban, ám közülük többen nem látták az értelmét az egyházi iskolának, nem látták, mert szerintük nem olyan a szülői háttér, nem olyan a diák és nem olyan a tanár, mint amilyennek lennie kellene.

Talán bizony Jézus Krisztus olyan embereket küldött, a tanítványok talán tökéletesek voltak, és az evangélium talán azért terjedt mert a terjesztők hite, tudása, akarata lehetővé tette a terjesztést? Bizony nem, ahogy nem olyanok az evangélium mostani hirdetői sem. Minden, ami történik Istentől van, Ő adta meg azt, amiben mi – beleértve talán azt a néhány fiatal lelkészt is – reménykedni sem mertünk! Vannak iskoláink, és van eredmény. Eredmény talán az is, hogy Teológiai Akadémiánk első évfolyamán nyolc licista tanul.

Van-e tehát többlet? Ha igen, akkor a többlet az „emberi hármasságban” lehet, a testi-szellemi-lelki emberben. A sorrend nem fontossági, hanem – összhangban Jézus szavaival – olyan, amilyen gyorsan valaminek a hiányát érzékeljük. A test szükségletei pár nap, sőt pár óra múlva is követelően jelentkeznek, a szellemi szükségletek esetleg hónapokig-évekig is kielégítetlenek maradhatnak, a lelki szükségletek viszont nem is mindenki számára fogalmazódnak meg, de kielégítetlenségük sivárrá teszi az életet, és egy idő után kielégítetlen hiányérzetet keltenek, s esetleg olyan pótcselekvésbe menekülést vált ki a hiányuk, ami nem az életre, hanem a halálra visz.

Az egyházi iskola is iskola, így a testi, szellemi és lelki nevelés helyszíne. Az első kettő mindegyik iskolában folyhat jól, persze a lelki nevelés is, de mégis az utóbbira, s főként a „hitre nevelésre” különösképpen alkalmas kell, hogy legyen az evangélikus iskola.

Mi is a hit, és mit jelenthet hitre nevelni?

Kiindulópontnak tekinthetjük azt, hogy „a hit pedig a remélt dolgokban való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés.” (Zsid 11,1), mert ha már tudás

lenne, akkor nincs szükség a hitre! Magával a hit fogalmával kapcsolatban is tovább kérdezhetünk; ki állapíthatja meg a létét vagy nemlétét saját magában, illetve másban? Hogyan változik a hit fogalma és tartalma az egyes emberben az élete folyamán és hogyan változott a hit fogalma és tartalma az emberiség eddigi földi élete folyamán?

A legutolsó kérdésről csak az elmúlt évszázad kapcsán ejtünk pár mondatot keresztény szemmel nézve és nem foglalkozunk a kerszténységet megelőző és a vele párhuzamosan élő vallásos elgondolásokhoz kapcsolódó hittel.

A XIX. század embereinek döntő többsége magát hívőnek tartotta és feltehetően annak tartotta az akkor élő emberek nagy részét is. Igaz volt viszont, hogy a magasabb műveltséget – különösen a természettudományos műveltséget – szerettek nagy része az emberi ész mindenhatóságának bűvöletébe esve pályatársait és talán saját magát sem tartotta hívőnek, vagy ha igen nem merete bevallani. Egyedül Pasteur (1822-1895) merete nyíltan vállalni, hogy hívő, sőt gyakorló hívő, de ő olyan óriás volt, hogy ezért nem merték megtámadni. Egy kérdés kapcsán erről beszélt dr. Habsburg Ottó 1992. május 16-án a soproni Líceumban. A XX. századra a helyzet gyökeresen megváltozott. Széles tömegek fordultak el az egyházaktól. Ez a jelenség a növekvő anyagi jóléttel és a XIX. század természettudományos eredményeinek közismertté válásával kapcsolatos. Mindig is igaz volt, hogy ez „élenjáró” szellemi áramlatok aránylag nagy késéssel jelentek meg a széles néptömegek között. A XX. század tudósai közül viszont sokan éppen tudásuk és az emberi tudás határainak érzékelése kapcsán jutottak hitre (Einstein, Heisenberg). Einstein (1879-1955) például utolsó levelében arról ír, hogy a látható világunk mögött van valaki, aki mindent irányít és aki a javunkat akarja. Ehhez még hozzátette, hogy ez az ismeret neki hallatlanul nagy boldogságot okozott. Ma nem ott tartunk, hogy ezt és azt „még” nem tudjuk, hanem ott, hogy van olyan amit soha nem fogunk tudni. Többek között igaz az is, hogy egy-egy modern természettudományos elmélet elfogadásához kell igazán nagy „hit”.

A kérdés teológiai síkon megközelítve sem egyszerű, hiszen a lelkeket csak Isten vizsgálhatja, amint Jézus is megmondta „nem mindenki megy be a Mennyek Országába, aki azt mondja nekem: Uram, Uram” (Mt 7,21). Reménytelen tehát minden olyan kísérlet, amely az egyén megkérdezésével kívánja megállapítani a hit létét vagy nemlétét. Inkább célhoz érünk, ha a hitből folyó cselekedeteket vizsgáljuk, gyümölcséből ismerhetők meg a jó fa (Mt 7,16-18). Ugyanez a helyzet a kérdező oldaláról nézve is; ki van felhatalmazva arra, hogy egy másik ember hitének mélységét vagy nagyságát elbírálja. Szembetalálkozik a merész a „ne ítélj, hogy ne ítéltess” (Mt 7,1) jézusi parancsával.

Az elmondottak után még világosabb és kézenfekvőbb a Szentírás szava, ez a közvetlenül nem látható és nem mérhető hit Isten ajándéka, hallásból van ugyan (Rm 10,17), de az isteni kegyelem következménye. A Szentlélek hív el bennünket és világosít meg, ahogy Luther írja a Kis Kátéban a második hitágazat magyarázatában.

Van-e hát valamiféle szerepe a nevelésnek, az emberi közreműködésnek?

Erre a kérdésre a válasz egyértelműen igenlő, ha ugyanis nem így lenne, akkor az Úr Jézus nem küldte volna el tanítványait szerte a Világba, hogy hirdessék az evangéliumot. Amint többször és több helyen előfordul a Biblia lapjain, Isten munkatársaként használ bennünket, úgy használta az aposotokat is. Munkálkodásunk, egyebek

között az ifjúság nevelése tehát nem hiábavaló, csak azt kell világosan tudnunk, hogy mi ugyan vethetünk és öntözhethetünk, de a növekedést az Úr adja (1Kor 3,6).

Pedagógus szemmel nézve aki vet, az lehetőleg a szülő, a szülői ház legyen. Annak a szeretettel korlátozó, tág mozgástere biztosító, de egyértelmű korlátokkal körülvett élettere az a hely, amely képessé teszi az ifjú emberpalántát Isten szavának befogadására, az a hely, amely alkalmas talajt teremt a magvetésre, illetve a mag befogadására.

Sajnos gyakran előfordul korunkban, hogy a magvetés nem történik meg a családban. Ettől félt talán az említett néhány fiatal lelkész. Ilyenkor nem elég, ha az óvoda és az iskola nevel (ösztönöz), hanem a vetés is az ő feladata. Több olyan példát ismerünk egyházunk iskoláiban, amikor az iskola hatására a szülők is odataláltak az Úrhoz. Nyugodjanak meg hát a fiatal lelkésköztársaim, hiszen már egy elvesztett ember megtalálásakor is örvendeznek a Mennyekben. A képnél maradva, a magvető estleg már nem tudja hogyan kell vetni, de ha valaki megmutatja neki, akkor újra megtanulhatja. Mi ennek a módja? Nem lehet más, mint a második főparancsolat gyakorlása, a cselekvő szeretet és a felnőtt hegyeket mozgató hitéé.

Az óvodai és iskolai nevelés feladata, hogy a legfogékonyabb időszakban olyan környezetet biztosítson, úgy öntözzön, hogy a gyermeki lélek istenhite, a még alig megszilárdult lelkiismeret igazi felnőtt hitté váljon és a belsőből (Jézus által) vezérelt ember hagyhassa el érettségje után az alma matert. Az ehhez szükséges alázat, hogy nem mi növeljük a hitet, és a józan keresztény életvitelt, amely példájával a legfontosabb nevelőeszköz, együttes jelenléte az a közeg, amely nem visszafejleszti, hanem növekedni engedi a frissen kicsirázott hitmagoncokat.

Mi a „hitre nevelés” gyakorlati formája?

– teszik fel sokan és sokszor a kérdést. Talán ez válaszolható meg legnehezebben. Először is – ahogy utaltunk rá korábban – legfontosabbnak a személyes példát tartjuk. Jól tudta ezt Pál apostol is. Amikor leveleiben (Timóteushoz, Titushoz) a konkrét nevelési feladatokat említi (nemnek, kornak, családi állapotnak stb. megfelelően), mindig rámutat a saját példa fontosságára. Szavaink hitelét cselekedeteink adják. Tudva, hogy mi magunk sem vagyunk, nem is lehetünk tökéletesek, de ha a fiatalok megérik egyrészt a tökéletességre való törekvést, másrészt annak a belátását, hogy ez nem megy, különösen nem a saját erőnkől, akkor talán jó úton járunk és nem mutatunk rossz példát. Vonatkozzék mindez tanári-szakmai munkánkra, az iskolai tanórán kívüli tevékenységünkre, a gyülekezetben illetve nagyobb egyházi keretek között vállalt és végzett szolgálatunkra!

Másodszor a saját hitünkről szavainkkal is bizonyosságot tehetünk, sőt kell tennünk, hiszen talán mégsem azt kell várunk, hogy a kövek beszéljenek. A bizonyosságtétel alkalmas és alkalmatlan időben kell, hogy megtörténjen. Nem igaz az, hogy az iskolában csak bizonyos tantárgyak alkalmasak arra, hogy a hit kérdései előkerüljenek! Az a tanár, aki tanítványaival szeretetkapcsolatban van, illetve arra törekszik, hogy abban legyen, mindig talál módot, hogy a tanításában és azon kívül is legyen egy-egy elejtett megjegyzése, amely remélhetőleg ápolja azokat a kis palántákat. Sőt biztosan mondhatom, hogy Istenre, a hit dolgaira és a tanítványaira hangolt léleknek nem is kell módot keresnie, nem is kell gondolkodnia, hanem „magától” jön az aminek jönnie kell. „Ez a magától, ez a Kegyelem” (Reményik Sándor).

A bennünk élő hitről szóló bizonyosságtétel kötelezettsége részben ellentmondónak tűnhet a korábban említett bizonytalansággal, hogy ti. ki ítélheti meg a mások és

saját hitét. Megnyugtatóan ismét a Szentírás szavai sietnek segítségünkre, többek között Pál, aki többször is írja, hogy őt, az alkalmatlant választotta az Isten, hogy apostol legyen. Pétert, aki meg is tagadta Jézust, Ő mégis Kősziklának használta. A gyengéket és a hitetleneket választotta ki, hogy megszégyenítse az erőseket és a hívőket. Még egyszer hangsúlyozzuk hát, ahogy a bevezető részben is mondtuk, hogy egy percre sem feledhetjük, hogy nem azért kaptuk a feladatot, mert mi vagyunk alkalmasak, hanem azért vagyunk esetleg alkalmasak, mert az Isten azzá tesz. Igaz talán az a népies szólás, hogy „Ha az Isten hivatalt ad, észt is ad hozzá.” Valóban igaz, ha a „hivatalt” valóban Isten adja!

Harmadszor, nem tekinthetünk el az Istenre mutató szervezett alkalmaktól, amelyek a jó rend érdekében nagyon fontosak és meggyőződésem szerint a már erős vagy erősödő hitű ifjúnak és kevésbé ifjúnak rendszerességükkel, tartalmukkal biztonságot adnak, a nagyobb méretű jelenléttel pedig az egymás hitéből való épülés lehetőségét kínálják. Ide tartoznak a templomi istentiszteletek, közös úrvacsorai alkalmak, az iskolai és diákotthoni áhítatok, a különböző csendesnapok, az iskolában szervezett adventi gyertyagyújtások, különböző megemlékezések, de ide tartozik az iskolai tábor, magashegyi – egy kápolnában közös énekléssel és imával megkoronázott – túra, iskolai kirándulások, énekkari szereplések, amelyek során mindig és mindenhol természetesen felmerül, hogy nem akárhova járunk, nem akárhová vagyunk (hanem Isten gyermekei), ha másban nem nyilvánul meg, akkor egy-egy étkezés előtti imában, vagy tréfákozás közben felemelt ujjban, vagy egy mondatban, amelyből mindannyian érzékeljük, hogy mindig és mindenütt az Isten színe előtt vagyunk.

Összefoglalva a „hitre nevelés” módozatait, azt a bizonyos öntözést; a leírtak sorrendje egyúttal fontossági sorrendet is jelent, tehát *a saját példa, a szavakkal kifejtett bizonyágtétel és a hitre (Istenre) mutató alkalmak* azok, amelyekről beszélünk. Megemlítem még, hogy itt is igaz az a régi pedagógiai felismerés, hogy ha a kortárs csoport egyik vagy néhány tagja már elfogad valamit, Isten kegyelméből hitre jut, akkor az ő példájuk, az ő szavaik és az ő részvételük a szervezett alkalmakon olyan eszköz a pedagógus, de úgy vélem Isten kezében is, amelynek a jelentőségét túlbecsülni nem lehet. Fordítsunk hát nagy-nagy figyelmet az ifjúsági vezetők kiválasztására!

Végül szeretnék kitérni még két dologra. Az egyik az amit már többször hangsúlyoztunk; a növekedést Isten adja! Ez arra szabadít fel bennünket, hogy nem kell, hogy erőltetett és görcsös legyen a nevelésünk, s különösen nem lehet az a hit dolgaival kapcsolatos tevékenységünk. Isten jóra fordíthatja azt is, amit mi elrontunk. A második annak a ténynek az elfogadása, hogy mivel nem lehetünk teljesen bizonyosak a saját hitünk erejében sem, így nem lehetünk bizonyosak annak változhatatlanságában sem. Azt viszont tudhatjuk bizonyosan, hogy a kegyelmes Isten szeretete örökké megmarad, benne nincs változás, sem változásnak árnyéka. Ő tehát megtart és megerősít bennünket. Próbáljuk tehát a helyett, hogy mi hitre szeretnénk nevelni azt a tényt közvetíteni a gyerekek felé, hogy az Úr az és az ő egyszülött Fia Jézus, aki mindent megtehet és meg is tesz javunkra.

Eddig részletesen szoltunk arról, hogy mi a hitünk formája, hogyan változott, hogyan keletkezik, hogyan nő vagy csökken, de arról nem, hogy mit hiszünk. A mi hitünk az, hogy élő Jézusunk van, s így *nem valamit hiszünk* hol gyengén, hol erősebben, *hanem benne hiszünk és neki hiszünk*.

Így, ha a címben feltett kérdésre választ keresünk, akkor a válasz az, hogy *az evangélikus iskolák többlete* csak az lehet, *hogy az állami iskoláknál magasabb*

szellemi szint és tökéletesebb fizikai nevelés mellett, előtt és közben *a lelki nevelést tartják elsősorban szem előtt*. A lelki nevelés pedig azt jelenti, hogy az értünk meghalt és feltámadt élő Úr Jézus Krisztus ismeretére és a benne való hitre kívánjuk tanítványainkat eljuttatni, és kérjük Isten Szent Lelkét, hogy juttassa Őket el.

Egy alapító ős a Deák téri gimnáziumról

Nagyon örülök, hogy írhatok középiskolámról. Azok közé tartozom, akik ezt nemcsak az érettségi után gondolják így, mert már gimnáziumi éveim alatt is szerettem oda járni. Örülök annak is, hogy sok olyan tanárom volt, akikre tisztelettel és szeretettel emlékezhetek vissza. Nem mintha a Deák téri gimnázium tökéletes volna. Ebben az iskolában is vannak kevésbé jó tanárok, vannak az iskolának gyenge pontjai, és bizony voltak néhányan, akik elhagyták a gimnáziumot, mert annyira nem szerették.

A mi évfolyamunk egészen más helyzetben volt, mint az utánunk következők. Akik most kezdik itt tanulmányaikat, azok kész iskolai életbe csöppennek, míg nekünk magunknak kellett az iskola légkörét, szokásait megteremtünk. Így azután – amennyire korlátaink engedték – a saját szájunk ize szerint alakíthattuk.

Amikor első évünket kezdtük a gimiben, 1992 szeptemberében, egy V. kerületi művelődési házban, akkor nem voltunk többen ötven diáknál és öt-hat tanárnál. Meleg, családias volt a hangulat. Nem voltak segédeszközök, térképek, néha még tankönyvek sem, de minden tanár személyes jó ismerősünk volt, ami sokban segítette az eredményes tanulást.

A második évben – már a szép régi-új épületben – gyarapodott a létszám, a két osztály helyett már hat indult, és mi kicsit úgy éreztük magunkat, mint a testvérére féltékeny kigyerek, aki tudja, hogy a figyelem már nemcsak rá irányul. Mi azonban tettünk róla, hogy minél több figyelem irányuljon ránk: az igazgató úrnak többször is meggyűlt velünk a baja. Aztán lassan kezdtünk beletörődni „mostoha” helyzetünkbe. Még újságszerkesztéssel is próbálkoztunk abban az évben.

Végül elérkezett az a bizonyos negyedik év, amit annyira vártunk korábban, de amint elérkezett, már nem vágytunk rá annyira. Éreztük, hogy nehéz feladat előtt állunk, és közeledünk egy biztos, nyugodt időszak végéhez. Így még nagyobb lendülettel teremtettünk hagyományokat: megterveztük a gólyabál, a farsang, a szalagavató helyi szokásait. Tovább gyűjtöttük könyvtárunkat, amely adományokból, többek között saját könyveinkből gyarapodott.

Az érettségitől szerintem a tanárok éppen úgy megijedtek, mint mi, hiszen az indulásból fakadó hiányosságok miatt (néha kisebb-nagyobb fejtelenség) nem éreztük magunkat teljesen felkészültnek. A nagy ijedségben azonban úgy összeszedtük magunkat, hogy mi is meglepődünk eredményeinken.

Ennyit dióhéjban az újból indult Deák téri iskola első négy esztendejéről. Nem tudok csak jót, vagy csak rosszat mondani róla, csak azt, hogy én megtaláltam benne a jót, és mindig nagy hálával fogok visszagondolni rá. Tanárimra, társaimra, a nehézségekre, a csendes napok áhítatára. Ugyanezt kívánom a következő évfolyamok diákjainak is

sok szeretettel:

Asszonyi Flóra
egy „alapító ős”

LABORCZI GÉZA

A Nyíregyházi Evangélikus Általános Iskola kálváriája

Naplószerű töprengés

Az előzmények

1991. tavaszán az Országgyűlés elfogadja az 1991. évi XXXII. törvényt a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről.

1992-ben a Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség és az Önkormányzat „csomagmegállapodásban” rögzíti az ingatlanok rendezésének kérdését. Ennek értelmében 1992. szeptemberétől az egyház átveszi a Kossuth Lajos Gimnáziumot. Ennek azonban ára van: az Egyházközségnek le kell mondania volt Központi Elemi Iskolája épületéről, amely a belvárosban, a templom mellett épült 100 évvel ezelőtt. Helyette az Önkormányzat egy másik iskolát ajánlott fel, ami kiesik a belvárosból, ami beton épület, minden előnyével és hátrányával.

1995. tavaszára kiderül, hogy ebben a formában a Megállapodás végrehajthatatlan. Ugyancsak tavasszal a miniszterelnök kezdeményezi az egyházak képviselőivel folytatott megbeszélésen, hogy mérjék fel az egyházak azt, hogy mit kérnek vissza természetben és milyen ingatlanokért kérnek pénzbeli kártalanítást, melynek javasolt határideje: 2011.

Ami történt I.

1994. szeptember 24.

Egyházközségünk Presbitériuma úgy döntött, hogy a kialakult új helyzetben volt ingatlanai közül az általános iskolát – jelenleg Kodály Zoltán Általános Iskola (ének-zene szakos) – természetben és funkcióval együtt kéri vissza.

1995. szeptember 28.

Egyeztető tárgyaláson közöltük döntésünket az Önkormányzati delegációval, élén a Polgármester Asszonnyal.

1995. október 25.

Összevont szülői értekezlet a Kodály Zoltán Általános Iskolában, ahol ismertettem Egyházközségünk döntését. A szülők kritikusan és bizalmatlanul fogadták az esetleges tulajdonosváltás hírért. Egy-két indulatos felszólalást kivéve azonban fegyelmezett volt a találkozó, de világos volt, hogy döntő többség nem támogatja elképzeléseinket. Érdemi vitára nem kerülhetet sor, mert erre ez a forma alkalmatlan. További nehézség volt, hogy az önkormányzat megjelent képviselője a kialakult kritikus

hangulatban úgy nyilatkozott, hogy a szülők dönthetnek a kérdésben. Demokráciánk gyermekbetegségének tartom ezt a kijelentést. Világos, hogy egy képviselő, akit 4 évre választanak, igyekszik a választók „kegyeit” elnyerni. Ez mindenütt így van. Azt azonban nem tartom járható útnak, hogy demokrácia ürügyén a felelős mandátummal rendelkezők döntését demagóg módon másokra hárítsuk. Ebben az esetben az iskola tulajdonosváltásának eldöntése az Egyházközség és az Önkormányzati Képviselőtestület átruházhatatlan feladata és felelőssége. Azt természetesnek tartom, hogy az érintettek véleményét meghallgatjuk. Ezért mentem el a találkozóra. A döntés helye és felelőssége azonban vitathatatlan.

1995. október 30.

A következő Nyilatkozatot tesszük közzé; „...Az iskola átvételével – átadásával kapcsolatosan az Evangélikus Egyházközség – a törvényekkel összhangban – a következőket vállalja:

- az ott folyó teljes *oktatási profil töretlen folytatását* ;
- az iskola *autonómiájának* tiszteletben tartását;
- az iskola *teljes személyzetének* átvételét;
- az Igazgatótanácsban megfelelő szintű *Önkormányzati képviseletet* biztosítását.

Egyházközségünk tehát pedagógiai, gazdasági és törvényi garanciát vállal nem csupán az iskola további működtetéséért, hanem annak támogatásáért, a benne rejlő lehetőségek jobb kiaknázásáért. Szeretnénk *az Önkormányzattal partneri módon működtetni* az ott folyó nagyon magas szintű zenei oktatást. Semmiképpen nem szeretnénk az iskola körül háborút, inkább egy „*kontra Dabas Sári*” *ügyet felmutatni, ahol az Önkormányzat, az Egyház, az Iskola együttműködnek a jobb oktatásért, a gyermekekért, a településért.*

Bízunk benne, hogy az iskola sorsát meghatározó kérdésekről *a nagy nyilvánosság előtt* higgadt eszmecsere-t folytathatunk az érintettekkel, ahol az esetleges félreértések tisztázódnak.”

1995. november 2.

Találkoztunk a Kodály Zoltán Általános Iskola Tantestületével. Ezen világossá vált, hogy nem támogatják a tulajdonosváltást. Ehhez való jogukat semmi módon nem vitatom. Mégis tanulságokkal szolgál az eset. Nem a „nem” zavar, hanem a „hogyan”. Számomra az értelmiségi gondolkodás „szellemi létminimuma” az, hogy egy adott problémát, kihívást több oldalról végiggondolok, alkotó módon választom ki a legjobb megoldást. A tantestület egyszer volt hajlandó találkozni velünk. Ezután már ki is alakította végleges álláspontját. A találkozó végén az igazgató közölte, hogy ha egyházi lesz az iskola: lemond. Nem az elutasítás lepett meg, hanem az intellektuális és érzelmi falak. Az, hogy csak egyetlen tanár akadt a töb, mint 40-ből, aki nyilvánosan is mert gondolkodni: mi van akkor, ha egyházi lesz és mi van akkor, ha önkormányzati marad az intézmény. Ha az új kihívásokra ilyen bénultan, a kreativitás teljes hiányával reagál a pedagógus társadalom, mivé lesz az oktatás? Könyökvédős bürokraták oktatnak nem gondolkodni, problémákat nem megoldani?

A jelenség háttérében három összetevőt látok:

1. *A pedagógus képzésből hiányzik a kreativitás.* Nem csupán ideológiailag meghatározott képzés folyt évtizedeken keresztül, amely a fejekben is elültette a szekularizációt. Nem csupán a marxizmus múlt századi társadalmi, gazdasági és egyházi

viszonyokon alapuló valláskrikikáját tanították populista módon, miközben a XXI. század küszöbén élünk. Legalább akkora baj, hogy elfelejtettek egy nemzedéket alkotó módon gondolkodni tanítani. A tananyag reprodukciója sokkal fontosabb, mint az elmélyítésben kialakított vélemény. Keresztényként tudjuk az intellektus határait, de annak elemi szükségét senki sem vitatja. Az ún. kultúr parancsból is ez következik: *hajtsd* uralmad alá a földet. Keresd meg alkotó módon azokat a lehetőségeket, amelyeknek a segítségével Isten akarata szerint, harmóniával és harmóniában irányíthatd a világot.

2. Az emberekben még mindig mélyen munkál a *félelem*, a *bizalmatlanság*. Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok gondolkodás jellegzetes példája az, ami történt.

3. A rendszerváltás utáni időben, a XXXII. törvény végrehajtása és a megkapott intézmények működtetése során *az egyházak sem mindig mutattak megfelelő mérték-tartást*, bölcsességet. Még képviselőként kerestem meg az egyik egyház által átvett intézmény tanári küldöttsége. Elmondták, hogy a helyi lelkész heti rendszerességgel bibliaórát tart nekik. Ez önmagában még dicséretes buzgóság is lehetne, ha nem társult volna hihetetlen teológiai *színvonaltalansággal* (megmutatták az elhangzott anyagokat) és ideológiai *erőszakkal* (a követelmény: meg kell térni!!). Az oktatási intézmények fenntartásában kevés folytonos tapasztalattal rendelkeznek a helyi és országos egyházak. A működés közben elkövetett hibák mind azt idézik elő, hogy visszaesett az egyházak iránti bizalom.

1995. november 14.

Tárgyalás az Önkormányzaton Platthy Iván államtitkár úr és Szebik Imre püspök úr jelenlétében. Nincs áttörés, az önkormányzat változatlanul tétován reagál ajánlatunkra, kitapintható, hogy a háttérben erős viták nehezítik a tárgyalások érdemi előbbre jutását.

1995. december 17.

Presbiteri és Képviselőtestületi ülésen alakítottuk ki végleges álláspontunkat. A testület újra egyhangúlag támogatta azt, hogy az épületet funkcióval együtt kérjük vissza, ugyanakkor arról is döntött, hogy ha tervünk továbbra is merev elutasítással találkozunk, nem erőltetjük annak megvalósulását. Ha az önkormányzati testület nem támogatja az iskola átvételét, törvényi szabályozás hiányában „csak” a jelenlegi funkcióról mondunk le. Világossá vált, hogy nem szabad sem a múlthoz, sem épületekhez görcsösen ragaszkodnunk. Akkor döntünk elődeink hitéhez, szellemi örökségéhez méltóan, ha arról nem mondunk le, hogy iskola-fenntartó egyházközség legyünk.

1996. január 29.

Az Önkormányzat döntése: sem az épület, sem a funkció visszaadását nem támogatja. Az indok: a szülők és a nevelőtestület elutasította az Egyházközség koncepcióját, illetve nem adott elegendő garanciát az iskola töretlen működtetésére. Az ülést követő rögtönzött sajtótájékoztatón bejelentem, hogy visszavonom a jelenlegi funkcióra vonatkozó javaslatunkat, de az épületről, illetve arról, hogy általános iskolát működtessünk a városban nem mondunk le.

1996. február 6.

Kérésre a korábban csereként fejaljánlott iskolában összevont szülői értekezletre megyünk Polgármester Asszonnal, hogy bejelentsem: nem tartunk rájuk igényt. A szülők megtapsolnak, a rendezvény után a tanárok pezsgőt bontanak, hogy

nem lesznek egyházi iskola. Valami félelmetes kommunikációs zavar van a magyar társadalomban. Azon érdemes gondolkodni és vitatkozni, hogy az egyházak ekkora időkiesés után felkészültek-e anyagilag, szellemileg, emberi erők vonatkozásában iskolák működtetésére. De ami itt történt az egész más. Olyan ez, mintha felkérnék egy hölgyet táncolni, s ő válasz helyett pofon váгна... Mivé lesz ez az ország, ha normális érdekegyeztetések helyett indulatok és gyanakvás lesz úrrá, ha az értelmes beszédet felváltja a sárdobálás? A helyzet kialakulásáért azonban még egy dolog felelős: maga a törvény. 1991-ben olyan törvényt fogadott el az Országgyűlés, amely a hangoskodókat jultalmazza, a kompromisszumra készeket pedig bünteti. Az önkormányzat most „kiabál”, mert azt reméli: így jut a pénzéhez.

1996. február 11.

A Presbitérium és Képviselőtestület ülésén arról számolok be, hogy a történetek után arra kell felkészülnünk, hogy belátható időn belül nem lesz általános iskolánk, mert igen nagy az egyházi tulajdonlással kapcsolatos ellenállás, a hatalmi szóval történő „egyháziasítást” viszont nem tartom járható útnak.

Ami történt II.

1996. március 20., szerda körülbelül 10 óra

Csörög a telefon a Lelkészi Hivatalban. Az önkormányzat által megszüntetni kívánt általános iskola igazgatója mutatkozik be. Levelet szeretne hozni – mondja. Milyen levelet? – kérdezem. Arról van szó – folytatja –, hogy az iskola tantesülete úgy döntött, hogy támogatja azt a szülői elképzelést, hogy az egyház vegye át az iskolát. Azt hittem nem hallok jól, hogy valaki csúfot úz belőlem, vagy biztosan álmodom. „Ne engedj kápráznak, Istenem!” - fordul meg a fejemben és a szívemben. Délután 3 órakor ott fekszik a levél az asztalomon, s ül velem szemben egy addig ismeretlen ember, aki olyat kér, ami lehetetlen. Amennyire negatív túlzás volt az elutasítás, most pedig az túlzó remények hajszolnak egy közösséget? Milyen eszközünk van nekünk arra, hogy segítsünk? Mi dolgunk van nekünk két vitatkozó fél dolgával? Hála Istennek, ekkor sem voltam egyedül ezekkel a kérdésekkel, mert meg tudtam beszélni egyrészt feleségemmel, másrészt gyülekezetünk felügyelőjével és néhány olyan presbiterrel, akik már eddig is komoly segítséget nyújtottak hitükkel, felkészültségükkel, emberi tartásukkal. Nem tudok elég hálás lenni értük, mert nélkülük már rég feladtam volna...

1996. március 24.

A Presbitérium és Képviselőtestület felhatalmazást ad az Elnökségnek, hogy a megszüntetésre ítélt 5-ös iskolával tárgyalásokat folytasson.

1996. március 29.

Dr. Endreffy Ildikó felügyelőtársammal együtt találkoztunk az iskola vezetésével. Ezen az iskola szerkezetéről, pedagógiai profiljáról tájékozódunk, valamint kifejtettük Egyházközösségünk álláspontját az ügyben. Arról győződünk meg, hogy iskoláját szerető és féltő közösség, segítséget mindenképpen megérdemelnek. Kértük, hogy az egyházi működtetésről a szülők véleményét is kérjék ki.

1996. április 1.

Összevont szülői értekezlet az 5-ös iskolában. A megjelent 320 szülő közül 320 aláírásával kérte az egyházi átvételelt. Amikor beléptem hatalmas taps fogadott. Megint azt hittem nem vagyok ébren...

1996. április 2.

A tantestület kérését, a szülők aláírását átadtam a polgármester asszonynak. Kértem, hogy terjessze az ügyet a képviselőtestület elé. Azt ígérte, hogy az egyik lehetőségként a testület elé terjeszti azt, hogy az egyház átveszi az iskolát.

1996. május 6.

Az önkormányzat képviselőtestülete megszüntette az 5-ös iskolát anélkül, hogy említést tett volna arról, hogy a szülők és tanárok megkeresték az egyházat és mi az önkormányzatot. Ugyancsak figyelmen kívül hagyták az ügy újratárgyalását szorgalmazó több, mint 8 ezer aláírást tartalmazó helyi kezdeményezést. Most már nem csupán iskoláról van szó, hanem arról, hogy a hatalom hogyan bánik a választóival, hogy késő kádárista módszerekkel igyekszik egy polgári kezdeményezést a szőnyeg alá söpörni. Ebben a helyzetben, ha egyházként magukra hagyjuk a bajbajutottakat, krisztusi küldetésünkkel kerülünk szembe. Ezért úgy döntöttünk, hogy tovább megyünk, nem vonjuk vissza átvételi szándékunkat.

1996. május 10.

Megkaptam azt az ívet, amelyben 340 szülő és 41 pedagógus azt kéri, hogy Egyházközségünk 1996. szeptember 1-vel állapítson általános iskolát.

1996. május 13.

Levelet írtunk a Jegyzőnek és a Polgármester Asszonynak, hogy az iskola alapításáról haladéktalanul kezdődjenek meg a tárgyalások. „Városalapítók Általános iskola nélkül?” címmel a nyilvánossághoz fordulunk. A helyi újságok, a rádiók a tv pontosan közlik nyilatkozatainkat. A helyi nyilvánosság betölti küldetését: a polgári kezdeményezés minden eseményéről tudósít. A demokrácia nem is működhet másként, mint úgy, ha a sajtó komolyan veszi ebbéli kötelességét. Kezdtém megtapasztalni, amit eddig is kételkedve fogadtam: a sajtó, a közhangulat nem önmagától „egyházellenes”, hanem mert az egyház sem mindig tudja jól megfogalmazni üzenetét. Ha azonban van bátorsága a kiszolgáltatottak oldalára állni, ha világossá lesz, hogy nem önös érdekeiért küzd, hanem másokért, akkor legfeljebb a másik oldalon állók, az ellenérdekeltek gyanúja kíséri, nem pedig az általános elutasítás. Hosszadalmas, sokszor kilátástalannak tűnő vita kerekedett a város vezetésével. Volt ugyanis minden, ami a hatalom gyakorlásának – sajnos – klasszikus fegyvertárában megtalálható: fenyegetés, ígéretés, megosztásra való törekvés. És van félelem, kiszolgáltatottság a másik oldalon. A hatalom ezt akarta kihasználni. A tanárok, szülők saját félelmüket és előítéleteiket győzték le, amikor egyházközségünket megkeresték. *Mit tehet ilyenkor egy keresztény közösség, amelynek semmilyen hatalmi eszköze nincs?* Két fontos lehetőség azonban mindig adott: a fennálló viszonyokat összevetni Isten szavának minőségi követelményével és a tapasztalható különbséget, visszaélést tapintatos határozottsággal *szóvá tenni*, és a kiszolgáltatottak, a *bajbanlévők oldalára állni*. Úgy is fogalmazhatom, hogy ez az Isten szavából következő *kritikai és korrekciós* funkció felvállalását jelenti. Véleményem szerint természetesen ez nem valamilyen rosszul értelmezett klerikalizmust jelent, nem is az ún. „magasabb egyházi érdekek” megfogalmazását, hanem a krisztusi humánusmot. A

dél-amerikai katolikus egyházban keletkezett „felszabadítás teológia” sok szempontból vitatható. Abban azonban szerintem igaza van, hogy az ember a maga bűnös természetéből adódóan a társadalmi együttélésben is „bűnös struktúrákat” hoz létre. A keresztény közösség feladata ezekre rámutatni és ezek megszüntetéséért lehetőségei szerint mindent megtenni. Az a típusú irgalom ez, amit Jézus a samaritánusról mondott: „meglátta, megszánta, odament, bekötözte a sebeket”. 1996. szeptember 1-től *Evangelikus Általános Iskola működik városunkban*. Hiszem, hogy Isten ajándékaként és provokációjaként...

Az eddig tapasztalatok alapján úgy látom: tanárokból és diákokból is megmaradt az őszinte párbeszédre való készség. Igen komoly ajándék ez.

ORDASS LAJOS

Mérhetetlen terhek súlya alatt

Egyházunk minden időben Istentől parancsolt feladatának tekintette oktató és nevelő munkáját. Mindannyian tudjuk, hogy a közelmúltban mennyire a támadások középpontjába kerültek a felekezeti iskolák. Olyannyira, hogy létük és megmaradásuk felett aggódtunk. Ha maga a kormányzat ismételen ki is jelentette, hogy az egyház iskoláihoz hozzányúlni nem szándékozik, mégis pártok és azok szószólói: a napilapok oly heves ostromot indítottak ellenük, hogy a közvélemény már erősen bizonytalankodott.

Iskoláink megtartásáért mindenképpen síkraszálltunk. A jövőben is meg kell tennünk fennmaradásunk érdekében mindent. Büszkeségeink ezek az iskolák. Mert éppen azt a személyválogatás nélküli oktató és nevelő munkát végezték, amiért jövőnk érdekében ma mindenkinek küzdeni kell...

Mikor egész nemzetünk az elnemzetlenítés ostroma alatt állott, magyarságunk lelke ezekben a felekezeti iskolákban merített életerőt s amikor a határvonalakon túl élő magyar kisebbségünk sorsát összeszorult szívvel figyeltük, az egyház igehirdető munkája mellett ezek a felekezeti iskolák adtak csak reménysugárt...

Az állam polgárainak nemcsak az a kötelessége, hogy sok a közjavát célzó intézmény javára adózzék, hanem elvitathatatlan joga az is, hogy megmondja, hol és milyennek akarja látni a köz érdekében működő intézményeket. Már pedig kétségbevonhatatlan az a tény, hogy az elmúlt iskolai év végén és a folyó tanév elején történt iskolai beiratások alkalmával Magyarország lakossága a felekezeti oktatásnak és nevelésnek mindenütt e hazában bizalmat szavazott. Ezt aényt figyelmen kívül hagyni igazságtalanság elkövetése nélkül nem lehet.

(Püspöki jelentés, 1946. szeptember) In: Válogatott írások 119–120. (szerk: Szépfalusi I.) EPMSZ, Bern 1982.

HÁRS ERNŐ

Tasso a börtönben

Fojtogató, alacsony pincebolt,
rothadó szalma, nyirkos félhomály,
a eledelül híg moslék, annyi csak,
hogy egy gyertyányi reményt élni hagyjon –
génuszomnak ez lett hát a díja!
Vagy csak azt kaptam, mit megérdemeltem?
Hisz nem büntettem magam magamat
keményebben sokszorta, mint a herceg,
az önvád kígyófürtű fúriáit
szabadítva sebzett diadalomra?

Hit kell minden méltó vállalkozáshoz,
engedelmesség, lemondás, alázat.
Én ellenben tobzódtam a gyönyörben,
a természet s a szárnyas képzelet
tükörvarázsából fellobbanó
egetostromló rímes tűzijáték
érzékszongító, gőgös mámorában.
Feledtem és feladtam a valódi,
egyetlen célt, az utolsó esélyt,
mely feltarthatta volna tán a romlás
a mind galádabbá fajzó világban.

Vétkes vagyok – ó, nem a gyeng test
s a féküket eloldott idegek
hitványságában – elmém volt a bűnös,
mely messzebb látva százazrek szeménél,
jól tudta, hogy mit kell keresnie.
Mégis szirénhangokra hallgatott,
a csábítóbbat választva, a gyorsan
ható mákonnyal kielégítőt.

Most itt fekszem, s megrokkant tagjaimnál
csak eszméletem szenvedett nagyobb kárt.
Jövöm a múltam, s múltam semmivé lett.
Fáradt tekintetem a kulcslyukra tapad
eszélősen, a börtönőrre várva:
mikor nyílnak meg végre a nehéz
vaspántok, s tölt új étellel a fényed,
gyarlón elárult égi Jeruzsálem?

Pannonhalma millenniuma (996-1996)

Szent Adalbert prágai püspök Brevnovból (ma Prága VI. kerülete) menekülő tanítványai telepsznek meg 996-ban Pannónia Szent Hegyén, alapítják Szent Márton monostorát, a mai Pannonhalmát. Géza nagyfejedelem udvara biztonságot, Szent István király pedig néhány év múlva (1002) írásban rögzített kiváltságokat ad a bencéseknek. A kiváltságlevélben megjelölt alapítási cél: a szerzetesek „pro incolumitate regni nostri” – „királyságunk épségéért”, boldogulásáért imádkozzanak. A szerzetesközösség egyúttal a latin kereszténység, a római egyház missziójának hazai kiindulópontja, egyidejűleg létrehozva az első kolostori iskolát is. Joggal emlékezett ezért idén a magyar nép a magyar iskola ezer esztendejére is.

Szent Márton monostora létrejötte pillanatától kettős hivatást töltött be a magyar egyház és a magyar nép életében. Az évszadokon át megőrizte az ősi bencés életstílusát, imádságra alapuló belső életét, melynek kifejeződése a méltón ünnevelt liturgia (zsoltosma és mise). Az istentisztelet végzése a középkor, de a későbbi századok hívő embereire is mély benyomást gyakorolt. A lectio divina, a Regulában meghatározott napi lelki olvasmány pedig ébren tartotta a szerzetesekben a lelkiek és szellemiek iránt való fogékonyságot.

Gondolkodásukat kezdetben meghatározza a missziós tudat, súlyt fektettek a missziós képzésre, az első magyar papi nemzedék felkészítésére. Pécs második püspöke Mór az első névszerint ismert latinul író egyházi férfi, elébb pannonhalmi szerzetes, majd pécsi püspök. Pannonhalma apátjai, királyi alapítás lévén a monostor, részt vesznek Árpád-házi királyaink külkapcsolatainak, diplomáciájának alakításában is. Középkori okleveleink és általában a rendtörténet számos adatot nyújt erre vonatkozóan. A hiteleshelyi tevékenység szintén a közért vállalt feladat, amely írástudást és jogi ismereteket, legalábbis gyakorlatot, jártasságot követelt a bencés közösség tagjaitól.

A török pusztítás és a közösség középkori hagyományának megszűnte után a formálódó barokk bencés lelkeség a monostor és visszakapott kisebb monostorai körüli lelkipásztori munkát helyezi előtérbe. Megjelenik a XVII. század végére az iskolai munka is, amely 1802 után meghatározó munkaterülete lesz a magyarországi bencéseknek. 1945-ben Pannonhalma, Bakonybél, Tihany, Celldömölk és Zalaapáti monostoraiban élnek, továbbá Pannonhalma, Győr, Kőszeg, Sopron, Pápa, Komárom, Budapest, Csepel gimnáziumaiban tanítanak és 26 plébánián végeznek lelkipásztori munkát a magyar bencések. Ebből marad meg 1950-1989 között a pannonhalmi monostor gimnáziumával és diákotthonával, valamint a győri iskola és diákotthon. 1950 után a külföldre került magyar bencések két közösséget, a woodside-i perjelséget

és a sao pauloi perjelséget hozták létre. Woodside 1976-ban levált a Magyar Bencés Kongregációról, Sao Paulo máig Pannohalmához tartozik önálló apátságként.

1989 után a Magyar Bencés Kongregáció az alábbi házakból, ill. intézményekből áll: Pannonhalma, sao pauloi apátságok, Tihany, Bakonybél (egykor apátságok), Győr, Komárom, Budapesti Tanulmányi Ház függő házakként, továbbá a Területi Apátság 15 plébániája. Lazább kötelékkel Pannonhalmához tartozik a Szent Benedek Leányai Társaság Tiszaújfalun.

A bencés közösség története összefonódik a magyar nemzet történetével, szerves része annak. A monostor szellemi-lelki hagyománya ennek kifejezője, de ahol ez a közösség látható, szembetűnő, az maga a monostor épületegyüttese. Vessünk most egy pillantást Pannonhalma ezer évére, ahogy az ma előttünk áll!

A legújabb ásatások alapján 1002 után, amikor a kiváltságlevelet datálják, már áll egy csodálatos, két szentélyzáródásos kőtemplom, talán a magyar Bamberg, netán a magyar Sankt Gallen. Hamarosan ismét építkeznek, a kezdet tán kicsi és le is rombolták, kell a tágasabb templom és ház. Erre eddig csak 1137-ből származó levéltári adatok utaltak Dávid apát idejéből. A mai régészeti kutatásokból tudjuk már, mely részek maradtak meg a ma is álló 1224-es Oros apát által építtetett templomban. A XII. századi fal egyik külső szakaszán tárják fel a XIV. század üzenetét, egy Krisztus-falikepet, mely magyar művészettörténetünkben ritkaság számba megy, tán csak még két helyen tudunk ilyen témájú emlékről.

Az Oros apát által építtetett székesegyház egyik legszebb, ha nem legsodálatozható emléke középkorunknak. Biztonságot és bizonyosságot nyújtó falai, nemesen egyszerű kódíszei leírhatatlan nagy nyugalmat, esztétikai és lelki élményt ajándékoznak a belépőnek és az itt időzőnek. Szerény, nagynak egyáltalán nem mondható háromhajós és egyúttal háromszintű templom, mely a hozzávezető porta speciosával, ékes kapuval és a nemrég feltárt királykapuval annak is beszédes tanúságtevője, hogy a keresztnység egyetemes, kultúrát teremtő áramában már jártunk Európában és őrizzük ennek élő emlékét.

A templomhoz kapcsolódik a kerengőfolyosó. Ez tulajdonképpen a szerzetesek lakása volt, a folyosóról nyíltak a közösségi termek, szobák: ebédlő, háló, dolgozó szoba. A kerestfolyosót több célra használták, sajátosan díszítették. Szent Márton monostorának kerengőfolyosóján az emberi bűnökről és erényekről lehet elmélkedni, a konzolok erre adnak inspirációt.

A kerengőfolyosóról nyílik a főapáti lakás, mely egyúttal a monostor reprezentációs termeit is magában foglalja.

A monostor levéltára a magyar középkor egyik legértékesebb gyűjteménye. Itt őrzik a pannonhalmi kiváltságlevelet (1002), a tihanyi alapítólevelet (1055), melyben első magyar nyelvemlékeink vannak. A Szent László féle vagyonösszeírást, a Liber Rubert, valamint még számos középkori és újkori dokumentumot.

A magyar barokk művészet egyik legszebb alkotása a főmonostor ebédlője, melyet ma is használnak a szerzetesek. Másfél emeletes terem, melynek Antonio Fossati festette képei étkezés közben is tanítanak, figyelmeztetnek, lelkiismeretet vizsgálnak. Aképek összeválogatásában egyszerre van jelen az üdvösségtörténet és a magyar bencések története, melyek nemcsak a múltól szólnak, hanem örök bölcsességet közvetítenek.

Az udvaron Pack János építette klasszicista torony kínálja látványát. Homlokzatán a hatalmas mozaik a bencés rend alapításának és visszaállításának mozzanatait örökíti meg. Felirata jelzi egyúttal azt a kettős munkásságot, amelyet e hely szerze-

tesei 1802 óta betöltenek: predicate et docete! Hirdessétek az evangéliumot és tanítsatok!

A legújabbkori munkakör, a középiskolai tanítás tette szükségessé, hogy hatalmas könyvtárat építsenek. Pákh János és Engel Pál vezetésével épült meg a XIX. század első felében. 1831-ben Pannonhalmán jártában Kazinczy Ferenc már leírja és dicséri a könyvtár pazar és lenyűgöző épületét. Körülbelül 350 000 kötet könyv van benne. Néhány értékes középkori kézirat, ősnymtatványok vannak, régi magyar könyvek során át egészen máig minden szakterületről gyűjtötte és gyűjti anyagát a könyvtár.

A templom és monostor mellett van a bencések gimnáziumának és diákotthonának épülettömbje. A modern épületet 1939 és 1943 között építették. Azóta nemzedékek Alma Materre a pannonhalmi iskola. Két éve (1994-ben) kezdődött el a négyosztályos gimnáziumi rendszerről a hatosztályosra való áttérés.

Bencés közösségünk hagyományai és saját múltja iránti tiszteletből méltó módon akarta megünnepelni alapításának, magyarországi munkálkodásának ezredik évét. Megemlékező ünnepségsorozatát úgy tervezte, hogy azok találkozások és egyúttal közös útkeresés legyenek. Találkoztunk diákjainkkal, a Pannonhalma Barátainak Köre hazai és külföldi tagjaival, a régió ifjúságával, meghívtuk a katolikusokat augusztus 20-án nemzeti zarándoklatra, itt nyitották meg az új tanévet az általános- és középiskolák tanulói, csúcspontja az ünnepeknek II. János Pál pápa magyarországi, ezen belül pannonhalmi látogatása volt. A bencés közösség ökumenikus elkötelezettségét juttatta kifejezésre a Keresztény Egység Napja szeptember 14-én, a bencés rend egyetemes kapcsolatait mélyítette el a Bencés Konföderáció Apátjainak nálunk tett látogatása. A bencések anyamonostorának, Montecassinonak apátjával megújítottuk az 1212-ben megkötött imaszövetséget. Millenniumi rendezvényeink, a Pannonhalma ezer esztendejét bemutató Mons Sacer kiállítást is beleértve, azt célozták, hogy a kereszténység harmadik évezredének, keresztény magyarságunk második évezredének küszöbén Pannonhalma „hegyre épült városként”, a remény jeleként szeretett volna szolgálni.

A Pannonhalmára érkező a hatalmas vaskaput pillantja meg. A kapu figurái, a tudományok és az ember világának jelképei a kereszt metszőpontjában találkoznak. Ennek a keresztnek a keresztény küldetésnek jegyében él ez a közösség, amely Európában ezeröttszáz éve, nálunk ezer éve „imádkozik és dolgozik”. *Imádságával* lelket, egy nemzet lelkét akarja nemesíteni, *munkájával*, oktató-nevelő munka és lelkipásztorkodás, egy szavakkal ki nem fejezhető tapasztalatot akar továbbadni: az Isten szeretetét.

A bencések iskolája

Ezer éves a magyarországi iskola. Iskolatörténeti kiállítások adnak áttekintést a kezdetektől napjainkig. A pannonhalmi főapátság alapításának ezer éves évfordulója egyben iskolatörténeti jubileum is. A törvénykezés a rendszerváltozás után megnyugodni látszik, az iskoláért felelősök azonban aggódva, néha szorongva néznek a jövőbe. A közelmúlt évek krónikája nem egyszerűen restaurációs törekvéseket regisztrál. Sokan vannak, akik az egyházi iskolák újraindításában nem látnak mást, mint a történelem visszafordításának kísérletét, anakronisztikus vállalkozást egy szekularizált társadalomban. Az egyházak hatalmi törekvéseinek megnyilvánulását: befolyásuk erősítését az ifjúságra, a fogyatkozó létszámú papság mellé egy értelmiségi tábor – a tanítók-tanárok – „befogásának” kísérletét az iskolán keresztül.

Egyik egyház sem mondhat le küldetésének lényegéről: a jelenlétről, az evangélicizációról, a tanításról. Egy csaknem fél évszázados visszaszorítottság állapota után természetes, hogy nem óhajtunk továbbra is „sekrestye-kereszténység” képviselői lenni. Az iskola kultúrateremtő és kultúráközvetítő intézmény. Történelmi adottság, hogy összeforrott az egyházzal – pontosabban: hogy az európai iskola az egyházból: kolostorokból, káptalanokból nőtt ki. Az ismeretek, információk koncentrációja ott valósulhatott meg, ahol ismeretekkel, információkkal rendelkező emberek szervezett közösségekben éltek. Ez a szervezethez pedig a kolostorok falai között valósult meg leginkább. Ott, ahol a mindennapi élethez szükség volt a könyvre: a szentírási szövegek olvasása a mindennapi élet gyakorlata volt, a közös imádság feltételezte a könyveket, a közös étkezés ideje alatt a Regula – Szent Benedek szabálykönyve – felolvasást írt elő – a nap bizonyos szakaszában a testvéreknek olvasással kellett foglalkozni. Vannak, akik az „Imádkozzál és dolgozzál!” Szent Benedek-i életszabályt a Regulában föllelhető gyakorlati tevékenységek alapján így egészítik ki: „Imádkozzál, dolgozzál, olvassál!”

Az iskola nem más, mint az ismeretek továbbadásának a helye. De ennél sokkal több is. A felgyülemlett, rögzített tudás, információk továbbadása egyben generációk találkozása is. A mester és a tanítvány kapcsolata természetes a közösségben: az új generáció integrálódása, beilleszkedése természetes igény egy közösségben, amelynek természetes törekvése, hogy ne pusztuljon el, hanem fönmaradjon.

A katolikus – és általában az egyházi – iskolarendszer magától nem tűnik el egyetlen társadalomból sem. Ahol az egyház él, nem válik fölöslegessé. S ha megszűnik, akkor nem magától, hanem erőszakos beavatkozás folytán, ideológiai és hatalmi harcok következményeképpen. Nem célunk, hogy részletes történeti áttekintést adjunk: az iskolatörténet tudósai ezt megtették és megteszik. Feladatunk, hogy

megtaláljuk a helyünket és józan öntudattal képviseljük, ami küldetésünk lényegéhez hozzátartozik.

Az 1948-ban bekövetkezett államosítás nem egyszerűen iskolafenntartó-változást jelentett. Annál sokkal többről, keményebb tényekről volt szó. A felületes szemlélő számára természetes szekularizáció mélyén egy ideológia erőszakos viláгурalmi törekvései húzódtak meg, eleinte kimondatlanul, később egyre nyilvánvalóbban. Egy intoleráns ideológia „múltat eltörölni” vágyó diktatúrája pusztított nemzedékeken keresztül, a társadalom emlékezőképességét szelektívvé formálva, indexre téve mindazt, ami ellenkezett önkényesen megfogalmazott tételeivel. A szelektív emlékezet mellé új kifejezésmódok társultak, sajátos „tolvajnyelv”, amely egyrészt „kirekesztő” volt mindazzal szemben, ami nem szolgálta a „proletariátus” érdekeit, másrészt a beavatottság tudatának biztonságát sugallta mindazok számára, akik ezen a nyelven beszéltek. Nemzedékekkel próbálták elhíttetni, hogy az ember ura önmagának, megpróbálták azt a meggyőződést közvetíteni, hogy az ember képes átalakítani a természetet, s igyekeztek elhíttetni az egyenlőségnek azt a hamis képzetét, amely az egyenlőséget leszűkítette a kiválasztottak egyenlőségére, miközben az osztályharc egyértelműen halálra ítélt embereket, csoportokat, intézményeket, kultúrákat.

Ezer éves a magyar iskola: ezer éves a pannonhalmi monostor. Szent Márton hegyén 996-ban megtelepednek a bencés szerzetesek, s életüket Szent Benedek Regulája szerint rendezik. Gondolom, volna mit igazítani a fejekben, ha felteszik a kérdést: mit jelent szerzetesnek lenni? Pannonhalma nevét ismeri a közvélemény – ismerték az elmúlt évtizedekben is, hiszen sok-sok turista és zarándok megfordult ezen a helyen még a kommunizmusnak vagy szocializmusnak nevezett korszak éveiben is –, de hogy kik is a szerzetesek, s mi is valójában egy iskola a kolostor mellett, azt ma is csak kevesen tudják. Ma is élnek még legendák – nem szentek életéről, hanem arról, hogy a pannonhalmi iskolába vezető pártemberek gyermekei jártak...

A pannonhalmi iskola történetét a legendák sejtetik meg. Zoárd és Benedek legendájának írója, a későbbi pécsi püspök, boldog Mór vall önmagáról: „Én, Mór, aki most Isten irgalmából püspök vagyok, akkor pedig iskolás gyermek voltam, a jó férfit láttam ugyan, de hogy milyen volt szerzetesi élete, azt nem látás, hanem hallás útján ismertem meg. Mert, amikor a szent Márton tiszteletére szentelt monostorunkban a már említett Benedek szerzetes gyakran eljött, ennek tiszteletreméltó életéről elmondta nekem az itt következő dolgokat...” Az iskolatörténet-írás kiemelkedő képviselője, Mészáros István a középkori iskolák analógiájára megrajzolja az egykori pannonhalmi iskola képét. Fölvázolja a lehetséges tananyagot. Nemcsak a gazdagabb anyagot megőrzött európai kolostori iskolák példája teszi ezt lehetővé, hanem a Szent László-kori pannonhalmi inventárium is, amelynek tanúsága szerint rendelkezett olyan könyvekkel is az apátság, amelyek iskolás jelegű anyagot tartalmaztak.

„A klerikus műveltség alapjául szolgáló iskolai tananyag három rétegű volt, s egymásra épülő szinteken szerveződött. Latin szövegeknek olvasása, egyszerű latin szókincs elsajátítása, azután éneklés, beleágyazva a szertartási – liturgikus ismeretekbe – ezek alkották az alapszint, a „cantus” anyagát... A magasabb műveltségi szintet jelentő második rétegbe bizonyos komplex tantárgyak tartoztak: a grammatika, a diktámen és a komputusz... A komputusz nem más, mint a csillagászzal tágabb-szorosabb kapcsolatban álló elméleti ismeretek és gyakorlati készségek sajátos együttese... A tananyag legmagasabb – harmadik – rétegét filozófiai, teológiai művek alkották az egész középkoron át...” (Mészáros István: Iskola Szent Márton hegyén, Pannonhalma, 1990. 9-10.)

Fontosnak tartom azonban azt is, hogy végiggondoljuk: egy bencés szerzetesközösség életével egybekapcsolódó iskolának milyen volt a világgépe, milyen lehetett az emberképe. Minden szerzetesközösség élő organizmus: fiatalok és idősek élnek egymás mellett, közösséget vállalnak egymással az életformában, a munkában és az istenszolgálatban. Szent Benedek Regulájának világgépe jelen kellett hogy legyen a pannonhalmi első iskolában is: az a világgép, amelynek lényeges vonása, hogy az ember része egy kozmikus rendnek. Nemcsak a középkori templom igazodik a felkelő naphoz – a középkori templomok tengelye a felkelő és a lenyugvó naphoz igazodik –, Szent Benedek szerzeteseinek életét is meghatározza a felkelő és a lenyugvó nap ritmusa. Az istenszolgálatnak, a zsolozsmának rendje szorosan kapcsolódik a napszakokhoz – a reggeli és az esti istendicséret alkotja a nap két fő pillérét. S nyáron, amikor rövidebbek az éjszakák, az olvasmányok is egészen rövidek – télen, amikor hosszúak az éjszakák, az olvasmányok is igazodnak az éjszakák hosszúságához.

Az ember: része a világnak. Nem korlátlan ura ennek a világnak, de felelőse: munkálkodik benne, törődik vele, gondozza, alakítja. S az ember – aki szuverén személyiség –, bármennyire is saját világa van mindenkinek, mégis közösségi lény, aki felelős a másikért, aki tisztelettel tartozik a másik ember iránt. A fiatalok az idősebbeket tisztelik, az idősebbek a fiatalokat szeressék. Az apátnak, a közösség elöljárójának feladata nem uralkodás a többiek felett, hanem sokféle emberi természethez alkalmazkodó szolgálat. S minden ember végtelenre nyíló csoda: Krisztust lássák meg a betegekben, az elesettekben, a vándorokban, a vendégekben, a szegényekben. Távtatok nyílnak az emberi kapcsolatok révén.

Az iskola: ezeknek a távtatoknak a megnyitása. Szent Benedek Regulájának igénye minden szerzetessel szemben, hogy valóban az Istent keresse. Nem tekint senkit sem befejezett, kész tökéletes embernek: mindenki számára kötelesség az állandó fejlődés, elmélyülés – s ez küzdelem nélkül nem megy. Katonáskodásnak is tekinti ezt az életformát. A cél felé törekvés hozzátartozik az élethez – a szeretet kimondhatatlan édességével, szárnyaló szívvel futni az Isten parancsainak útján – ez az eszmény.

Az iskola nem lehetett semmiképpen sem kizárólagosan tudásanyag továbbadásának a helye. Nem egyszerűen információk közvetítéséről volt szó, hanem világgépet, emberképet adó – mondjuk így „interakcióról”, embereknek a találkozásáról, amely ezer évvel ezelőtt a pannonhalmi iskola meggyőződés szerint ilyen volt. Nem létezett még rendtartás, nem volt még óraterv, nem volt tanterv és tanmenet: de volt világgép és volt emberkép. És nem szakadt ki az iskola a környezetéből – nem élt önálló életet, hanem szerves része volt egy nagyobb egységnek: a kolostori életnek. Célja pedig az volt, hogy teljesebbé váljék az ember.

Ezer éves az iskola Magyarországon. A kezdetek magyarországi iskolájának világgépe és emberképe volt. Az embernek rendeltetése, célja volt. Az embernek méltósága és a közösségben helye volt. S az ember méltósága éppen a másokkal vállalt közösségben teljesedett ki: ebben a közösségben nyíltak távtatok az ember, a személy előtt. S az egyes ember ezt az önként vállalt közösséget demokratikusan alakította, hiszen választották az elöljárót, akinek a választástól kezdve atyai hatalma és kötelezettségei voltak. Ebben a közösségben nem léteztek előjogok, nem volt többé nemes vagy szolga, és az életkor sem játszott szerepet, amikor tanácskérésről vagy tanácsadásról volt szó.

Mindannyian tudjuk, akik az iskolával foglalkozunk, hogy miként vált szükség-szerűen egyre szakszerűbbé az oktatás, hogyan jelennek meg az oktatás segéd-eszközei, hogyan határozzák meg, mi az, amit az iskolának tanítania kell. Azt is

tudjuk, hogy az iskola nem maradhatott a kolostorok kiváltsága, de mindenképpen figyelmeztető jel számunkra a kolostori iskola, amely a tudást világkép és emberkép egységében adta tovább. S különösen most, amikor darabjaira széthulló világban élünk, és amikor az információmennyiség uralkodóvá válik az emberi minőség felett, az egyházi iskolák – a Szent Benedek Regulájának háttérével működő iskolák hagyományával – új fejezetet nyithatnak a magyarországi oktatás történetében.

A Magyar Evangélikus Egyház Püspöki Karának pásztorlevele

(Aláírói: D. Ordass L., Túróczy Zoltán, Szabó József, Németh Károly.
In: Új Harangszó, Győr, 1948. június 13. IV. évf. 24. sz. 1. l.)

Gyülekezeteink máig is szeretettel fogják körül egyházunk tanító intézeteit. Ezért figyelhettük meg mindenfelé az aggodalommal, amellyel híveink iskoláink sorsának alakulását kísérik. ... A legutóbbi időkig iskoláink zavartalan szolgálatának lehetőségére számítottunk, államosításunk kérdése váratlanul vetődött fel. Nyugtalanságot keltett az az ismételt tapasztalat, hogy egyházi iskoláink tanítóit és tanárait az államosítás kérésére ösztönözték, így egyházunknak ezek a munkásai szembe kerültek az iskolafenntartó egyházközségek tagjaival, de hivatali esküjükkel is. ...

Országunk kormányának ... elhatározott szándéka, ... néhány gimnázium kivételével, az összes egyházi iskolákat államosítja, azok épületeit, alapítványait és a velük szervesen összefüggő internátusait az állam tulajdonába veszi át. Ezt a kormány az egyházzal való megegyezés alapján szeretné megvalósítani.

Hozzájárulásunk esetében az állam a hitoktatás kötelező jellegét továbbra is fenntartja, meghagyja az egyház igehirdető szabadságát, elismeri az egyház jogát a szeretet – és szociális munka végzéséhez...

... a kormány ... az iskoláink államosítását pedig megegyezés hiányában is végrehajtja.

BÁRDOSSY GYÖRGY

Eötvös József, a polgári átalakulás iskolapolitikusa

*Itt kívánunk megemlékezni a 125 éve elhunyt Eötvös Józsefről a múlt század kiváló európai nemzeti liberális (klaszikus) gondolkodójáról és gyakorlati kultúrpolitikusáról. A katolikus Eötvös volt az az ember, aki kultúrpolitikusként megalapozta a hazai polgári átalakuláshoz szükséges népiskolák rendszerét szinte Európában az elsők között. Iskolákat alapított országster-
te. Csupán halála akadályozta meg abban, hogy ezt a reformot nem terjesztette ki a közép- és felsőfokú oktatásra is, bár törvénytervezetet ezekre az oktatási területekre is kidolgozott. A közoktatásügy realpolitikusa volt Eötvös, ugyanis az étellel hozta kapcsolatba a nevelést, továbbá türelemre és kitartásra bízta a pedagógia művelőit a siker reményében. Az oktatás minden szintjén igyekezett a tanszabadságot (természetesen az egyetemi szinten a legteljesebben) biztosítani, az államnak a lehető legkisebb mértékű beavatkozást kívánta engedélyezni. Ugyanakkor magára, mint az állami szint legmagasabb képviselőjére nézve az oktatás optimális körülményeinek a biztosítását tartotta kötelezőnek. Azon igazi államférfiak sorába tartozott, akik szolgálni akarták azt a közösséget ahová állítottak. Kultúrpolitikusként még számos jelentős intézkedése méltó a közfigyelemre: foglalkozott a múzeumok, a közgyűjtemények, vagy az Akadémia ügyével is, hogy végre méltó helyen és épületben legyen a magyar tudomány fellegvára stb. Kitűnő tevékenységét és szándékát mi sem bizonyította jobban, mint a századfordulóra kialakult európai mértékkel is mérhető hazai társadalmi és gazdasági átalakulás. (Szerk.)*

1840-ben a felsőházban a Batthyány Lajos vezette ellenzékhez tartozott, a Habsburg-házhoz lojalis családból származó Eötvös József (de még kisdíák korában a budai gimnáziumban nyilvánosan szembefordult e családi hagyománnyal). A fiatal főnemes egyre nagyobb tekintélyt szerzett magának, rövidesen Batthyányival együtt a főrendi ellenzék vezéréként emlegették.

Publicisztikai tevékenysége szorosan kapcsolódott országgyűlési működéséhez. 1844-től a Pesti Hírlapban tette közzé Eötvös reformeszméit, szerkesztette is egy ideig a lapot. A lap körül kialakult társaság a centralisták csoportja néven vált ismertté. Ők dolgozták ki a polgári átalakulás programjának a részleteit. Értelmiségiekből, a polgárosodás útjára lépett nemesekből álló csoport az értelmiségre, és a kisszámú polgárságra támaszkodva, reformok útján kívánta a feudalizmus felszámolását.

A parlament és a felelős kormány gondolatát Eötvös mondta ki először a Pest megyei közgyűlésben. A centralisták a parlamentarizmus gondolatához fűzték hozzá a szabad sajtónak és a szélesebb körű választójognak a követelését. Eötvös, Szalay, Csengery, Trefort szabadságelvükkel az egyén és a nemzet szabadságát védelmezték a társadalmi és (másik) nemzeti elnyomás, az állam egységesítő törekvései ellen. Programjuk bemutatása nem volna teljes, ha nem említénénk meg két olyan tényezőt, amely elválasztja őket majdan a kossuthi megoldástól: – az összbiradalmi érdekek szem előtt tartása, és – ellenszenvük mindenféle forradalmi megoldással szemben.

A közéletben megjelenő politikus aktívan kapcsolódott be a nemzet sebb jövőjéért, a polgári átalakulásért folytatott harcba. Az 1840-es években a polgári fejlődésnek lényeges tartozéka a nemzeti nyelv és művelődés fejlesztése. Ebben az időben a

népnevelés, művelődés ügye nem szakügy, hanem a nemzet életét érintő mindenkire tartozó probléma. A reformkor több nagy alakjához hasonlóan Eötvös is a műveltségnek a nevelés útján történő terjesztésétől várta a haza jövőjének felvirágoztatását, a nép sorsának javítását.

A reformkor nagy gondolkodói megegyeztek abban, hogy a nép műveltségének emelésétől sokban függ a haza jövője. Közülük a három legmarkánsabb vélemény: Széchenyi nem látja alkalmasnak az időt, hogy nevelési kérdésekkel foglalkozzanak, szerinte a nép politikai fejlettsége ezt nem teszi lehetővé, Kossuth elsősorban az országos politikai kérdések rendezését, a polgári átalakulás jogi kereteinek megteremtését sürgette, és a baloldalra támaszkodva az Ausztriát érintő ügyekhez is hozzá mert nyúlni.

Eötvös az, aki legikább hitt a művelődés fontosságában, és ő az aki a nemzetet neveléssel szeretett volna előkészíteni a nagy politikai és társadalmi átalakulásokra (a modernizációra), és élete folyamán lényegében ezért dolgozott, nem is akármilyen eredménnyel. Gyakran fejtette ki legfőbb pedagógiai elvét: a nemzet jövője attól függ, milyen kulturális fokot ér el, milyen mélyen ver gyökeret az az emberekben a műveltség. Meggyőződése volt, hogy csak a műveltség által emelkedhet az ember nembeli lényegéhez a szabadsághoz.

Széchenyivel szemben Eötvös érvelt a népművelés (az általános műveltség emelése) fontossága mellett, mert szerinte egy nép szilárdabban, elveihez jobban ragaszkodva él politikai jogaival, harcol szabadságáért, ha szellemileg is fölkészített a harcra. A műveltség terén fennálló különbségek mérséklődésétől Eötvös a társadalmi és politikai egyenlőtlenségek enyhülését is remélte.

1848-ban, addig közszereplése, és írói munkássága alapján teljesen egyértelmű, hogy Eötvös került az első önálló magyar kabinet vallás- és közoktatásügyi miniszteriumának (VKM) élére. Történeti szempontból szinte minden kezdeményezés figyelemre méltó, de most az első minisztersége idejéből mégis azt a törvényjavaslatát emeljük ki, amelyet 1848 augusztusában terjesztett a népoktatás ügyében az országgyűlés elé.

A törvényjavaslat 19 paragrafusból állt. Röviden a leglényegesebb kitételei:

Az állam köteles gondoskodni arról, hogy minden helységben s népes pusztákon tanintézetek legyenek. (2. §)

Az iskolába járás fiúknál 6-12, leányoknál 6-10 éviig kötelező. (4. §) az oktatás ingyenes. (5. §)

Az oktatás költségeit a község polgárai viselik. (6. §) (Az állam ott segít, ahol a község erre képtelen)

Az oktatás nyelve a többséghez igazodik, és a magyart ott is tanítják, ahol az oktatás nyelven nem az. (11.-10. §)

Eötvös az iskolaállítást jogát alapvetően a községeknek adta, és a felügyelet a községet és az államot illeti meg. A felekezetek iskolaállítási jogát megtartotta, a vallásoktatást különválasztotta a többi oktatott tárgytól. Hangsúlyozza az alapos természettudományos oktatás fontosságát. A néptanítók képzését állami feladatként szándékozott a törvény erejével biztosítani.

A törvényjavaslat hatalmas vihart váltott ki az országgyűlésben, végül is levetették a napirendről. A módosított változat újratárgyalására majdan húsz év múlva került sor. Már ekkor foglalkozott a közép- és felsőfokú oktatás átalakításának a terveivel. (De ezekre is majd a második miniszterségét tárgyaló részben térünk ki.)

A forradalom szeptemberi radikális fordulata után megriadt és külföldre utazott.

Az emigrációban, majd itthon a Kiegyezésig eltöltött évek

Témánk választása szempontjából csak érintőlegesen foglalkozhatunk 1848 után írt legjelentősebb munkájával: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra (Pesten 1854-ben jelent meg magyarul). Néhány fontosabb gondolatát szükségességnek látjuk ismertetni, mert a későbbi kultuszminiszter elméleti alapvetését fedezhetjük föl ezen írásában is. Eben az állambölcseleti műben szerzőnk feleletet kívánt adni arra a kérdésre, hogy milyen állami berendezkedés képes mindenki számára a legtöbb egyéni szabadságot biztosítani.

Eötvös világosan látta az új- illetve legújabb kor alternatíváját: vagy az állam uralja a társadalmat vagy a társadalom az államot. Az állam és a félreértett egyenlőség zsarnokságának megfékezésére demokratikusabb és ésszerűbb megoldási lehetőségeket keresett.

Lényegében a reformkori centralista barátaival akkor elkezdett munkát folytatta ebben az írásában, (vagyis a 40-es években centralista barátaival a rendiség szervezeti, intézményi és területi bástyáit ostromolták, ezért követelték az állam központosítását.) De a nemzete ellen osztrákok által elkövetett abszolutizmus zsarnoksága realistábbá érlelte, ezért törekedett írásában az állam szerepét korlátozni is. Eötvös szerint ugyanis az állam nem olyan szükség, mint a társadalmi együttlét, mely alól az egyén természeténél fogva nem vonhatja ki magát, ezért az állam jogalapját az akarat elhatározásában és az ésszerűségben kell keresni.

Az állam egyfajta egyensúly eredménye az egyén szabadságának a védelmére. Az állam az egyén eszköze, hogy másokéval összegyeztetett boldogságát elérje. Ugyanakkor az egyén eszköz-létét minden formájában elutasította. Az egyéntől, társadalomtól elidegenedett állam, azaz a központosított állam egyúttal jogtalan is. Itt ragadjuk meg Eötvös szabadelvű felfogásának a magvát, nála a szabadság erkölcsi érték.

Ebben a nagy állambölcseleti munkájában is foglalkozott neveléssel, oktatáspolitikával. Már utaltunk arra a tényre, hogy az osztrák abszolutizmus a magyarság létét (önálló államiségét) veszélyeztető évei alatt írta Az uralkodó eszméket, minden bizonnyal ez a szorító körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy Eötvös az oktatásügy központosítása ellen, az államnak a neveléssel kapcsolatos szerepében a korlátozás mellett érvelt. (De hozzá kell tennünk, hogy törekedett a korától független, általános érvényű állambölcseleti munkát írni.)

Az államnak úgy kell biztosítania a nevelés lehetőségét, hogy ne korlátozza az egyéni szabadságot, ne akarja meghatározni a nevelés alapvető irányzatát. (Klaszszikus szabadelvű gondolat!)

Történelmi példák sorával igyekezett bizonyítani, hogy a centralizált köznevelés nemcsak eszmeileg, de szervezeten is valósítható meg. A központosítás korlátozza az egyén és a közületek szabadságát, gátolja a társadalmi haladást, mert elszoktatja az embereket az öntevékenységtől. Az állam mindenhatósága ellen az önkormányzatiság elvének az erősítésével kívánt fellépni.

Részletesen foglalkozik a megyének az állammal és a községeknek a megyével szemben való jogaival és ezekből eredő kötelelességeivel. Ezek azok a gondolatai, amelyeket még részletesebben fejt ki és alkalmaz második minisztersége idején.

(Témánk szempontjából itt kellene foglalkoznunk Eötvös szépírói munkásságának a pedagógiai metszetével, de ez túllépne e dolgozat keretein.)

Néhány gondolat erejéig viszont foglalkozunk Eötvös kiegyezés-konceptiójával. A helyhatósági szerkezetről írt cikkében (1865) a központosított állam veszélyére

figyelmeztetett. A kisajátított hatalom következményei minden esetben ugyanazok, bárki nevében is gyakorolják. (Előtte rossz példaként a francia forradalom és következménye lebegett.)

Ezért lényegében visszatért az Uralkodó eszmékből ismert gondolatához az önkormányzatiság eszméjéhez, és ezt ajánlja a kiegyezésen munkálkodó politikusoknak. A megyerendszert nem célszerű újfajta közigazgatási centralizmussal felcserélni. Írásaiból arra lehet következtetni, hogy a kiegyezést össze kívánta kötni a szabadelvű demokrácia fejlettebb formájának megvalósításával.

A Politikai Hetilapban (1865 október) az országnak csupán az angol gyarmatok kizsákmányolásához fogható kizsákmányolásáról írt.

1866-an a háborús események meggyőzték, hogy az ország előtt minden korábbi elképzelést túlszárnyaló lehetőség nyílt meg. Véleménye szerint a birodalmat a megváltozott nemzetközi viszonyok között a polgári szabadságnak legtágabb alkalmazásával és a nemzetiségi kérdés szabadelvű megoldásával lehet csupán fenntartani. Svájc estét jó példaként említi a nemzetiségi kérdés rendezésére.

1866 novemberében összehívták az országgyűlést, s Eötvös részt vett a kiegyezést előkészítő munkálatokban. A feliratot szövegező bizottságba is bevásárolták. Korabeli naplójegyzetei jól illusztrálják, hogy részvétele nem jelentett teljes azonosulást Deák vagy Andrássy politikájával, ugyanis ő a kiegyezésben nem csupán közjogi problémát látott. Eötvös azon a véleményen volt, hogy előbb békeszerződést kell kötni Ausztriával, ugyanis ez 1848/49 óta késik, aztán a megváltozott körülményeknek megfelelően a régi törvények alapján újakat kell alkotni. Nem bízott a császári udvar jóindulatában sem.

Végül az 1867. XII. törvény alapján megszületett a Kiegyezés, ami messze elmaradt Eötvös koncepciójától, de amikor följánlották számára a vallás és közoktatási tárcát elvállalta, hogy az 1848-ban megkezdett munkát tovább vigye, vagyis az ország polgári átalakulásának közoktatási és művelődési reformok útján való megalapozását elvégezze.

Második minisztersége

A VKM belső szervezési munkái a megváltozott politikai helyzet alapvető különbségei ellenére is hasonlóak voltak, mint az első minisztersége (1840) idején. Megint a Helytartótanáctól kellett átvenni az ügyeket, elkülöníteni azokat, amelyek a VKM-re tartoznak. Ezek után lehetett hozzákezdeni az adminisztrációs apparátus kialakításához, a minisztériális munka alapjainak lefektetéséhez.

Eötvöst ez a munka nem kötötte le annyira, hogy néhány hónap elteltével újból elő ne vegye a húsz éve megbukatott népoktatási törvénytervezetét és a megváltozott körülményeknek megfelelően át ne dolgozza. 1860 nyarára készült el és benyújtotta az országgyűlésnek.

Az 1868. XXXVIII. tc. nagy jelentősége abban van, hogy korszerű jövőbe mutató népoktatásnak vetette meg az alapjait. A kilenc fejezetből és 145 paragrafusból álló törvény jelentős mértékben igyekezett kiépíteni a polgári népoktatás struktúráját.

Először szabályozta a törvény hazánkban az országgyűlés által is jóváhagyott formában a népoktatás szervezetét, ezen belül az elemi, a felső népiskola és a polgári iskola, valamint a tanítóképezdek tantárgyait, felszerelését.

Ez a törvény biztosította az anyanyelvű oktatáshoz való jogot, sőt külön aláhúzta, hogy a gyermekeknek anyanyelven kell megismerni a tudományok alapjait. A nem

magyar nyelvű iskolákban még a magyar nyelv oktatását sem tette kötelezővé. (Ez akkor egész Európában egyedülálló volt a jogalkotás szintjén, de még a mai Európában is nagyon haladónak számít!) Az elemi népiskolákban a fiúk és lányok számára egyaránt 6-12 éves korban tette kötelezővé az oktatást. A felsőbb népiskolákban a tanfolyam a fiúk számára három, a lányok számára két év, a polgári iskolákban hat illetve négy év volt. Jelentős figyelmet fordított a tanítók és tanítónők elméleti és gyakorlati oktatására is. A szegény tanító-növendék, ha szorgalmas és jó magaviseletű volt, akkor helyette az intézet fizette a tandíját.

Az első fejezet az iskolakötelezettség mellett kimondja a tanítás szabadságát, jogokat biztosít a szülőknek gyermekeik iskolába járatásával kapcsolatban, de ezzel együtt kötelezi is őket az iskoláztatásra. Limitálja az egy osztályba járatható tanulók létszámát. Falun nyolc, városban kilenc hónapban állapította meg a szorgalmi időt.

A második fejezet az iskolaállítást és fenntartást engedélyezi a hazában létező hitfelekezeteknek, társulatoknak és egyeseknek, valamint a községeknek és az államnak.

A harmadik fejezet a hitfelekezetek, a negyedik a magánosok és társulatok, az ötödik fejezet a községek, a hatodik fejezet pedig az állam által felállítandó népoktási intézmények működését volt hivatva szabályozni.

Lényeges az, hogy az állam által előírt tantárgyakat és az állam felügyelete mellett oktathatnak ezekben az intézményekben. (De igyekezett az állam szerepét is minimalizálni, feladatát a regulációban jelölte meg a törvény. Inkább az azonos színvonal kialakítása volt a cél az állam szerepének a biztosításával.) Azonban a községeknek kötelező erővel – ha szükséges állami segédlettel – szabta meg a törvény az iskolák állítását, mindenütt ahol a felekezetek nem állítottak fel iskolákat, ugyanis a legfontosabb iskolaállítók és fenntartók továbbra is a felekezetek voltak.

A hetedik fejezet szabályozta a tanítóképezdek működését. A képezdeknek gyakorló iskolával kell rendelkeznie, hogy a tanító-növendékek a gyakorlati képzésben is részesüljenek. Ez a fejezet szabályozta – megszabva a fizethető minimumot – az iskola oktatói személyzetének fizetését.

A nyolcadik fejezet a népiskolai hatóságokról rendelkezett. E fejezet intézkedett a községi iskolaszékek felállításáról, valamint a megyei iskolatanácsok működéséről, és itt volt szó először a tankerületi felügyelő tisztéről és feladatairól is. A tanfelügyelő állami alkalmazott, és nem csupán az állami, hanem a községi és a felekezetek, társulatok, valamint magánosok által felállított népiskolák ellenőrzése is feladata volt. (128.)

A kilencedik fejezet a tanítókról rendelkezett.

Nagyon röviden ismertettem Eötvösnek lényegében ezt az egyetlen elfogadott törvénytervezetét, amelynek a jelentősége abban van, hogy sikerült megalapoznia a népoktatás közigazgatási szerkezetét. Csupán jelzem, hogy Eötvös 1870-ben írt egy nagyon fontos jelentést a népoktatás akkori helyzetéről.

A népoktatás kiépítése mellett szívügyének tekintette a középiskolák újjáalakítását is. 1868 augusztusában tette közzé a gimnáziumok I-VI. osztálya számára készített tantervét, amely az első négy osztály számára az 1868/69. tanévben rendeltileg lépett életbe. A középiskolák modernizálásához nagymértékben a református iskolák évszázados tradícióiból merített, idevonatkozó tervei szép példái a régi hagyományok megváltozott, új környezetbe való átültetésének. Eötvös elképzelése szerint a gimnáziumok hármas tagolásúak lennének, mégpedig a középiskola négy osztályos algimnáziumból továbbá a két osztállyal kiegészített főgimnáziumból állna, valamint az újabb három osztállyal bővített liceumból.

A líceumnak - Eötvös tervei szerint - az egyetemre való fölkészítés lenne a legfontosabb feladata, és az általános filozófiai, tudományos műveltség átadása mindazok esetében, akik nem tanulnak tovább. A líceumi tanulók aszerint, hogy jogi, vagy orvosi vagy tanári, netán teológiai tanulmányokat kívánnának folytatni a középiskola elvégzése után, három tagozat között választhattak volna.

1870-ben nyújtotta be középiskolai törvényjavaslatát. Ennek főbb gondolatai a most ismertetett tervezetéből kerültek át, azonban itt-ott - ahol ellenállásra számított - pl. a líceumokkal kapcsolatban már csupán lehetséges kísérletről beszélt. Változtatásokat javasolt a középiskolai vizsgák rendjében is, az érettségi vizsga intézményét megszüntette volna, pl. a középiskola alsó tagozatából a felsőbe, és a középiskolából a felsőbb fokú iskolába való jutást felvételi vizsga eredményes letétele alapján engedélyezte volna. A miniszter a reáliskolákat hétosztályosnak tervezte, és a reáliskolák látogatottságát különféle intézkedésekkel kívánta javítani. Ezt a törvényjavaslatát már nem fogadták el.

A középiskolai tanárok képzését egy rendeletével ő alapozta meg, és lényegében elgondolása nyomán alakult meg a bölcsészkar mellett a gimnáziumi, a Műegyetem mellett a reáliskolai tanárképző intézet.

Eötvös az 1848. XIX. egyetemi törvényt kiindulásként fogta fel, lényegében a középiskolai törvényjavaslata mellett három törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé a felsőoktatás megreformálására. Az első „A pesti királyi magyar egyetem újból szervezése”, a harmadik „A József Műegyetem újból szervezése” címet viselte. A tanszabadság eszméje Eötvösnél a szabadelvűségből eredeztethető, és a legteljesebben az egyetemek esetében törekedett a megvalósítására. Az állam nem akadályozhatja meg a tanárokat, bármely tudományos irányzathoz is tartozzanak, az oktatásban, de a diákokat sem abban, hogy kihez járjanak előadásokat hallgatni. Az állam egyet tehet, Eötvös szerint, hogy bizonyos egyetemi szakok esetén az ún. alaptárgyakat előírhatja és az ezekből való vizsgáztatást is.

Misem bizonyította jobban Eötvös felelősségét és komolyságát, mint az 1870-ben megírt és az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról. Ennek az állapotrajznak a jelentősége abban állt, hogy a korabeli nehéz viszonyok között (az iskoláknak statisztikai jelentéstételi kötelezettsége megvolt – ugyancsak Eötvös rendelete alapján – csak sok iskolaigazgató nem tartotta be) reális képet nyújtott az ország elemi oktatásának helyzetéről. Többek között megtudható, hogy az érvényes törvény ellenére nagyon sok megyében a szükségesnél jóval kevesebb az elemi népiskola.

Javasolt irodalom

Eötvös József munkái

Kultúra és nevelés. Budapest, 1976.

Vallomások és gondolatok. Budapest, 1977.

Levelek. Budapest, 1976.

Reform és hazafiság. I-III. Budapest, 1970.

A XIX. sz. uralkodó eszméinek befolyás az államra I- II. Budapest, 1901. Eötvös Józsefről szóló munkák

Fábián Ernő: Az ember szabad lehet. Kolozsvár, 1980.

Felkai László: Eötvös József és a művelődésügy. Pedagógia Szemle 1971/3. 205-218. old.

Fináczy Ernő: Megemlékezés Bárány Eötvös Józsefről. Magyar Pedagógia 1913. 525-527. I. :

Népoktatásunk alaptörvénye 1868-1918. Magyar Pedagógia 1918. 65-75.1

Halász Gábor: Magyar Viktoriánusok. Tn: Tiltakozó nemzedék Bp, 1901.

Imre Sándor: Eötvös József nem a múlté. Kolozsvár, 1909. (16.) : Eötvös József pedagógiai jelentősége Új Élet VIII. 1913. II. fév. V. k. 1001-1006.

A Luther-kép változásai

Szükséges-e még Lutherrel foglalkozni?

Miért tárgyalunk olyan témát, ami már a múlté? Nem alakult-e már ki egy olyan elképzelésünk Lutherről, amely meghatározza teológiai, egyháztörténeti és történelmi besorolását, s ezzel lezárulhat a vele való foglalkozás? Nem zavarja-e a lassan Magyarországon is kialakuló egyházközi kapcsolatok kibontakozását, ha visszanyúlunk egy olyan személyiséghez, aki évszázadokon át a felekezeti viták egyik oka volt? Vagy lehet-e Lutherről mást is megtudni, mint azt, hogy egyedüli érdeme a korai polgári forradalom elindítása?

Luther római-katolikus értékelése

Az 1517-ben kezdődött reformáció utáni egyik legnagyobb teológiatörténeti esemény a tridenti zsinat (1545-1563) volt, amely a reformációra reagálva megkísérelte a római egyház belső megújulását. Megállapíthatjuk, hogy a lutheri reformációnak volt és ma is van hatása a római-katolikus teológiára, mégpedig úgy, hogy Lutherre ill. a lutheri teológiára mint kihívásra válaszolni kell. A mai ökumenikus párbeszéd sem képzelhető el a lutheri reformáció ismerete és tárgyalása nélkül.

A római-katolikus Luther-értékelés és értelmezés első nagy kora 1939-ig tartott. Ennek irodalma nagy, ezért csupán néhány példát emelünk ki. Már Cochlaeus foglalkozott Lutherrel az 1575-ben Lyonban kiadott *Opuscula Omnia* c. művében.

Luther személyét tárgyalja pl. Denifle: „Kéjtelenség és iszákosság uralkodott rajta hova tovább, úgy falt mint egy cseh, úgy ivott mintegy német... Ez az ember sátáni gyűlölettel tombolt az egyház ellen. Hazugsággal, üres frázisokkal, viccelődéssel és vásári ordítózással és a legaljasabb disznóbeszéddel vitte véghez büntényeit... egy mélyre süllyedt kolduló barát”, aki Németország nagy félrevezetője (ld. Szeberényi Lajos: *Luther ultramontán ócsárolói*. Békéscsaba 1929. 17.)

A toronyélmény WC-ben érte volna Luthert erőlködései közepette, amikor is megkönyebbült. (Grisar, i. m.)

Luther csak azért hagyott volna meg a latin istentisztelemből oly sok elemet, mert ezzel akarta megnyerni egyházának a katolikus tömegeket, állította tovább Grisar. Szerinte Luther nem imádkozott, nem vezetett és apácát szöktetett meg.

Már 15 évvel halála után azt a hírt terjesztették róla, hogy nem természetes halállal halt meg, hanem öngyilkos lett.

Ezek és hasonló feltételezések a köznépből mindmáig megtalálhatók, mivel sokszor hiányzik a hivatott katolikus teológusok által 1939 óta folytatott tudományos kutatás ismerete. Ezt tapasztaltam magam is több évvel ezelőtt az egyik bécsi rendi gimnázium érettségi vizsgáján, amelyen mint evangélikus vallástanár vettem részt. Az egyik érettségiző katolikus hittanból többek között a reformáció három nagy képviselőjének elemzését kapta kérdésként. Nyilván a szerzetes tanár órái alaján a következő választ adta: Luther apácát szöktetett, Calvin gyilkos volt, Zwingli pedig állandóan háborúba járt. Mindhárman a római egyház ellen fordultak, mert az az életmódjukat kifogásolta.

Ha az ilyen szemlélet nem mindenütt általános, mégis hiányzik a katolikus egyház népeiben a reformáció ismerete.

A római-katolikus Luther-értelmezésben változást hozott Josef Lortz 1939-ben megjelent munkája (*Die Reformation in Deutschland*. Freiburg i. Br. 1939/40, 2 kt.; 6. kiadás: 1982). Már nem Luther személye és személyiségének struktúrája, valamint pszichológiája érdekelte csak, hanem tárgyi kérdések, azaz Luther teológiája:

„A történelemnek rossz értelmezői azok, akik azt hiszik, hogy az egyház széjjel-szakításához szükséges rettenetes ütésre egy vallásos mélység nélküli felületesszellem elegendő lett volna. Ha ez lehetséges lett volna, akkor az a szentegyház elleni súlyos vád lenne – Nem! Csupán azáltal, hogy az egyház legbensőbb tulajdonát feltárta [Luther], ugyan egyoldalúan és nem objektív módon, ejtett sebet az egyházon.”, írja Lortz említett könyvében (1. kt., 176.).

Tehát ezek szerint Luther az egyházat ugyan szétszakította, de az egyházat ismerve annak lényegét felfedte.

Lortz munkája és munkássága a megmérgezett atmoszférát semlegesítette. A további katolikus Lutherről szóló tanulmányok és könyvek Lortz nélkül már elképzelhetetlenek. Utalok pl. Hans Küng 1957-ben Karl Barth megigazulástanáról megjelentett művére (*Die Rechtfertigung*. Einsiedeln 1957).

A 60-as évektől emelkedik a katolikus Luther-munkák száma. A hivatalos felfogás azonban továbbra is megmarad: Protestantizmus egyenlő a szubjektív individualizmussal és a kötöttség nélkülséggel, a szabadság fogalmának félreismerésével.

1982-ben Willebrand kardinális Evianban tartott beszédében a következőket mondta, s ezek a szavak új korszak nyitányát jelzik, még akkor is, ha a római Kúria több mérvadó személyiségénél ellenvéleményre talált. Apápa maga nem nyilatkozott. „Jó arra az emberre figyelünk, akinek a megigazulás az egyház legfontosabb hittétele volt. Abban Luther a mi közös tanítónk, hogy Isten mindenkor az Úr marad és hogy a mi legfontosabb emberi válaszunk az abszolút bizalom Isten iránt és Isten imádása kell hogy maradjon.”, hangsúlyozta Willebrand (lwi 49/83, 7.); ld. *Lutherische Rundschau* 20/1970. 447-460.).

1970 óta vannak katolikus kísérletek, hogy Luthert egyháztanítási kérdésekben megközelítsék, de eddig ezek a kísérletek nem jártak nagy sikerrel. A római katolikus egyházon belül egyes személyiségek, de nem az egész egyház mint olyan, tettek lényeges megközelítő lépéseket.

Így pl. Otto Hermann Pesch, aki Lortz után a második legnagyobb Luther-szakértő katolikus részről így összegezi kultatásait: „A katolikusok tanulnak Luthertől.” (*Katholiken lernen von Luther*. Wien 1983. *Schriftenreihe des Evang. Bundes in Österreich* 59/60).

Az 1983-as Luther-évforduló a következő mérföldkő, amikor II. János Pál pápa Luther mély vallásosságáról beszélt, sőt elismerte, hogy Luther teológiájának alap-

köve a Szentírás és az ógyház hitvallásai, valamint az egyházatyák. Továbbá: A történelem bűnét mindkét oldalról el kell ismerni, mondta 1983. október 31-én.

Ismerve az előző évszázadok Luther-értelmezését új és addig elképzelhetetlen lépés történt 1983. májusában, mégpedig egy közös római-katolikus és lutheránus nyilatkozat fogalmazódott meg Luther születésének 500. évfordulójára. Ebben a 27 pontos nyilatkozatban szó van arról, hogy Luther egyházmegújítói szándéka a megtérésre való felhívás és az evangélium újra kézbevétele volt. Luther az evangélium tanúja. Fontos megállapítás ez: 1517 után Luther teológiai tézisei fokozatosan háttérbe szorultak az erősödő egyházpolitikai és politikai érdekeltségek javára, amik végülis egyházszakadáshoz vezettek. A katolikus fél jelezte, hogy hajlandó feladni azt az addigi álláspontját, amely szerint Luther ellen védekezni kellene, sőt hajlandó újragondolni a reformáció szándékáról kialakított véleményét.

Ma már elképzelhetetlen az is, hogy a bibliatudósok ne dolgoznának össze és ne lenne az ökumeniának katolikus részről is komoly munkálói, még akkor is, ha az egyházfogalom kérdésében eltérések vannak. Sajnos azonban úgy tűnik, hogy a kezdeti, tehát az 1983-as kezdeményezések már akkor sem hatoltak be a római-katolikus egyház legfontosabb dolgozó szobáiba, sok fontos és fent vázolt, ha még óvatos nyitás is zárt ajtókra talált. Vajon tud-e mindkét egyház népe a lehetőségekről? A jelenlegi vatikáni szellem, úgy látszik, ellentmond az 1983-as lépéseknek.

Miután sem római-katolikus, sem evangélikus teológus vagy egyházfő az egyház Ura, így nem mi vezetjük az egyházat. Tehát türelemmel, de nem megbénulva, hanem tevékenyen, a további fejleményeket elősegítve munkálkodnunk kell a közeledésen.

A keleti kereszténység Luther-képe

1983-ban az ortodoxia is megszólalt Luthert és a reformációt értékelve. Elsősorban ugyanúgy, mint a római-katolikusok Luthernél az egyházatyák ismeretét emelték ki. (Damskinos Pandreou genfi metropolita. Schweizerischer Pressedienst 11. 8. 1983, IX.). Luther mint olyan figyelemre méltó személyiség jelenik meg az értékelésekben, aki ugyan az egyházat akarta megreformálni, de mégis a liberális teológiai elindítója. A lutheri reformáció megsokszorosította az egyházon belüli sokszínűséget, de ugyanakkor a további fejlemények eredete és okozója is. Ennek eredménye az a tény, hogy jelenleg több mint 300 különféle egyház és közösség létezik (Emilianos Timidis, Genf, lwi 29/83, 17.)

Az ortodoxok sajnos nem foglalkoztak azzal a ténnyel, hogy Luther és főleg munkatársa, Melancthon, kapcsolatot kerestek a bizánci kereszténységgel.

Luther és az antiszemitizmus

1983-ban jelentek meg tanulmányok Luthernek a zsidósággal kapcsolatos magatartásáról. Tudomásom szerint maga a zsidóság mint olyan nem nyilatkozott Lutherről, habár zsidó történészek is részt vettek az eszmecserében.

Antiszemita volt-e Luther és ha igen, akkor befolyásolta-e a későbbi hitleri antiszemitizmust? A vélemények megosztottak.

Különbséget kell tennünk antiszemitizmus és antijudaizmus, azaz a zsidóságnak Jézus Krisztus előtti idejéről szóló felfogás között Jézus Krisztus mint Messiás nem zsidó hittétel, az Újszövetség alapján azonban Isten kinyilatkoztatása és Messiás. Tehát ha valaki azt mondja, hogy az Isten útja az emberiséggel nem állt meg az

Ószövetségnél, az még nem antiszemita. Luther sajnos ezen a megállapításon túlment és azt ajánlotta az 1543-ban megíratában, hogy a zsidók házeit és könyveit el kell égetni. Ezt a kijelentését szépíteni nem tudjuk, hanem csupén bocsánatkérően megállapíthatjuk.

Luther mentségére mondható, hogy a zsidókat vérrokonainak nevezte. Mint a későközépkor szelemi gyermeke vélekedett a zsidókról. Nem nevezhető az antiszemitizmus ősatyjának, ha az evangélium jegyében meg akarta a zsidókat szabadítani a törvénytől. (ld. Heiner Grote: Luther und die Juden. Materialdienst des Konfessionskundlichen Institutes Bensheim, 4/83, 63. kk.; Erich Gritsch és Marc Tanenbaum, lwi 27/83, 12.).

A nemkeresztény, főleg a marxista Luther-kutatás

Már utaltam az iskolai történelemkönyvekre, amelyek Magyarországon eddig az általánosan elfogadott és tanított Luther-kép tükörképei voltak. Az általános iskola 6. osztálya tankönyvében 1976-ban ez olvasható: „Luther Márton német egyetemi tanár a polgárság véleményét fejezte ki, amikor felemelte szavát az egyházi visszaélések ellen, s vallásos élet megreformálását, illetve megjavítását követelte (1817). Luther nem imerte el a pápát az egyház fejének. Kárhóztatta a szerzetesi intézményt, s az egyház sok szertartását haszontalanságnak tartotta.” (12. kiadás, 1976. 126. k.)

Ez a tanítandó vélemény a reformáció redukciója volt. Érdekes módon második része igen hasonló a római-katolikus általános Lutherről alkotott felfogáshoz, azaz, hogy a pápát, a szerzetességet és az egyházi szertartásokat nem fogadta el. Egyébként ez a tankönyvbeli idézet nem egyedülálló. Ausztriában is ez az általános megjegyzés található a tankönyvekben. Ott ötvöződik a közismert és megtapasztalt egyházellenes szociáldemokrácia egy katolikus Habsburg felfogással a protestantizmust illetően, és mindmáig hatással van az oktatásra és a közvéleményre.

Az 1985-ös magyarországi általános iskolák 6. osztályának tankönyvében már ez áll: „Luther Márton egyetemi tanár a katolikus egyház megreformálását, megújítását követelte (1517). 'A bűnt egyedül Isten bocsáthatja meg' – hirdette. Véleménye szerint az ember papi közvetítés nélkül közvetlenül intézheti el bűneit Istennel. Ha pedig a papi közvetítés fölösleges, akkor nincs szükség a pápára, főpapokra, szerzetesekre, sőt egyházi birtokra, tizedre sem. Luther tanítását több fejedelem és földesúr is támogatta.” (191.)

Ez utóbbi idézet már jobban megközelíti a reformáció lényegét és egyúttal a már fent vázolt római-katolikus Luther-felfogást, ami a 80-as évek elején alakult ki.

A lutheri reformáció redukciója azonban nem a II. világháború utáni szellemiség terméke. A Népszava Könyvkereskedés kiadásában 1928/29-en megjelent Társadami Lexikon pl. így vélekedik: Luther „egyik legnagyobb ténye, hogy megteremtette a protestáns papok számára a családi idill lehetőségét... Egy időben a német nemzet hőisének tekintették, de a parasztháborúban való határozatlan magatartása miatt... sokat veszített népszerűségéből.” (427.)

A szociáldemokrata és a marxista Luther-képet Engels 1884-ben megjelent munkája befolyásolta és befolyásolja ma is. Engels a reformációt a polgárság első számú forradalmának tartotta. Az Engels nyomán kialakult Luther-kép alaphangja megmaradt, minden modifikálás ellenére.

A moszkvai marxizmus Lutherrel nem igen foglalkozott, hiszen egzisztenciálisan nem érintette a reformáció az orosz szellemtörténetet. Mégis irányadó tézisek érkez-

tek Európa keleti országaiba, ahol ezeknek a téziseknek megfelelően változott a Luther-értelmezés. Ennek a változásnak legjobb példája a keletnémet Luther-kutatás, amely valóban egzisztenciálisan volt érintve, nemcsak azért, mert a lutheri reformáció földrajzilag az akkori keletnémet területen zajlott, hanem azért is, mert Luther személyét és munkásságát a kialakítandó keletnémet történelemtudat és az ún. nemzeti öntudat szolgálatába állították.

Az alábbi rövid ismertetésben is látható, hogy a Luther-recepció sohasem független a történelmi helyzettől:

1. Az 1940-es évek második fele a nagy német katasztrófa, a 3. birodalom és a világháború elvesztése árnyékában telt el. Így Luther 1946-tól a német nemzeti katasztrófa egyik bűnbakja, mert a hitlerizmus belőle nagy nemzeti hőst csinált és felhasználta zsidóellenességét az antiszemitizmus megerősítésére. Luther ugyan forradalmár a 40-es évek felfogása szerint, de a „nemzet sírásója”, mert a forradalmi megindulását saját maga fojtatta vérbe. Ebben az összefüggésben utalnak a parasztháborúra, a rablóbandák elleni írására, ami tulajdonképpen a félreértett szabadságfogalom tisztázása volt.

2. Az 50-es években Luther már pozitívan vonult be a keletnémet történelemtudatba, de csak mint az első össznémet mozgalom megalapítója, aki megmaradt feudális gondolkodásúnak, antiszociálisnak és antiprogresszívnek.

3. A 60-as években Luther a korai polgári forradalom képviselője, s itt érvényesült a már említett Engels-tézis. Ez a megváltozott Luther-értékelés szovjet hatásra történt, mert az akkori szovjet történelemtudomány számára Németország és a többi Európa egy egység volt, nem tettek különbséget.

4. Moszkvában ismét felfrissítették Leninnek azt az addig eltüntetett megállapítását, hogy a történelmi eseményeket és személyeket az adott kor összefüggésében kell megérteni és nem egy már előre kiszabott ideológiai öltönybe öltöztetve. Ez a gondolat segítette elő a továbblépést.

A 70-es években a keletnémet marxista Luther-kutatás kissé szünetelt, mert pártutasításra a történészek feladata az volt, hogy a németországi történelmi fejlődést a világtörténelmi összefüggésekben kutassák. Luther már mint az ellenzéki erők ébresztője jelent meg, tehát nem csak feudális volt.

Ebben a korszakban kezdődtek a marxista történészek és az egyháztörténészek kapcsolatai.

5. A 80-as években Luther már a „szocialista társadalom hagyományának fényében” jelenik meg. Személyét értékelve megállapítják, hogy harcias természetű, a német történelem egyik nagy alakja és a nemzetnek új szociáletikát adott. (ld. Siegfried Bräuer: Martin Luther in marxistischer Sicht. Deutsches Pfarrerbblatt 83/1983, 227-230., 277-281., 330-335.)

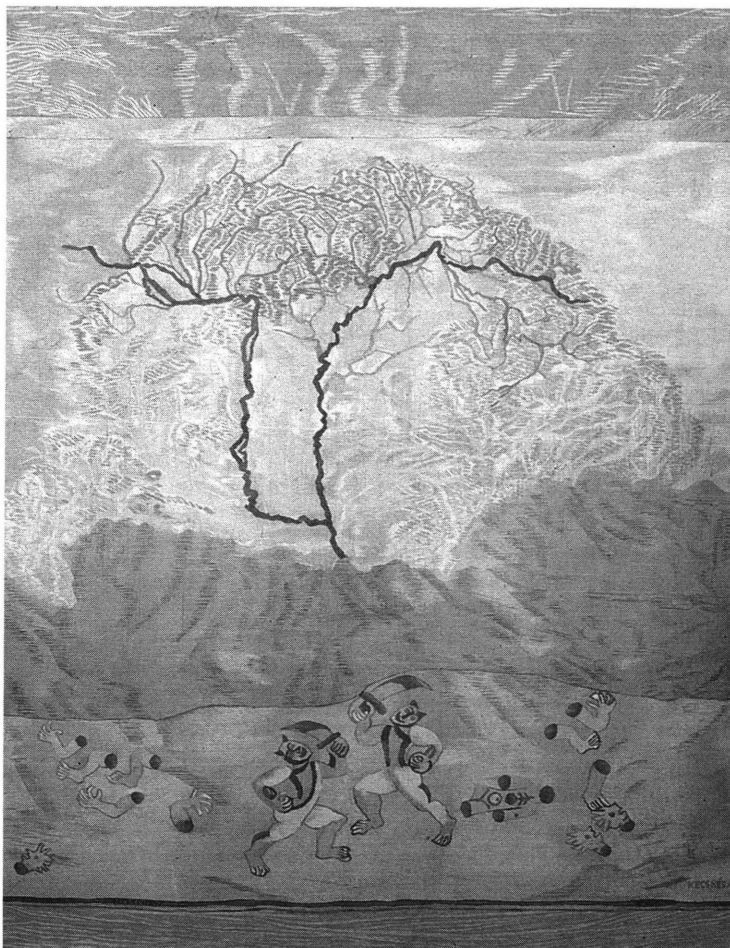
A fent vázolt Luther-értelmezések állandó változása és simítgatása az akkori keletnémet kommunista párt törekvését tükrözi: Ki kellett alakítani egy önálló keletnémet történelemtudatot, egy önálló államiságot, egy önálló nemzetet a nagy német kultúrkörön belül. Az 1980-ban kezdődött Luther-kutatás 1983-ban már a Luther-évfordulóra eredményeket vélt felmutatni. Folytatása 1983 után már nem is lehetett, mert hamarosan megszűnt a keletnémet ország rész mint külön állam.

Még megjegyezendő, hogy 1983-ban a moszkvai Izvesztija lap a Luther-évfordulóra részletes tanulmányt nyomtatott ki, amely szerint Luther progresszív személyiség volt és ezt Kelet-Németországban már felismerték, de Nyugat-Németországban

Luthert a neonáci és neofasiszta ideológia megalapozására használják fel és használják ki.

Összefoglalásul néhány (nem végleges) eredmény:

1. Ismételve megállapítandó, hogy minden kornak megvan a maga Luther-képe és -értelmezése, nem egyszer aktualitásból kiindulva.
2. Lutherrel foglalkozni ma is érdemes, mert elmélyíti a reformáció egyházainak ismeretét és ezáltal segítséget is kaphatunk az ökumenikus kapcsolatok továbbfejlesztéséhez.
3. Mi legyen a mai Luther-értelmezés végeredménye? Erre a válasz csak Luther döntő és maradandó felismerése lehet, amely minden más kutatási kérdésen felül áll és maradandó érték: solus Christus, sola gratia, sola scriptura és sola fide.

Kecskés Ágnes: Himnusz

Egy fanatikus lelkész a 18. század első feléből

(M. Sartorius János)

Gyakori név a 18. században a Sartorius János. A század első felében többen viseltek iskolaigazgatói és lelkési tisztséget ezzel a névvel az evangélikus egyházban, sőt egyidejűleg tanultak közülük többen német egyetemeken is. A szakirodalomban gyakran keverednek adataik. 1940-ben Zoványi Jenő próbált rendet teremteni Tájékozódás a Sartorius Jánosok között című cikkében.¹ E cikk írója Sartorius Jánossal (a nemescsói lelkésszel) foglalkozva igyekezett eligazodni az életrajzi adatok és művek között.² Az Új magyar irodalmi lexikonban négy 18. század első felében élt Sartorius János kapott helyet. Közülük két szócikk életrajzi adatai és az azokban felsorolt művek egy Sartorius Jánosra vonatkoznak.³ Az újonnan előkerült adatokra is figyelve az M. Sartorius János személyére vonatkozó régebbi és újabb adatokból próbáljuk meg most felrajzolni életútját és munkásságát.

1700 körül született Rozsnyón. 1719 és 1722 között Wittenbergben, az evangélikus ortodox teológusok által irányított egyetemen tanul, többször írt verset diáktársaihoz. 1722-ben négyszer respondeált, magisteri fokozatot szerzett. (Erre utal a neve előtt szereplő M. betű.) 1724-ben rövid ideig Assakürtön nevelősködött, majd év végétől egy fél évig iskolaigazgató Nagypalugyán, ahol magyar nyelvű verssel búcsúztatta az elhunyt Pongrácz Boldizsárt. 1729-1732 között rövid megszakításokkal ismét Wittenbergben tartózkodott, az ottani magyar diákok „hites ephorusá”-nak nevezte magát az általa kiadott nyomtatványokon. 1732-ben megfordult a jénai egyetemen is. Aztán 1737-ig a magyar katonák papja Berlinben. Év végén tért haza, állást azonban nem kapott. 1740 tavaszán Csetneken hunyt el.

Már a kortársak is nevezték Órás Jánosnak. 1730 és 1733 között Wittenbergben Magyar lelki óra címen négy kötetet adott ki: Énekes könyv – Szent Dávid... soltári – Imádságos könyvetske – Keresztényi hitnek fundamentoma. (A korábbi szakirodalom gyakran tulajdonította ezeket a köteteket Sartorius Szabó Jánosnak. Ő önmagát Sartoris Jánosnak írta. 1695-ben Győrött született. Bél Mátyásnak hét éven át kedves tanítványa, aztán Jénában tanult, 1723-tól Győröt tanár, majd segédlelkész is, 1729-től 1756-ig a kőszegi gyülekezet lelkésze Nemescsón.)

M. Sartorius János életrajzi adatainak kettéválasztása azért fordulhatott elő, mert 1725-ben eltűnt szem elől. Előző évben, mint Wittenberget megjárt ifjú ortodox irányból vádolta a Halléből hazatért Hradsky Jánost pietizmussal.⁴ 1725-ben készített temetési verses búcsúztatójának kéziratai nem tartalmazzák nevében az M. betűt.⁵ 1730-1733 közt megjelentetett kiadványaiban ifjúnak nevezi magát, holott már egy évtizede magisteri fokozatot szerzett. Zoványi még azt is felhozta problémaként, hogy ortodox irányból vádolta Hradskyt, ugyanakkor az 1730-as évek elején megjelentetett kötetei pietista jellegűek. A két adatsor egy személyhez tartozásának

ellentmondott az is, hogy a már másodszer peregrináló, magisteri fokozattal rendelkező Sartoriusnak, teológiai disszertáción gondolkodva gondot okozott, hogy 1733-ban Jénában bármelyik profeszorhoz megy (a pietista beállítottságú Johann Georg Walchoz, vagy az ortodox Jesaias Friedrich Weissenbornhoz), a másik félnél gyanúba keveredik. Nincs azonban szó itt nézeteiben beállt szemléletváltozásról. Ahol erről beszámol, az igazak jelzőt az ortodoxokra használja.⁶

Csak énekeskönyvével foglalkozott eddig érdemben egy rövidke cikk.⁷ A kötetet összeállító M. Sartorius „régí énekeskönyvekből öszeszedett és sok új dicséretekkel megszaportított”-nak mondja a kötetet előszavában. A címlapon felsorolja a forrásait: „oly egész énekeskönyv, amelyben nemcsak a Gradualisból, Arany-láncból, Halotti könyvecskéből és Psalmusokból sok fogyatkozásuktól megtisztított és jó rendbe szedett énekek mind egy summában befoglaltatnak, de sok német, cseh és deák nyelvekből is, ennek előtt nyomtatásban nem láttatott, buzgósággal teljes új isteni dicséretetek is feltaláltatnak: mostanában legelőször ilyen formában maga magyar hazájának lelkiépülésére világosságra kibocsátott M. Sartorius János, rozsnyóbányai szentírásmagyarázó ifjú”. Elsősorban az evangélikus énekeskönyvek történetében nagy szerepet játszó Zengedező mennyei kart aknáztta ki. A gyarapítást számba vevő Gaal Mihály megállapítása szerint német és Cseh-morva nyelvből fordítottak mellett ismert, régi énekek a latinból is kerültek a kötetbe. Arra a kérdésre, hogy miért nem vált az énekeskönyv az evangélikusok által általánosan elfogadottá és huzamosan használttá, Gaal részben azt hozta fel indokul, hogy külföldi nyomtatása miatt nehéz volt a terjesztése, nem volt belőle elég példány, másrészt szerkezete nem a hagyományos, azaz egyházi évköriből kiinduló. Ráadásul Sartorius az énekeket nem látta el sorszámmal. Az 1743-ban Győr-központú pietisták által kiadott, s szintén a Zengedező mennyei kart gyarapító, azt címként is meghagyó énekeskönyv hagyományos szerkezettel, nagyobb választékkal rendelkezett.⁸ Gyakran kiadták magyarországi nyomdákban, hamis külföldi impresszummal.⁹

Vajon nincs-e más ok is az M. Sartorius által kiadott énekeskönyvet kísérő ellenszenv mögött? Miért nem hívta meg gyülekezet a tudományosan képzett, kétszer is külföldet járt, s énekeskönyvének előszava szerint „kedves magyar hazá”-ja ügyében önmagát veszélynek is kitevő lelkészt? Zoványi Jenő M. Sartorius kiadványait pietista szelleműnek tartja. A magyar nyelvűség mellett ezt támasztja alá az, hogy a pietisták kedves Zengedező mennyei karát felhasználta. Könnyű azonban belátni, hogy az ortodox lelkészek is igyekeztek híveiket ellátni lelki táplálékkal: nemzeti nyelvű ima- és énekeskönyvekkel, katekizmussal. M. Sartorius énekeskönyv-kiadásában az evangélikusok pietista-ortodox viszálykodása előtti közös énekkincshez nyúlt vissza. Kiadványainak ajánlottjai, wittenbergi megjelenési helye egyértelműen mutatják, hogy e kiadások mögött a magyarországi ortodox evangélikusok álltak. Mindkét oldalon voltak buzgó és kevésbé buzgó papok és hívek. És ezzel nem cáfoljuk azt az adatokkal bőségesen alátámasztott ismeretünket, hogy a pietista lelkiség művelődéstörténeti és missziós hatása jóval nagyobb, mint az ortodox irányzaté. Ám így még inkább felmerül a kérdés: miért nem váltak legalább az ortodox lelkészek által népszerűsítendő kötetekké M. Sartorius János művei?

1732-en kiadott imakönyvének címe: „...Imádságos könyvetske, mellyben az Aranylántz egészlen benn van, az Engesztelő áldozatból pedig sáros és egyéb üdnepekre való szép könyörgések foglaltatnak. Azokhoz igen gyönyörűséges, németből magyarra fordítottatott imádságok is... hozzá adattak... most legelőször ilyen rendben össze szedvén...” Ács Mihály és Torkos András művét nevezi meg. Azok a művek jelentik e kiadvány gerincét, amelyek a dunántúli pietisták leggyakoribb imakönyvei voltak a 18. század első felében. Van azonban egy M. Sartorius nevével

ellátott imádság is köztük: „M. Sartorius Jánosnak A hamis üldözők ellen mindennapos imádsága”.¹⁰ Három lapon át személyes hangú panaszkodás. „...Hazugságokat szólnak és (írnak) én ellenem: az ő hamis nyelvek szájokban, mint a mérges nyíl, hamissan vádol engemet, rontya, motskollya híremet nevémet minden ok vétés nélkül. Az ő fogaik hegyesek, mint valami nyársak, és nyilak, éles szablya vagy az azoknak ajakaikban, az ő szólások nagy verés, az ő nyelvek olly éles, mint a beretva, egyedül tsak azt szóllyák a’ mi vesztetre szolgál, hazugságban elmerültek, azon lévén miképen vessessenek el engemet...” Kíéződik a szövegből a tényleges üldözés. S az sem véletlen, hogy éppen erről a témáról illesztett be saját imádságot. De vajon kik és miért üldözték?

Első wittenbergi peregrinációjáról hazatérvén a Nyitra vármegyei Assakürtön lett nevelő. Munkájával elégedettek voltak. Patrónusai az 1724. november 13-i dátumozású elbocsátó levelében igazolják, hogy jól viselte magát és kifogástalanul végezte pedagógiai munkáját.¹¹ Regis Márton (a rozsnóiak Berzétére szorult gyülekezetének lelkésze) és ifj. Buchholtz György levelei, az utóbbinak a naplója¹² is, gyakran emlegetik (Buchholtz naplójában előfordul neve Schneiderként is.) 1723-ban Wittenbergből Nagypalugyára érkezett, ahol ifj. Buchholtz volt az iskolaigazgató. Gyakran találkoztak, gyakran váltottak lefelet. Buchholtz naplójában említi M. Sartorius hazaérkezése után is Sartorius Jánosnak Wittenbergbe címzett leveleket. Ez a Sartorius János a rahói születésű.

Buchholtz György 1724. február 2-án Krmann Dániel superintendesnek írott levelében védi Sartoriust a rá szórt vádaktól. Szeretné, ha Nagypalugyán az iskola igazgatásában követhetné őt.¹³ Buchholtz a késmárki iskola igazgatója már ekkor. Az 1720-as évek közepén gyakori a Felföldön a pietisták és ortodoxok összecsapása. Valami nem hitbéli alapja is lehetett a Sartorius elleni támadásnak. Egy hónappal később, március 3-án Buchholtz Regis Mártonnak így írt: „Biztos voltam abban, hogy Nagypalugyán utódom lesz a rozsnói Sartorius, de Lőcsén nem úgy viselte magát, mint illik.”¹⁴ Aztán mégis megkapta Sartorius e tisztséget, ám előttünk ismeretlen okok miatt néhány hónap múlva meg kellett válnia attól. Buchholtz naplójában 1724. december 14-én szerepel először rektorként, 1725. július 1-én azonban már exrektorként említi. Eltávolítása ellen sokan tiltakoztak közös tanúsító levélben, nem akartak új iskolamestert. Plathy Albert szerint 15 éve nem volt szorgalmasabb iskolamester Nagypalugyán nála, aki magyarul tanított.¹⁵ Súlyos mondat ez, ha meggondoljuk, hogy közvetlen elődjeként tevékenykedett ott a közkedveltségnek örvendő ifj. Buchholtz György.

M. Sartorius iskolamesterségből való elmozdítása utáni tartózkodási helyei a hozzá címzett Buchholtz-levelek alapján: 1725-ben Nagypalugya, év végétől Rozsnó (egy rövid ideig Dobsina) egészen 1729 elejéig, aztán ismét Wittenberg. Regis Márton több haragos levélben is igyekezett Mózes nevű fiát távol tartani tőle.¹⁶

Valami titokzatosság lengte körül alakját. Óvakodtak tőle, ugyanakkor műveltségét és tehetségét elismerték. Továbbra is támogatták patrónusai. Második peregrinációjára e kettősség adhat magyarázatot. Rábízták az ortodox lelkészek és patrónusaik a hitéleti szempontból fontos imakönyv, énekeskönyv, és katekizmus kiadását.

Ernst Salomon Cypriannak 1733-ban azt írta Jénából, hogy egyik hazai barátjánál a jezsuiták rajtaütésszerűen könyveket foglaltak le, s kiderítették, hogy egy könyvnek ő a szerzője. Ettől kezdve – írja – vagyonelkobzás terhe mellett tilos lett őt támogatni, a rozsnói város rátette házára és vagyonára a kezét, őt pedig a nagyszombati szentszék elé idézték. Nem mert hazajönni. Attól félt, hogy úgy jár, mint Krmann Dániel superintendes, akit nemrég juttattak életfogytiglani börtönbe. Nem tudjuk,

melyik anonym műről van szó a levélben.¹⁷ Mindenesetre M. Sartorius egyelőre nem tért haza, Berlinben lett a magyar huszárok lelkésze. Az a hír, hogy nem tér haza, Németországban marad, ugyanúgy megkönnyebbülést okozott a felföldi evangélikus lelkészek között, mint az oda való távozása.

1737-ben elhunyt Regis Márton, a felföldi magyar nyelvű evangélikusok legjelentősebb gyülekezetének, a rozsnyóinak a lelkésze. A gyülekezet, mely a közeli artikuláris helyen, Berzétén tarthatott csak papot és iskolát, a még Wittenbergben tanuló Regis Mózesnek küldött meghívólevelet. Ő hazajött, de megbetegedett, képtelen volt ellátni tisztségét. És ekkor váratlanul hazaérkezett M. Sartorius János. Szirmay Tamás beszámolójából idézzük fel az eseményeket.¹⁸ Szirmay az evangélikus státusok országgyűlési követe, akinek berzétéi házában élt a Rózsnyóról kiűzött evangélikus lelkész, Regis Márton, majd annak fia, Regis Mózes is.

„A nyughatatlan Órás más ként Sartorius János” decemberben minden meghívólevél nélkül, azt híresztelve, hogy „valamely szózat parancsolta volna néki Hazánkban való jövetelét, mivel pedig Rosnai Fiú, directe Berzétére jött... pénzes szállást fogadott magának”. A superintendens a beteg Regis Mózes helyettesítésére becsületes predikátor urakat rendelt, hogy váltakozva ellássák a szolgálatot. „Látván az alkalmatosságot, magát erővel oda iktatni kívánó Órás” annak ellenére látta el gyakran a papi szolgálatot, hogy a rozsnyóiak megmondták neki, „az ő papságokról vesse ki elméjét”. Áprilisban meghalt Regis Mózes. A felügyelők kérték Szirmayt, hogy M. Sartoriust, „ezt a békétlen embert” távoztassa el. Sartorius nem volt hajlandó a közeli Csetnekre a superintendenshez elmenni, nem akart a papokat összefogó fraternitásnak tagja lenni. „Az emberek aljából verbovált magának” pártfogókat, akik Szirmayt ostromolták, hogy adjon neki meghívólevelet. A választás azonban Major Pálra esett. M. Sartorius törvénytelenességgel vádolta és visszalépésre szólította fel Majort. Szirmay utal arra, hogy M. Sartorius már az első peregrinációja után Nagypalugyán sem lehetett sokáig, majd Rózsnyón magánemberként lakva a bíróval gyűlt meg a baja. „Tavaly bajunkra haza jött”, a rozsnyói jezsuiták is őt támogatták. A kálvinista Máriássy Márk segítségével a falu végén egy szalmával fedett szekérállást béreltek istentisztelet céljára, amelytől a vármegye hiába tiltotta el őket.

M. Sartorius János nem sokkal Szirmay Tamás levelének megírása után meghalt. Az általunk átnézett forrásokban sehol sem nevezték a kortársak őt pietistának, holott – különösen a Felföldön – könnyű volt ekkortájt a jelzőt megkapnia annak, aki a vallási élet területén próbált változtatni, újítani. „Békétlen ember”, „fanatikus” és ehhez hasonlókat mondtak róla. Fanatizmusának mibenlétét nem sikerült megnyugtatóan feltárni. Az összeférhetetlen emberben a valós és vélt üldözések különös elszántságot alakíthattak ki. A fentebb elmondottak alapján azonban nyugodtan kizárhatjuk, hogy ez a pietisták élet- és egyházalakító programjából táplálkozott.

Végül: az M. Sartorius János nevét címlapján viselő énekeskönyv népszerűvé, elfogadottá válását az összeállító M. Sartorius János rossz híre is akadályozta. A magyar nyelvű gyülekezetek lelkészei a pietista irányzat befolyása alá kerültek és a Zengedező mennyei kar újabb és egyre bővített változatát hazai nyomdákban jelentették meg gyülekezeteik számára.

Irodalom

- 1 Zoványi Jenő: Tájékozódás a Sartorius Jánosok között. Theologiai Szemle, 1940, 570-574.
- 2 Szelestei N. László: Sartoris János (1695-1756) nemescsói lelkész élete és működése. Vas megye múltjából, III. Levéltári évkönyv. Szombathely, 1986. 107- 123.
- 3 Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. Péter László. I-III. Bp., 1994. I. h. II. 1774- 1775. (A szócikkek írója: Szelestei N. László.)
- 4 Zoványi i. m. 573.
- 5 Sajatkezű kézírata: Késmárk, Lyceumi Könyvtár, Ms. 1692a. Egykorú másolata: OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 1982.
- 6 Levél Ernst Salomon Cypriannak, Jéna 1733. máj. 28. (Gotha, Forschungsbibliothek, Chart. A. 435. nr. 77.)
- 7 Gaal Mihály: Lelki Óra. Sartorius János énekeskönyve 1730-ból. Evangélikus Egyház és Iskola(Orosháza), 1897. 44. sz. 536-539.
- 8 UO. 538-539.
- 9 Szelestei N. László: Hamis impresszumú könyvek a 18. századi Magyarországon (Magyar nyelvű evangélikus énekeskönyvek). Magyar Könyvszemle, 1983. 292- 304.
- 10 Ez a fejezet a 172-174. lapokon olvasható.
- 11 A nagypalugyai rektorságra pályázó M. Sartorius számára az elbocsátólevelet Schmiedl János lelkész, a Gétzy fivérek és Ruttkay László írták alá. Assakürtön praeceptor et informator juvenutisként ténykedett. A levél másolata: Evangélikus Országos Levéltár, Arch. gen. eccl. V. 59. p. 104.
- 12 Buchholtz, Georgius, Iunior: Itinerarium cum Diario, I-II. 1709-1737. Kézirat. Túrócszentmárton, Matica solvenská, III. skupina, c. 11-12. Mikrofilmje: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, A 1989-1991.
- 13 Pozsony, Štátný ústredny archív, Rod. Zay, Rk. 50. pp. 458-461. (A kézirat a Lautsek-gyűjtemény része.)
- 14 Túrócszentmárton, Matica slovenská, C 1069. Vol. VIII. P. 271. (A kézirat a Lautsek-gyűjtemény része.)
- 15 A támogatói által leírt tanúsítványokról készült másolatot ld. az Evangélikus Országos Levéltár Arch. gen. eccl. V. 59. jelzetű kötetében (pp. 105-107). A személyenként néhány mondatos tiltakozások aláírói: Id. és ifj. Rakovszky János, Kubiny Mátyás, Szmrecsány Péter, Baan Mátyás és Ferenc, Kubiny Menyhért, Platthy György, Joob Menyhért, Fancsaly Joob János, Csemiczky János és Benedek, Pongrátz Imre és István, Platthy József, Csemitzky György, Platthy Albert, Adám és András.
- 16 Regis Márton levelezése elszórtan található meg a Lautsek-gyűjteményben.
- 17 Gotha, Forschungsbibliothek, Chart. A. 435. nr. 78. (1733. júl. 24.)
- 18 Magyar Országos Levéltár, P 1391, 26. kötet, a végétől visszafelé az ötödik levél. (Szirmay Tamás levele Jeszenák Jánosnak és/vagy Pálnak. Girált, 1738. júl. 18.)

Protestantizmus és magyar művelődés

A kereszténység egyetemes történetének kiemelkedő jelentőségű eseménye volt a reformáció, a krisztusi tanításra ismételten rámutató kiigazítási kísérletek sorában – meggyőződésünk szerint – a legnagyobb, de mégis csupán az egyik. Ez azt jelenti, hogy kétezer év távlatait tekintve, nem abszolút mintaként értelmezzük, hanem „ajánlatként”, „szabályozóként”. Hiszen eredeti célját csak részben érte el, a katolicizmust ugyan önrevízióra serkentette, a keleti egyházat azonban alig érintette. Továbbá, bár sokáig a szembenállást és a tagadást hangsúlyozták benne, nem ez volt a lényege, hanem, hogy valamiért, reformátori szóhasználatával, az evangéliumi tisztaságért lépett föl. A Kárpát-medencébe érkezésünk óta eltelt ezeregyszáz esztendőnek kevesebb, mint felét tölti ki a magyarországi protestantizmus története, de épp olyan szerves része, mint a katolicizmus és az ortodoxia. Csakis azokkal együtt és történeti folytonosságban, egymást kölcsönösen kiegészítve érthető meg igazán.

Ugyanezek a megállapítások érvényesek a kereszténység kulturális és társadalmi hatására is. Többvallású társadalmakban a felekezeti polarizálódás általában műveltségbeli gazdagsággal járt. Nálunk a katolikus-protestáns kettősség meghatározó, egymásra vonatkoztatásuk nélkül a nemzeti kultúra képe hiányos, részint egyik jellegzetes vonása, részint nemzetközi kapcsolatainak egy hányada marad háttérben. A nemzeti műveltségben belül elkülönített protestáns vagy katolikus művelődésről beszélni éppen ezért leszűkítés, absztrakció, de a nagyságrend még indokolttá teszi. Ellenben a protestáns művelődést felekezetiileg tovább bontani elképzelhető, ám egyfelől fokozottan a partikularizmus veszélyével jár, amire a magyarországi protestantizmus különben hajlamos, másfelől a magyarországi protestantizmusban történetileg kialakult ökumené fontos és értékes alap, amire nemcsak az egyházak kapcsolataiban lehet építeni, hanem kulturális vonatkozásban is. Ezért nem beszélek most külön református vagy evangélikus művelődésről, hanem protestánsról, beleértve – amennyiben vannak ilyenek – a kisebb lélekszámú egyházak vonatkozásait is.

Mindez nem jelentheti a protestantizmuson belüli felekezeti jellegzetességek mellőzését vagy lebecsülését. Szándékom szerint ezek közül a legfontosabbakról alább szó esik. Előljáróban – bár ez most nem feladatom – csupán emlékeztetek néhány nem kulturális természetű jellemzőre, melyeknek azonban kulturális hatásai és következményei vannak, és európai összehasonlításban megkülönböztetnek bennünket. Az első az elittett szoros kapcsolat a magyarországi protestáns egyházak között, ami különösen az evangélikusokra és a reformátusokra érvényes. Ez azonban sosem öltött olyan szervezeti formát, mint a német nyelvterületen az 1817-i unió után az egységesen evangélikusnak nevezett egyház. A második fontos jellemző, hogy a magyarországi protestantizmus szigetjellegű, és peremhelyzetben van a nyugat- és észak-európai tömbprotestantizmushoz képest. Egyúttal a kelet-közép-európai térségben az ellenreformáció után csak az 1918 előtti Magyarországon találunk nagyobb lélekszámú protestáns lakosságot. Külön említem, hogy a reformátusok és az unitáriusok majdnem 100 %-os magyar etnikuma kiemelt nemzeti jellegűket, míg az evangélikusok négy nyelvűsége (magyar, német, szlovák, szlovén) páratlan jelenség, és elűt a német meg skandináv nemzeti egyházaktól. Nem feledkezhetnk el a protestáns családja sajátosan magyar képződményeiről. Az egyik a hittanilag ugyan nem, de kulturálisan mindenképpen idetartozó unitárius egyház, az egyetlen antitrinitárius közösség, amely a reformációtól kezdve folytonos. A másik a svájci gyökerű nazarenizmus, amiből magyar parasztvallás lett.

Tudatosítanunk kell azt is, hogy a protestantizmus nemcsak kultúrateremtő, hanem kultúraellenes is lehet. Elsősorban a fundamentalistának nevezett vagy azokhoz közelálló

csoportokra jellemző az u.n. történeti egyházakon belül és még inkább az u.n. neoprotestáns, kis vagy szabad egyházakban a műalkotások és bizonyos civilizációs javak elutasítása nem esztétikai vagy tudományos alapon, hanem csupán azon, megfelel-e vallásos meggyőződésüknek és szentírás-magyarázatuknak. Ebben a körben nyilvánvaló a kulturális szegényedés, innen műveltségi ösztönzéseket várni reménytelen.

Mint arra fentebb más oldalról utaltunk, igaz, hogy a reformáció – eltérően például a vele kortárs humanizmustól – nem kulturális, hanem hitmélyítő-hitbuzgalmi kezdeményezésként lépett föl, mivel azonban minden egyház történetileg kialakult, evilági formákban létezik, a reformációnak kezdettől fogva megmutatkoztak a kulturális, társadalmi, politikai következményei. Történeti szempontból semmit sem von le jelentőségükből, hogy az eredeti célhoz képest ezek másodlagosak. A fundamentalizmus némely változatában hajlamosak erről a tényről teljesen megfeledkezni, vagy a hitbuzgalmi célon kívül minden másra közömbösen tekinteni. Az ellentétes póluson elhelyezkedő kultúrprotestantizmushoz kötődők viszont a hitbuzgalmi szempontokról feledkeznek meg, de legalábbis hátrасorolják azokat.

Magam egyik nézetet sem osztom, ám mindkettő létezését tudomásul veszem. A két csoporthoz tartozók köre valamelyest fedi egymást, de sokszor el is utasítja. Így gondolom, senkit sem lehet kitagadni a protestantizmusból, ha valamelyik protestáns egyházhoz tartozó-nak vallja magát.

Ez a két álláspont ráirányítja figyelmünket a protestáns önazonosság történeti változásaira valamint időbeli és térbeli változataira.

1. A kezdetektől a XVII. század elejéig az összetartozás tudata tisztán vallási volt. Ez a hitvallások kora. Változnak, kikristályosodnak a confessiók, míg kánonokká, azaz törvényekké szilárdulnak. A protestáns művelődés kortársi tevékenység, ekkor születik, hogyan lehetne hagyomány. Az önazonosságnak mégis van kulturális vetülete, az ókori és a középkori örökség megrostálása (főként a szenthagyomány elvetése), ami azonban éppenséggel jellegzetesen vallási természetű.

2. A XVII. század elejétől a XIX. század közepéig tart Magyarországon a hátrányos megkülönböztetés korszaka. A vallási alapra közjogi-jogi építmény kerül. Az önazonosságtudatot egyfelől egyezségek, békekötések (pl. bécsi, linzi), másfelől országgyűlési határozatok, törvények (1681, 1705, 1791. évi stb.) és a türelmi rendelet, másfelől sérelmek, panaszok, üldöztetés formálják. Összefonódik a vallásszabadság és a rendi szabadság, majd az ország függetlenségének ügye. Ekkor alakul ki az osztrák uralkodóházzal kapcsolatos közjogi megosztottság a politikai életben, és megképződik a kuruc-labanc ellentét, amit sokszor pontatlanul, de nem teljesen alaptalanul azonosítanak a protestáns-katolikus szembenállással. Már van saját protestáns tradíció, de az önazonosság határozottan körvonalazható műveltségtartalma még szűk és nincs központi szerepe.

3. A rendi társadalom bomlása magával hozta a felekezeti egyenjogúságot. A polgári korszakban már nincs szükség az egyes vallások és egyházak külön jogállásának törvényes szabályozására. (Ez a helyzet paradox módon a kommunista hatalomátvétel után sem változott, miután minden egyháznak ugyanaz a jogfosztott állapot jutott.) A polgári viszonyok között a felekezethez tartozásban a jogi tudat halványult, de teljesen nem tűnt el. Megerősödött viszont a történeti és kulturális azonosulás, amihez eredendően hozzájárult a múlt század elejétől a romantika historizáló légköre. Olyan lényeges mozzanatok formáltak, mint az 1848/49-i szabadságharc minősítése, amelyet már közvetlenül bukása után magyarországi aulikusok és bécsi kormánykörök egyaránt protestáns ügynek igyekeztek föltüntetni, valamint az 1859-ben kibocsájtott egyházügyi pátens, mely az önkényuralom elleni tiltakozás nemzeti egyetértését kovácsolta össze. A protestánsokra a társadalom tekintélyes hányada úgy tekintett, mint minden emberjogi szabadságküzdelem, közte a nemzeti függetlenségi harc letéteményeire.

Az előző korszaknak nincs példaszerűen párhuzamba állítható nemzetközi megfelelője, mert a korabeli Európa államalakulataiban sikerrel törekedtek akár ellenreformációval, akár katolikusellenességgel a minél teljesebb vallási hegemóniára vagy egyneműsége, amit nálunk a centralizáló hatalom nem tudott véghezvinni. A múlt század eseményei viszont tanulságos összevetésekre nyújtanak alkalmat. A reformáció és a vallásháborúk korának kultusza párhuzamos a németországgal, noha az a nemzeti függetlenség és a protestantizmus összekapcsolódását nem ismeri. Ennek a problémának legközelebbi, hozzánk hasonló példájával a csehéknél találkozunk, akiknél azonban a huszitizmus jut főszerephez (Frantisek Palacky, Tomas Masaryk). Ismert, hogy a XIX. század a tanúja a modern kelet-közép-európai nemzeti kultúrák megszületésének, melyben meghatározó szerep jutott a művészeteknek, különösen a szépirodalomnak. Ekkor írják az első átfogó-értékelő irodalomtörténeteket és nemzeti történeteket, ami az első irodalmi kánonok megalkotásával jár. A magyarokról a reformációtól folytonos a vallásos és világi anyanyelvi irodalom, ezért nem kezdeni kellett, csupán mélyebben tudatosí-

tani. A legtöbb népnél azonban csak az irodalmi nyelvi kezdetek többé-kevésbé jelentős emlékeit (főleg bibliafordítások és vallási iratok) hagyta hátra a reformáció, majd évszázados megszakítások következtek. Azoknál a protestáns (finnek, észtek, lettek) vagy részben protestáns (szlovákok) népeknél, ahol az anyanyelvi írásbeliség a XIX. században jutott az önállóság magaslataira, ezek az emlékek nagy becsbe kerültek. Ahol viszont az ellenreformáció nyomán eltűnt a protestantizmus (szlovének, horvátok, románok), a vallási válaszfal mögül inkább kuriózumokként tekintettek rájuk vagy felemásan viszonyultak hozzájuk. Egyedi típus a lengyeleké, ahol adva volt a nyelvi-irodalmi folytonosság, de a vallási nem, így a kiemelkedő protestáns alkotók munkássága felekezeti azonosságtudatot természetesen nem erősített (M. Rej, J. Kochanowski). Kiemelkedő példa, szintén külön típus Comenius, a cseh nyelv magasszínvonalú művelőjeként, ám munkássága – egyszersmind protestáns tradícióként – jóval halála után integrálódott a nemzeti kultúrába.

Visszatérve hozzánk, magyarokhoz, a XIX. században uralkodó liberális teológia tudvalóvően háttérbe szorította a hitvallásokat, minek következtében halványodott a protestáns azonosságtudat hittani összetevője, a felekezeti különállást elsősorban nem ez, hanem az említett múltértelmezés és kulturális tradíció hangolta. Innen érthető meg, hogy a reformációtól folytonos három protestáns ágazatra máig jellemző azonosságtudat jórészt a múlt században alakult ki.

Változatlanul kérdés azonban, mi a protestáns kultúra? Mi határozza meg protestantizmus és művelődés viszonyát? Ki és miért kötődik a protestantizmushoz kulturális azonosulással? Nehezen megválaszolható kérdések ezek, jóllehet sokan és sokszor gazdag tartalmakat fölhalmozva feleltek rájuk. Válaszunk egyik lehetősége problémakörök és gondolatok köré csoportosítaná az ismereteket. Az így számbavehető ismeretek azonban megdöbbentően hiányosak, és ma még meghiúsítják ennek a lehetőségnek a teljesítését. Marad a másik, mely többnyire kénytelen a krónikás áttekintés felületibb megközelítésével élni. Az ismeretek helyett még így sokszor meg kell majd elégednünk kérdésekkel.

Különösebb fenntartások nélkül minden korban lehet az egyes ember protestáns kulturális kötődéséről beszélni, ha a családban protestáns nevelésben részesült, egyháztag, protestáns iskolába járt, neveltetésével nem fordult szembe, de legalábbis nem tagadta meg. Természetesen egyik tényező sem kizárólagos, és ezek nélkül is lehet azonosulni egyéni döntésként a protestantizmussal. Végsősoron a kereszténység sajátos fölfogásáról, pontosabban fölfogásainak „családjáról” van szó, amely megmutatkozhat a gondolkodásban, a bölcséletben, a világnézetben, a világszemléletben, az erkölcsben. Értelmezésében azonban nemcsak a magas vagy hivatásos kultúra, hanem a populáris és a népi kultúra is figyelembe veendő, azaz a hétköznapi élet, a mentalitás, viselkedés, szokások, egészen olyan mozzanatokig, mint például a jegygyűrű balkézen hordása esküvő után is, ami nálunk eredetileg protestáns jellegzetesség, vagy a kereszt helyett a fejfa mint sirjel. A paraszti hagyományban koronként és vidékenként változva, felekezeti azonosságot jelenthet az öltözködés, az étrend, az ünnepek megülése, sőt a nyelvjárás is. Ezek a példák jelzik, hogy a kör nemcsak a közvetlen vallási vonatkozásokat, de nem is pusztán teológiaiakat foglal magába.

Német nyelvterületen a reformáció háromszázados évfordulója adott alkalmat először a protestáns műveltség általános ünneplésére (1817). Nálunk még száz esztendőt kellett várni ugyanerre, bár példánk előbbről is akad, mint a Vizsolyi Biblia kiadásának háromszázadik évnapja, ami nemcsak református alkalom volt (1890). A magyarnyelvűség miatt mégis elsősorban a reformátusokra jellemző a kulturális múlt ünneplése, szemben a mindig többnyelvű evangélikussággal. Am századunkban az ünneplésnek, az emlékezésnek és a kulturális teljesítményekre hivatkozásnak valóságos inflációja figyelhető meg. Különösen 1950 után, amikor beszűkültek a protestáns művelődés lehetőségei, igen gyakran hivatkoztak a nagy múltra. Tegyük hozzá: akkor gyakran csak így lehetett ápolni a nemzeti tudatot. Elgondolkoztat azonban, hogy a most általam taglalt témakör az idén már kiemelten szerepelt a református világtalálkozó programjában, jelenleg témája a párhuzamosan folyó balatonszárszói református értelmiségi találkozóknak, és tervezik az őszi protestáns napokra is. Mit lehet mondani ilyen sűrű alkalmakon? Az ismétlés csak akkor igazán a tudás anyja, ha önelégültség és öndicséret nélkül, tárgyilagosságra és kritikára törekszik. Mindenféle megbántást kerülni szeretnék, de el kell mondanom, hogy a fősorolt kívánalmak gyakorta teljesületlenek. Sokakal együtt meggyőződésem a szellemi épülés elemi feltételeiről, hogy – ha csak lehet – kerüljük az ismétlést.

A tartalmi kérdések fölvetik a kulturális kánon és vele együtt a kulturális értékrend mibenlétét. Az eddigiekből következik, hogy a nemzeti műveltségen belül egyaránt el kell fogadnunk egy protestáns és egy katolikus színezetű kánont és ugyanígy történelemértelmezést is. Sőt a protestáns címszó alatt föltehetően többet is találunk, rendszeres számbavételük

azonban mostanáig nem történt meg. Úgyszintén számon tartjuk „hitünk hősei”-t, jóllehet jelentős számban a katolicizmussal összetűzés áldozatai vagy győztesei, valójában egy „protestáns hagiográfia” alakjai, az egyetemes keresztyén hagyományt folytatnak (nostrae confessionis heros). Kérdés: miként gondolkozunk ma az ökumené fényénél a vallásháborúk szereplőiről?

Értékrend nincs viszonyítási pontok nélkül. A magyar protestantizmus kulturális teljesítményt mérhetem önmagához, ez azonban nem elegendő. Többvallású társadalom lévén, sokkal árnyaltabb eredményhez jutunk protestáns-katolikus összehasonlítással, ismételten hangsúlyozva a nemzeti művelődésen belül a részek kiegészítő szerepét, nem pedig az egymás ellen feszülést. Magától értetődik a még szélesebb viszonylat, a nemzetközi összehasonítás. Onképünket ez utóbbi teszi teljessé. Azonban bármely „hiánylisá”-val óvatosan kell bánnunk, kizárólagosan nem irányíthatja tájékozódásunkat, mert óhatatlanul egy általános fejlődésmodellt sugallna, ami pedig nem létezik. A mérce a mindenkori korszerűség, az eredetiség és a színvonal, ami nem föltétlenül jelenti különböző európai minták követését, netán utánzását, noha azok szem elől tévesztése sem kívánatos.

1. Protestantizmus és magyar művelődés kapcsolatának történetében az első szakasz a reformáció kezdetétől a XVII. század elejéig tart. Irodalomtörténeti és egyháztörténeti kutatásoknak köszönhetően sokat tudunk róla. A középkorvégi magyar nyelvű kéziratok irodalom beletorkollik az erasmisták, majd a reformáció anyanyelvűségi programjába, és az utóbbival diadalra jut. Maga a reformáció a lutheri irány műve, azaz a későbbi református vagy antitrinitárius vidékek előbb mind evangélikusok voltak. Erre azért nem fölösleges utalni, mert a református múlt számbavételébe nem egyszer belekerülnek a halálukig lutheránusnak maradó reformátorok is (Szkárosi Horvát András, Bornemissza Péter). A reformátori hagyomány természetesen közös, ám a distinkció a történeti hűség követelménye. Annál inkább, mert a reformáció eredményeit megszilárdító kiemelkedő személyek viszont majdmind reformátusokká lettek. Ide sorolom Szegedi Kis Istvánt, a mindenkori kortársi viszonylatot tekintve, külföldön legismertebb magyar protestáns teológust. Itt foglal helyet Méliusz Juhász Péter, Károli Gáspár és Szenci Molnár Albert is. A stabilizálás tényezői a nyomda- és iskolaalapítások, az alsófokú iskolák szintjének megemlése. Majdminden később tartós hírnevű protestáns kollégium előzménye ismert a korból, melyet e tekintetben Bethlen Gábor bőkezű gyulafehérvári főiskola-alapítása zár (1622). Külön fejezet illeti az antitrinitárius irány első nagy teljesítményt, legalább Dávid Ferenc, Heltai Gáspár és Bogáti Fazekas Miklós nevét megemlítve.

A szellemi körkép igen színes. Méltó folytatása a késő középkor kulturális teljesítményeinek, az egyre nagyobb létszámú nyugati egyetemrejárásnak, a magyarországi egyetemalapításoknak, az itáliai reneszánsz kapcsolatoknak, a könyvnyomtatás korai kezdetének. A vallás közügy volt, a hitvitákat nem egyszer a legteljesebb nyilvánosság előtt folytatták, olykor mezővárosok piacterein. Hazai főiskola hiányában a prédikátorok Nyugat-Európában fejezték be tanulmányaikat, ezért néhány év alatt Magyarországon is ismertté váltak a reformáció központjaiban fölmerülő teológiai kérdések, kezdeményezések. A szereplők között számos irányzat híveivel találkozunk flacianusoktól filippistákig, Zwingli, Bullinger, Kálvin követőivel és irénistákkal is. A reformáció kulturális teljesítménye a nemzeti tudatot több, hosszú időn át befolyásoló elem, mint pl. az ország sorsa rosszra fordulásának, különösen a török veszedelemnek Isten büntetéseként való fölfogása, a kiválasztottság tudata, a zsidó-magyar párhuzam, az alkotó értelmiség prófétai beállítottsága, a zsarnokkal való szembezállás gondolatának meg erősödése.

2. A XVII-XVIII. századot két nagy európai vallási áramlat, a puritanizmus és a pietizmus járta át. Mindkettőnek voltak fontos kulturális és társadalmi vetületei is. Nem kevésbé meghatározó, hogy ez a korszak az ellenreformáció is, annak különböző változatai mindvégig éreztetik hatásukat. Az utóbbi körülmény már önmagában eltérést jelent a puritanizmus és a pietizmus nyugat-európai helyzetétől. E két szellemi irány keletkezése és kölcsönhatása művelődéstörténetileg jól ismert. Mindkettő nálunk is a reformációt tökéletesítő igénnyel lép föl, itt is évtizedekkel korábban jelentkezik a puritanizmus, a XVIII. század elejétől azonban szorososan összefonódik a hatásuk. Befogadásuk szinte teljesen párhuzamos abban, hogy íve hamarosan lehajlik, érvényesülésük részleges lesz, nem követi tovább a nyugat-európai mintákat. Az okok a hazai kulturális és társadalmi élet csekély differenciáltságában, az egyházi intézményrendszer szegénységében és az ellenreformációnak a protestáns egyházakat szorosabban egymásra utaló elrenyomulásában kereshetők. A protestantizmus számos jeles személyt adott a nemzeti kultúrának, de elmaradt az előző korszak közösségi önazonosságformálásának fokától, és nem tudott a katolikus magyar barokk nagyhatású állameszméjéhez hasonlót fölmutatni.

A puritanizmus nálunk elsősorban az életvezetést és az egyéni kegyességet alakította. Befolyásolta az egyházzervezetet is, de társadalmi hatása meg sem közelítette az Angliában

és Hollandiában tapasztaltat. Még magyarországi viszonylatban sem mondhat radikálisnak, föllépése nyomán elmaradt az egyházszakad(oz)ási folyamat is. Nem volt anglikán alap, nem jött létre presbiterianizmus és independentizmus, és majd csak a XIX. század második felében jelentkezik a metodizmus meg a baptizmus. Meggyökerezett és szélesebb körben elterjesztette a presbitrium intézményét, ami azonban korántsem az eredeti kálvini hit- és erkölcsvédő-ellenőrző funkciót töltötte be, sokkal inkább az egyházak világi képviselőjét látta el. Nagyszámú puritán vallási traktátust fordítottak le különböző nyelvekből, gyorsan követte az első megjelenést, jelentős átdolgozások és eredeti magyar művek is születtek. Az erdélyi irodalom kiemelkedő alkotóinak munkásságában mintegy száz éven át őrződik a puritán eszmeiség (Apáczai Csere János, Bethlen Miklós, Pápai Páriz Ferenc, Cserei Mihály, Misztótfalusi Kis Miklós, Bethlen Kata, Bod Péter, Hermányi Dienes József). Tudatosan kiemelkedő és különleges példákra utalva: nálunk nem született Milton és John Bunyan sem. Ha arra hivatkozunk, hogy „kispép”-völtünk, továbbá az üldöztetés akadályozott, legjobb ellenpélda Comenius, aki hazájából menekülni kényszerült, de megírta az első csehnyelvű (vallásos) regényt. Továbbra sincs színvonalas protestáns vallásos költészetünk, bár az előző korszak Balassi Bálint istenes verseivel reményt keltett. Még ha az ortodox lutheránus nevelésben részesülő református Ráday Pál énekköltészetét e nemben méltán a legkiválóbbnak is tartjuk, az aligha vehető össze a német párhuzammal kínáló Paul Gerhardt lírájával.

Talán említeni sem kellene – hiszen rendkívüli művészegyéniségek, – hogy nincs magyar Bach vagy Haendel, de a buzgó katolikus Esterházy Pálnak, a magyar barokk kiemelkedő zeneszerzőjének sincs hazai protestáns párja. A puritanizmushoz sokban hasonlót mondhatunk a pietizmus művészeti hatásairól, pedig a pietizmus nyugodtabb társadalmi-politikai éghajlat alatt bontakozhatott ki, bár elterjedése igazán nem mondható zavartalan. Németföldi hazájára gondolva, Magyarországon hiányoztak belőle a szélsőségek, a szélesebb körben megnyilvánuló rajongás, de megvolt benne a józanság és a gyakorlatiasság mind a vallási életet, mind a nevelésügyet tekintve. Bél Mátyás és köre, valamint a Dunántúlon Torkos András és Bárány György fémjelzik virágkorát. Hiányoznak a részletes kutatások, de így is valószínű, hogy hatása tovább tart, mint a puritanizmus, illetőleg azzal – mint erre fentebb utaltunk – szorosan összefonódik. Nem hagyhatjuk említés nélkül Tessedik Sámuel és Szikszai Györgyöt sem. Az utóbbi nevezetes könyve (Keresztényi tanítások) példa az említett összefonódásra, nem hiába volt hosszú ideig népszerű mind az evangélikus, mind a református hívek körében. Frissen németországi ösztönzések nyomán még a XIX. század első felében is találkozunk az immár „történeti”-nek mondható pietizmusra valló magatartással (Wimmer Agost Gottlieb, Dorotya főhercegnő, nádorné).

De ne lépünk még ennyire előre az időben! A XVII-XVIII. század a protestáns peregrináció virágkora volt. A fősorolt nevek viselői kevés kivétellel részesei voltak a nyugati egyetem- és főiskolajárásnak. Jogos büszkeséggel gyakran és szívesen hivatkozik rájuk a protestáns história, ám tegyük hozzá, hogy ismerjük a diáknévsorokat, ismerjük a kiemelkedő peregrinusok életét, de már jóval kevesebbet tudunk arról, vajon a tömeg, a többiek, akik neve nem ragyog a művelődéstörténet lapjain vagy nem is olvasható ott, vajon mit hozott haza, milyen műveltséget sugárzott zét, hátralevő éveit-évtizedeit távoli, elszigetelt településeken töltve. Ekkor alakulnak ki a protestáns világra oly jellemző „ároni familiák” is. Irodalmi példánál maradva, Mikszáth Kálmán ősei között több nemzedékben Nyugaton tanuló evangélikus lelkészeket találunk, akik eldugott felső-magyarországi falvakban lelkészkedtek.

3. A XVIII. század utolsó harmadától a XIX. század derekéig a felvilágosodás és a romantika az a két nagy nemzetközi szellemi áramlat, amellyel elsősorban számolnunk kell áttekintésünkben. A nyugati peregrináció többek közt épp ezek közvetítésével változatlanul fontos szerepet tölt be. Nélküle most aligha állna itt a korban olyan jeles tudósok neve, mint Hatvani István, Bolyai Farkas, Kőrösi Csoma Sándor vagy Mándi Márton István pápai tanár, Immanuel Kant első magyar interpretátora. Az evangélikus kollégiumok neveltjei közül újra említjük Bél követőit és Tessediket, továbbá Czwingler Dávidot, Schwartner Mártont, Rát Mátyást, Berzevicz Gergelyt, Hajnóczy Józsefet, Berzsenyi Dánielt, a református iskolákból kerültek ki például Kazinczy Ferenc, Péczely József, Kármán József, Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály.

A névsorok egyik tanulsága, hogy ezeket még nem bontja meg a nyelvi nacionalizmus, és összefogja a magyar tudat. Az evangélikus egyházban azonban hamarosan kibontakozik a modern szlovák művelődés, melynek alakjai legfeljebb a magyarországi művelődésben vehetők számba, nem a magyarban. A német evangélikusok között ellentétes folyamat, magyarosodás és a magyar kultúrához orientálódás figyelhető meg. A felvilágosodás nem protestáns ügy, bár felekezeti eltérések is mutatkoznak ágazatai között, ez a másik tanulság. Sokkal lényegesebb a társadalom vallásosságában bekövetkező általános fordulat, az egyre erősödő laicizálódásban

vallás és művelődés kapcsolata már nem olyan magától értetődő, mint korábban. Apáczai Csere János Magyar Enciklopédiájából néhány sor elolvasása után kiderül a szerző vallási és egyházi kötődése, Berzsenyi Dániel költészetéről ugyanez nem mondható el. Az egyházas vallásosság visszaszorulásával egyidejűleg megjelenik a „magán” és/vagy a „civil” vallás mindenekelőtt a kultúraalkotó értelmiség soraiban (pl. Kazinczy Ferencnél, Bessenyei Györgynél).

A német romantika általános kisugárzása dacára vallásos romantikának viszonylag kevés időtálló nyoma van a magyar művelődésben. Különösen szegényes vagy nincs kellően föltárva a protestáns oldal, mert Kölcsey Ferencről a Himnusz, bármily nagyértékű számunkra, továbbá néhány elismerő megjegyzése a katolicizmusról a vallásos romantika külön mérlegén nem sokat nyom. Nemzetközi viszonylatban a magyar katolicizmus sem tud sokat fölmutatni, de ott találjuk az idős Széchenyi Ferencet, Széchenyi Istvánt, majd Liszt Ferencet. Továbbra is föltűnő a filozófia és a teológia művelésének majdnem teljes hiánya. A német filozófia erőteljes protestáns alapozottságára gondolva sem valószínű, hogy Magyarországon felekezeti problémáról van szó. Magam – most az időbe vissza és előre is tekintek – azokkal értek egyet, akik az okokat abban keresik, hogy magyar nyelven nem írtak eredeti és értékes teológiai és filozófiai műveket. Ez a tény föltehetőleg érezteti hatását a költészetben és a szépirodalom más területein is.

4. A következő évszázad a polgári Magyarország kora (1848-1948). Szemléjében az eddig alkalmazott eszmetörténeti szempontok jóval kevésbé érvényesíthetők, mert a szellemi áramlatok és a kulturális törekvések sokkalta gyorsabb ütemben váltják és keresztezik egymást, mint korábban. Részint a laicizálódás miatt, részint, mert az egyházak kulturális magatartása igen változó, protestantizmus és művelődés kapcsolatainak követése mind nagyobb erőfeszítést igényel. A kultúrateremtés mélyrétegeibe kell leszállni, és e téren a kutatásnak hatalmas adósságai halmozódtak föl.

Írókról, tudósokról, politikusokról pontosan tudjuk, hogy protestáns családban nőttek föl, ismerjük iskoláztatásukat is, de amikor besoroljuk őket a protestáns múlt nagyjai közé, nem tudjuk megmondani, miben is áll valójában protestantizmusuk. Nem lehet olvasni például Arany János etikájáról vagy arról, hogy Kossuthnál, Petőfinél, Wesselyi Miklósnál a nemzet majdnem teljesen elfoglalta a vallásban a transzcendens helyét. Szinte kivétel Tompa Mihály, akinek lírájában a biblikus vonás fontosságát már sok évtizeddel ezelőtt kimutatta egy tanulmány. Nincs ebben különös, mondhatjuk, hiszen református lelkész volt, csakhogy ez alig több felszíni formáknál, és nem tudni, vajon protestantizmusa jelent-e mélyebb gondolatosságot. Más oldalról föltehető ez a kérdés Gyulai Pál nagyhatású tragikumelméletével kapcsolatban is. Jókai kálvinista kötődései ismertek, de csupán a tradícióhoz vonzódásról tanúskodnak. A regényíró Kemény Zsigmond református voltát irodalomtörténeti vizsgálat szerint nem egyháziasság, hanem a létről és az erkölcsről vallott fölfogása jellemzi, ami arról is vall, hogy kortársai között az egyik legmélyebben gondolkodó volt. Ismét más típust sejtet a fiatalabb kortárs, Mikszáth Kálmán. Mintha a vallási vonatkozások szinte teljes hiánya és enyhe antiklerikalizmus, azaz negatívumok vagy inkább a közömbösség lenne nála a protestáns kultúra következménye. Hasonlóan látjuk az unitáriusok második nagy kulturális korszakát (Bölnyi Farkas Sándor, Brassai Sámuel, Kríza János). Nem sokkal jobb a helyzet azoknál, akik – mint Kríza is – lelkészek és egyházi vezetők voltak, egyben alkotók is, noha másod- vagy harmadvonalbeliek, mint például Kis János, Székács József, Szász Károly. Az a tény, hogy a katolikusok között szintén ritka a vallás és a műveltség szembetűnő kapcsolata (például Eötvös Józsefnél), arra figyelmeztet, hogy a „korszellem”-ben valószínűleg mélyebben és inkább kell a magyarázatot keresni, mint a felekezetben.

A XX. század első felének két legjelentősebb irodalmi csoportosulásában, a nyugatosok és a népi írók között (bár ez a kor a történetírás szerint vallástalanabb az előzőnél), mind a protestáns, mind a katolikus oldalon a vallási kérdések fölvetése vonatkozásában több a kiemelkedő vagy a figyelemreméltó életmű, mint a XIX. század alkotóinál. Szabó Dezső, Ady Endre és Móricz Zsigmond nyilatkoztak és vitáztak a protestantizmus helyzetéről és hivatásáról. A kérdésfölvetések és a válaszok kimondottan szekularisak, kulturális, társadalmi és politikai szerepvállalásra vonatkoznak, azaz teljes öltözetében áll előttünk a kultúrprotestantizmusnak (olykor kultúrkálvinizmusnak) nevezett civilvallás. Ady vallásos lírájának olykor ellenpólusaként említik Babits Mihály katolicizmusát. Mindkettőjük vallásos voltáról megoszlanak a vélemények. Adyról két olyan jeles kortárs adott sok részletben ellenkező értékelést, mint Makkai Sándor és Ravasz László. A kultúrprotestantizmuson belül olykor igen nagy különbözőségek alakultak ki, mint például Németh László filozófikus magánvallása és Veres Péter fölszínes, tradícionális vélekedése között, amelynek nincs gondolati tartalma, és az is kétséges, jogosan vonható-e ide. Ezek a példák mind arra intenek, hogy az elemzés dolga a változott föltételek között sem egyszerűbb. A kisebbségi helyzetre még visszatérünk, itt csupán

az Erdélyi Helikon köréből említjük meg a református Bánffy Miklóst, akinek legfontosabb regénye (Megszámláltattál...), nemcsak cimben utal bibliás hitre, hanem erkölcsi felfogásával is arról tanúskodik, valamint két lírikust, az evangélikus Reményik Sándort meg a református Aprily Lajost.

A XIX. század közepétől megélenkül Magyarországon a protestáns teológiai érdeklődés, figyelemkeltő művek azonban ekkor sem készültek. A filozófiatörténetben viszont föltűnt a teológiai dolgozatokat is író Böhm Károly, akit sokan a magyarnyelvű filozófia legeredetibb alakjának tartanak. Az evangélikus Böhm másfél évtizedig működött a kolozsvári egyetemen. Jeles tantványai és követői között találjuk Ravasz Lászlót, ifj. Bartók Györgyöt, Révész Imrét, Makkai Sándort, Varga Bélát, Tavaszgy Sándort. Ennek a kivételes névsornak az átfogó értékelésre eddig csupán a kezdő lépések történtek meg, az egyes életművek is föltárássá várnak.

Az említettek közül többek életműve részben vagy teljes egészben kisebbségi helyzetben született meg. Az államhatár-változások miatt az addig csak vallási kisebbségben lévő protestantizmus etnikai-nyelvi kisebbségbe került. Az, hogy kulturális és társadalmi szerepvállalása ezzel többszöröződött, a nyelv és a műveltség ápolásában olyan feladatokat is kellett vállalnia az egyházi intézményeknek, amelyek az anyaországban elsősorban az államra tartoznak, széles körben ismert. A részletekkel azonban itt is adások vagyunk, akár például a transzilvanizmus eszméje protestáns gyökereinek föltárással (eddig t.i. majdnem kivétel nélkül baloldali kritikában részesült), akár az etnikai-vallási szörványok gondozásának történetével. Ajelenre pillantva nemcsak a múlt számbavétele sürget, a szerepvállalás és a feladatok változatlanul időszerűek.

Nem kerülhetők meg a német, angol-skót, skandináv, holland eredetű hitébresztő (revival) mozgalmak sem, hiszen bár aktivistáik gyakran szűk körű közösséget alkottak, a társadalom széles köreivel érintkeztek, és véleményük kellett alkotniuk protestantizmus és művelődés kapcsolatáról is. Terveik és gondolataik megvalósításához kezdettől fölhasználták a modern polgári társadalom kommunikációs lehetőségeit (a sajtó különféle formái, előadások, konferenciák), ami az egyházi szervezeteket nem föltétlenül jellemezte. Sajnos ezeknek a mozgalmaknak és egyesületeknek a története alig ismert, tevékenységük írott forrásai egyetlen mértékben maradtak meg. Vajon egy részüknek a felekezetek fölé emelkedő törekvése, továbbá jelenre és jövőre orientáltsága hogyan találkozott a megjelenésük idején már erőteljes protestáns múltápolás igényével? A hitéletre koncentrálnak miként viszonyultak a kulturális szerepvállaláshoz? Volt-e karakteres műveltségi programjuk? Ilyen és ezekhez hasonló kérdések várnak feleletre. Egyfelől tudunk arról, hogy köreikben fölbukkant a kultúra- és civilizációellenes fundamentalizmus is, másfelől adott alkalommal hitmélyítéssel egyáltalán nem kapcsolatos, országos politikai jelentőségű eseménynek is helyet adtak (1943. évi balatonszárszói konferencia).

Az újkor politikai-társadalmi eszméi közül – bár eddig külön nem értékelték – a szemlézett eseményekben gyakori ösztönző volt a liberalizmus. A hazai protestantizmus a reformkorban a polgári jog- és vallásegyenlőségért folytatott küzdelemben kötött vele szövetséget. A szövetség nemcsak természetes érdeken alapult, hanem azon az Európa-szerte elterjedt korabeli, historizáló gondolaton is, mely – mind elismerőleg, mind elítélőleg – a reformációban látta a liberalizmus legkorábbi őseit. A kapcsolat tartósnak bizonyult. Jóllehet a protestantizmus és a liberalizmus egyaránt jelentékeny változásokon ment át, a reformációtól folytonos három egyház valamelyikéhez tartozó, magát öntudatos protestánsnak valló értelmiségiek többsége mindmáig gondolkodása részeként tartja számon a liberalizmust. Öszintén mérlegelve, valószínűnek látszik, hogy gondolatok, eszmetörések, műveltségi elméletek, változó eredetű tradíciók átláthatatlan és kibogozhatatlan szövevényét fedi az azonosságtudatnak ez az eleme, nem is szólva bizonytalanságáról és pontatlanságáról. Tisztázása ugyanúgy feladat, mint a műalkotásokban, kulturális programokban, nevelési-oktatási elképzelésekben is jelentkező liberális protestantizmus mibenlétének vizsgálata.

Sok a tisztázni való a protestantizmus és a szocializmus kapcsolatában is. A szó konkrét, politikára és pártokra vonatkozó jelentésváltozatait kikerülve, itt csupán a „klasszikus”-nak minősíthető eszmékörre gondolunk. Szabó Dezső 1913-ban a süllyedni látszó magyar protestantizmusnak a szocializmust ajánlotta mentőtővül. Az ötlet képtelen és körvonalazatlan volt, belőle legfeljebb a keresztényszocializmus valósulhatott volna meg, de nem került sor rá, ami nemcsak a politikai eszmetörténetben, hanem a kulturális területen is hiányt jelez. Ezzel kapcsolatban fölülvizsgálatra szorul az elmúlt félévszázadban a református egyházban olykor elhangzó önértékelés, miszerint az egyház mindig szegény volt és érzékeny a szociális állapotokra. Az állítás első fele igaz volt és maradt, a második azt jelenti, hogy mindig működött a gyülekezetek és a lelkészek között az egymást katasztrófák, építkezések, családi nyomorúságok

idején kölcsönösen segélyező szolidaritás. Ám ez nem azonos az újkor nagyméretű társadalmi szegénysége anyagi és erkölcsi problémáinak enyhítésével.

A Protestáns Szemle első világháború előtti évfolyamait lapozgatva, jól látszik, mennyire foglalkoztatta a protestáns közvélemény formálóit a szocializmus gondolata, de abból tettek nem következtek. A keresztényszocializmust előzményeivel együtt katolikus ügynek tekintették. A hozzá, majd később a kereszténydemokráciához fűződő társadalmi vagy politikai szereveződéseket felekezeti kezdeményezésnek tartották, amit a liberális tradíció elutasított. Az utóbbi sokáig hozzájárult ahhoz, hogy az egyre növekvő társadalmi és nemzetiségi feszültségeket protestáns körökben ne vegyék igazán komolyan, azok megoldása a század elején nem szerepelt a hazai protestantizmus sürgetően fontos kérdései között. Ezen az állásponton a német és a holland példák sem változtattak. A kérdéskör tele van „fehér foltokkal”. Vizsgálatra várnak például Ravasz László idevonatkozó nézetei, földterítendő Prohászka Ottokárral való kapcsolata, a karitatív intézmények története éppúgy nincs megírva, mint a második világháború alatt rövid életű, ökumenikus beállítottságú Magyar Evangéliumi Munkásszövetség (MEMSZ).

5. A totalitárius rendszerek kulturális befolyásáról keveset tudunk mondani. A faszizmussal szemben a magyar protestantizmus – bár aktív ellenállásra ritkán került sor – meg tudta védeni szellemi önállóságát. Megjegyzem, ez a kérdéskör is foltáratlan. A tartósan berendezkedő kommunista diktatúra első intézkedései között szüntette meg az egyházak műveltségi befolyását az iskolák államosításával és az egyesületek föloszlatásával. A protestáns értelmiség nagyobb része megfélemlítve szétzilálódott. A magyar művelődésen belül fokozatosan fakulni és erőtlenedni kezdett a protestáns színezet. Azt, hogy nem tűnt el teljesen, elsősorban az előző évtizedek személyi és szellemi tartalékainak köszönhetette. Amikor az 1970-es évek végén engedélyezték egyházi kiadású kulturális folyóiratok megjelenését (Confessio, Diakonia), a munkatársak töredékét alkották a két világháború közöttieknek, utánpótlás alig mutatkozott. Egy folyóirat műveltségszervező szerepére szemléletes példa a legkeményebb vallásellenes éveket túlélő Vigilia, hiszen ha szűk körben is, de köré gyülekezve alkotott egy katolikus értelmiségi csoport, amely olyan, messze felekezeti határok fölé emelkedő költőt tudott magáénak, mint Pilinszky János volt. Talán az időbeli távolság túl rövid annak megválaszolásához, hogy a kiemelkedő kortárs alkotók közül kinek és miért elevenedtek meg a nyilvánosság előtt is protestáns kapcsolatai vagy kulturális vonalmai (Nemes Nagy Agnes, Weöres Sándor, Jékely Zoltán), mások miért nem tudatosodtak (Ottlík Géza).

Arról fentebb szoltunk, hogyan erősödött meg 1950 után a múlt teljesítményeire való hivatkozás. Egyszer majd számot kell adnunk arról is, hogy a pártirányítás alá került történetírás az 1950-es években a német- és Habsburg-ellenesség, a függetlenségi és kuruc hagyományok túlhangsúlyozásával nem kívánatos „szövetségbe” vonta a hagyományos protestáns műltszemléletet. Sajnálatos, hogy egyházi körökből akadtak, akik nemcsak visszhangozták, de erősítették is ezt (pl. Botlyán János, Esze Tamás, Ottlík Ernő). Lehetséges, hogy egy adott nézőpontból tekintélynyeresnek látszott, hamarosan azonban beigazoldott az ellenkezője.

Lesz-e ismét kapcsolat protestantizmus és magyar művelődés között? A múlt – számos kérdőjellel ugyan, de – belátható, folytatás nélkül azonban csupán értékes múzeális gyűjtemény, amellyel történetkutatói feladat foglalkozni. Pusztán abból, hogy a gazdag hagyománynak ösztönző ereje van, még nem következik a kérdésre igenlő válasz. A jövő új, színvonalas és eredeti értékek születése nélkül elképzelhetetlen, a kapcsolat tartalmának és szerkezetének pedig át kell alakulnia. A választ a kultúrateremtő intézmények alkalmasságának szemléjével, közülük a legfontosabb kissé részletesebb vizsgálatával, és szemléleti változások javaslatával keressük.

A család mindenoldalú válságáról ma köztudottan és jogosan nagyon sokat írnak és beszélnek. Évezredes műveltségkövetítő és vele kapcsolatos műveltségteremtő szerepe napjainkban már kivételes, többnyire bizonyos civilizációs javak továbbadására zsugorodott. Változás ezen a téren számos erőfeszítés ellenére sem várható.

A polgári társadalomban nélkülözhetetlen egyesületek közül a szempontunkból számbavehetőek jelenleg erőtlének. Számukhoz és sokféleségükhöz képest tagságuk csekély, kulturális profiljuk halvány. Lényeges tény azonban, hogy csaknem félévszázados kényszerű szünetelés után ismét működnek, és remény van erősödésükre. A szorosabban egyházakhoz kötődők mellett kívánatos az egyházi felügyelet nélküli szerveződések létrejötte is.

A tömegkommunikációról és eszközeiről ugyanazt mondhatjuk, mint az egyesületekről. Az egyházi kiadású időszaki sajtó sok címéhez képest a példányszám viszonylag alacsony, még alacsonyabb ehhez viszonyítva az olvasók száma. Az egyházi könyvkiadók kis teljesítményűek, és akár az időszaki sajtó, elsősorban belső olvasóközönségre, tehát az egyházakkal szorosabb kapcsolatot tartó hívekre számítanak, ezért kiadványaik tekintélyes része vallásos-hitmilyítő

olvasmány, aminek jogosultságát nem vonjuk kétségbe. Bár alapos áttekintésünk nincs, talán nem járunk messze a valóságtól, ha a rádió és a televízió vallási adásairól hasonlólt feltételezzük. Protestantizmus és műveltség kapcsolatának azonban valamilyen fokon helyet kellene kapnia a világi tömegkommunikációban is, nemcsak az egyháziban. Megítélésünk szerint ez ma esetleges és kiszámíthatatlan. Oka elsősorban a közelmúlt évtizedeinek fentebb vázolt öröksége. Együttal a tömegkommunikációban találkozunk időről-időre legtöbbször nyílt vagy burkolt vallás- vagy egyházellenességgel is, ami kihat a protestáns kulturális törekvésekre, jóllehet azok nem feltétlenül függenek össze közvetlenül sem a vallásokkal, sem az egyházakkal.

A sorban utoljára hagytuk az iskolát, mint szempontunkból a legfontosabb és részletesebben szemügyre veendő intézményt. Az iskolákban a mai magyar helyzetet tekintve, véleményünk szerint a protestáns műveltség jövőjének három fontos területe a következő: a hitoktatás minden fokon, melynek része az egyháztörténet és az erkölcsstan is; maguk a középiskolák, mint a legfogékonyabb eljárások általános nevelésének és sokoldalú oktatásának helyszínei; és végül a szakmailag vegyes egyetemi és főiskolás kollégiumok speciális programokkal a minőségi értelmiségnevelés betetőzéseként. (Van negyedik terület is, az ifjúsági egyesület, melynek lehetőségeit előbb általában mérlegettük.)

Ismerve az iskoláknak a jelenlegi protestáns azonosságtudatban elfoglalt komoly súlyát, röviden ismét pillantsunk a múltba! Sokszor és büszkén emlegetjük, mert sok jeles tanítványt láttak falaik között, a méltán nagyhirű kollégiumokat és liceumokat, de arról már jóval kevesebbet hallani, hogy a neves diákoknak mennyi konfliktusuk volt az alma materekkel. Csokonait kicsapták Debrecenben. Kölcsy szigorúan bírálta a debreceni szellemiséget, amivel Kazinczy sem volt kibékülve. Petőfi és Arany félbehagyták tanulmányaikat. Ady váltogatta az iskolákat. Ugyanezt tette Móricz Zsigmond is, aki Nyilas Misi története kapcsán akár haláltansággal is vádolható. Ravasz László azt írta Szabó Dezsővel vitatkozva, hogy a magyar protestantizmus problémája az, hogy Szabó Dezsőket nevel. Helyénvaló a kivételes egyéniségekre és seregnyi pozitív példára figyelmeztető ellenvetés, ám a tényeken nem változtat. A kérdés pedig nem csak a tanulmány első részében, de itt is érvényes, most már nagy általánosságban is: miben állt a protestáns középiskolák protestantizmusa?

Amíg a liceumokban és a kollégiumokban általában teológiai képzés is folyt, nem kérdéses, hogy tartalmilag ez volt a központi meghatározó. A polgári korban pedig a szabadelvűség adta a protestáns iskolák karakterét, akár a korabeli protestantizmust, amit kiemelt, hogy a nagyszámú és főleg szerzetesi katolikus iskolát ugyanez nem jellemezte. A protestáns nevelésben kitüntetett helye volt a polgári szabadságjogok tiszteletének, továbbá a magyar függetlenségi eszmének, a nemzetszállásnak, s gyakran a legkevesebb gondot fordították a hittanra. Kissé félve kérdezem, mert nem tudom megkerülni, vajon tényleg mind olyan színvonalasak voltak ezek az iskolák, mint a visszaemlékezők és olykor a történészek állítják? A múlt században fokozatosan megjelenő állami szakfelügyelet leváltárakban lapuló jelentései nem mindig tanúsítják, ám ez éppúgy nem felekezetspecifikus vonás, mint az sem, hogy az emlékezések visszatérő alakjai a szakmailag és humánusan kiemelkedő tanáregyéniségek.

A szabadelvű szellem addig jellegzetes meghatározó, amíg a klasszikus szabadelvűség alapértékei be nem épülnek az egész közoktatásba. Sok évtizede ez a helyzet. Az alapértékeket természetesen megtartva, mi legyen akkor a protestáns iskolák többlete ma, aminek – meggyőződésünk szerint – hatnia kell a jövő kultúrateremtésre? Az evangélikus és a református egyház a közelmúlt években visszkapott iskolákat, melyek jelentősége az ország összes oktatási intézményéhez mért alacsony számarányánál jóval nagyobb lehet.

Egyelőre azonban még nem világos, hogy az egyházi iskolák a széleskörű társadalmi szükségletet, tehát a vallásosság körét is meghaladót vagy a saját utánpótlást részesítik előnyben. Az előző megoldás a társadalomban arctalan föloldódás, a második az elszigetelődés veszélyét hordja magában. Ha mindkettőt megpróbálják, a helyzet akkor sem sokkal könnyebb, tisztázni kell az arányokat, a feladatok kapcsolatát és még számos nehéz oktatáspolitikai megmódszertani kérdést. Maradna a keresztény szellemiség és a minőségi követelmény? Az utóbbit segítheti, hogy viszonylag kevés iskola van, ahová talán könnyebb előteremteni a színvonalhoz szükséges anyagi és személyi feltételeket. Az előzővel kapcsolatban meg kell kérdeznünk, mi lesz a felekezeti jelleggel? Protestáns történelemszemlélet, mentalitás és kulturális kánon – ha vitatott formákban is, de – létezik, de református műelemzés vagy evangélikus matematika nyilvánvalóan nincs.

Mindez valamilyen módon része annak, hogy az oktatás világszerte gyorsan változik, forrong, újabb és újabb válságokkal küszködik, folyamatosan szembenéz azzal a választási kényszerrel, hogy az előző időszakokból milyen ismereteket és értékeket vigyen át a következőbe. A jelenleg adott magyarországi helyzetben még egy átfogó konkrét kérdés merül föl. Valószínűleg könnyebben születnének döntések, ha az egyházak pontosan tudnák, mit akarnak

tenni a mai magyar társadalomban. Ha nincs az egyháznak társadalmi programjuk, hogyan legyen kulturális? A teológia nyelvére fordítva a szót, missziói programjuk sincs. Hogy visszakértek és kaptak iskolákat, nem az, legfeljebb része lehet, egyelőre csupán lehetőség. Nyilvánvalóan rövid idő 6-7 esztendő, tovább azonban nem szabad várni a döntésekkel és válaszokkal. Befejezésül a szemléleti és tartalmi változások három lehetséges területét emelem ki.

1. A jelenlegi egyházi törvények és a gyakorlat nem teszi lehetővé a laikusok (világiak) felelős és komoly súlyt jelentő befolyását az egyházi életben. Magam is azokkal értek egyet – most a történeti okokat nem feszegetem –, akik a két nagy protestáns egyház „elklerikalizálódásáról” beszélnek. A laikus fél helyzetének lényeges változása vonhatja maga után az egyház és az értelmiség kapcsolatának gyümölcsöző változását. A jelenlegi körülmények nem vonzzák a kultúráirányító és kultúrateremtő értelmiséget. Nem teszik lehetővé számára klasszikus hivatásából a mindenkori kritika gyakorlását sem, azaz a belső, a „kebelbeli” és nem a külső, csekély felelősségű bírálatét. Ne gondoljuk, hogy ez együtt jár a vallásgyakorlatból való kirekesztődéssel. Sok példa van arra, hogy valaki hívő egyháztag, de értelmiségi létének ehhez nincs vagy alig van köze. Természetesen ez a forma is lehet nemcsak egyéni, hanem egyházvezetői elképzelés is.

2. Az 1990. évi fordulat után érthető, hogy minden egyház fokozott gondot fordított saját állapotára, hangsúlyozta külön jellegét. Mostanra azonban mintha megmerevedett volna a befelé fordulás, és alig élnek a felekezeti kapcsolatok fölszabadult lehetőségeivel. Az összefogás, legyen annak területe sajtó, könyvkiadás vagy együttes társadalmi föllépés, ritka. Tisztában vagyunk azzal, hogy milyen feszültséget jelent és ellentmondásoktól sem mentes a felekezeti gyökerű műveltségteremtést és az ökömenét érvényesülését egyidejűleg ösztönözni. Ezért elengedhetetlen a korszerű tartalom meghatározása, a „határok” kijelölése, a felekezeti sáncok mögé húzódás hosszabb távon nem lehet termékeny, a kultúrában különösen nem.

3. Új statisztikai és földrajzi szemléletre is szükség van. Rögzült az 1910-es népszámlálás vallásföldrajzi képe, és a „legfrissebb” adatok is 1941-ből valók. 1990-ben a népszámláláskor elmaradt az egyházhoz-, valláshoz tartozásra rákérdezés (az akkori Csehszlovákiában például megtörtént). Az alkalom nem tér vissza, de nem kell nagyon sajnálni, mert az egyházakkal kapcsolatos irreálisan fölfokozott társadalmi várakozást tükröznél, nem a valót. Azóta többféle közvéleménykutatósi adat került forgalomba. Az egyházak akkor cselekednének helyesen, ha ezek és saját adataik birtokában áttekintenek és közzétennék azokat a számokat, amelyekre felelősen lehet hivatkozni és támaszkodni. Elképzelhető többlépcsős adatsor is, amely lehetőség szerint tükröznél az utóbbi félévszázad foglalkozási, társadalmi, földrajzi, nemzetiségi átrétegződését, egyáltalán a szekularizáció hatásait.

A reformátusokban többé-kevésbé tudatosult, hogy a valamikori földbirtokos és gazdaréteg, az egyháztagok meghatározói társadalmilag megsemmisültek. Az evangélikusok tudják, hogy a kitelepítés majdnem teljesen megszüntették a többnyelvű egyházat, és szinte eltűnt a meghatározó, több nemzedék óta városi polgárréteg. Mindkét egyházban Budapest világvárossá növekedésével számolnak már a századelő óta. Az 1950 után keletkezett új iparvidékek igényeiről viszont – ismert okok miatt – ritkán eshetett szó, így jóval kevésbé tud arról a vallásos közvélemény, hogy nemcsak az Ormánság őslakossága tűnt el, hanem több más vidék falvaiban is komolyan megfogyatkozott (pl. Abaúj, Bakony térsége). Békés megye ugyanúgy elvesztette hagyományosan protestáns többségét, mint a református Debrecen. (Az egyházakhoz kötődő népességre gondolok.) Magyarország vallási képe 1910-ben igen összetett volt. Ma ugyanezt mondhatjuk, de egészen mások az arányok, és az már valóban tudatosult, hogy még több az egyház, felekezet, vallási közösség, csoport. A látszat ellenére sem mondunk ellent előadásunk fő tételeinek az utolsó, megkerülhetetlen kérdéssel: vajon mekkora az a legkisebb lélekszámú közösség, amely még önálló műveltségteremtő erő lehet?

Az egyházak jelenlegi elesett állapotából való fölemelkedésének számos tényezője van, köztük találjuk a művelődéshez való viszonyt is, mint nem a legfontosabbat, de el nem hanyagolható. Megújulása az eddig elmondottakon túl csakis a teljes protestáns múlttal való kritikai szembesülésben lehetséges. Ebből nem hiányozhat a közeleti, erkölcsi, hitbeli, teológiai és természetesen a kulturális számvetés sem. Az utóbbinál maradvány, nem gondolom, hogy „karizmatikus személyre” kellene várni. Ilyenekről sokat beszélnek, de ritkán bukkannak föl a világtörténetben. A tekintélyelvi útmutatás pedig – bízom benne – továbbra is idegen lesz a protestáns mentalitástól. Inkább sokak kitartó fáradozására van szükség. Magam is ebbe a sorba kívántam beállni, hogy megragadva az ünnepi alkalmat – reményem szerint – elgondolkoztassam tisztelt hallgatóságomat.

JÁVORSZKY BÉLA

Finnugorok Európában

Nemcsak a könyvnek, a gondolatoknak és a fölismeréseknek is megvan a maguk sorsa, egyéni története.

Még az 1980-as évek elején történt, hogy Lassi Nummi finn költő-barátom barát-hegyi lakásának erkélyén megismerkedtem Lennart Merivel. Szent Iván előtt jártunk, nyár volt, igazi hőségutás idő, kókadtan csüngtek a lombok a késő délutáni napsütésben. Házigazdánk lakása addigra már jócskán megtelt a világ finnugor tájairól érkezett vendégekkel, s aki csöndre vagy levegőre vágyott, kihúzódott az erkély árnyékot adó oázisába. Finn szokás szerint oda vonultak felre a dohányosok is.

Akkor és ott mutatott be Lasi Lennartnak, és késő este mi még mindig beszélgettünk. Először irodalomról és műfordításról, később Észtországról és Magyarországról, Finnországról és a finnugorokról, akiknek helyzetéről igazából az ő szájából hallottam az első drámai szavakat. A jövőt illetően persze mind a ketten borúlátóak voltunk, egyikünk sem hitte, hogy Európa keleti felén még ebben a században bekövetkezhet lényegi változás, nemhogy a vörös birodalom összeomlása.

A történelem azonban rácafolt borúlátásunkra. Keleti Közép-Európa fölött kiderült az ég, s egyszeriben számunkra is megkezdődhetett az elrabolt Nyugat-Európa visszahódítása.

Ami ezután történt, az ma már történelem. Ahogyan az is, ami velünk, észtekkel és magyarokkal megesett. Sőt, valójában a finckel is, hiszen a változások őket sem kímélték, és ma Finnország sem ugyanaz, mint ami volt tíz-tizenöt évvel ezelőtt. Nem az sem politikai, sem pedig szellemi, mentális értelemben.

Ahogy mondtam, a kis finnugor népek tragédiába hajló történelméről és a finnugor sorsközösség fontosságáról nekem Lennart Meri beszélt elsőként, meggyőző erővel. Az ő történetit hallgattam az Európa nyelvi térképéről végleg lekerült vótokról és a nemzethalál végkifejlete felé sodródó livekről, akikkel később életem egyik megrázó élményeként én magam is kezet szoríthattam. Az északorosz tajgán helikopterekről legéppuskázott, vodkával tönkretett hantikról és manysikról, akiknek rénszarvas legelőit és ősi vadászterületeit az eltört olajvezetékekből föltörő gejzirek végérvényesen elpusztították. Mesélt a fertőzött halaktól harmincévesen májzsugorban elsorvadtakról, az anyanyelvüket félig vagy egészen elfeledtekről. Arról, hogy a kis finnugor népek körében két évtized alatt megféleződött a nyelvet még beszélők aránya. És persze az észtekről, akik épp abban az időben szorultak kisebbségbe a saját fővárosukban, s akiknek szomorú jövőt jeleztek a demográfusok. A nemzethalál réme akkoriban náluk is megjelent már a kertek alján, s savós pillantásával be-beleselkedett a kocs mákba és a szülőszobákba.

Aztán megtörtént a régen várt csoda, a birodalom látványos összeomlása. S ma, jóllehet lehetnek kétségeink az orosz demokrácia komolyságát és erejét illetően, a negatív folyamat mégiscsak megfordulni látszik és kézzelfogható közelségbe kerülhet a keleti finnugor népek kulturális önállósága. Feltéve, hogy van még bennük erő, hogy fölismerjék saját nemzeti érdekeiket és igent mondjanak a változásra.

Amennyire örvendetes azonban ez az ébredő finnugor öntudat, annyira elszomorító a három szuverén finnugor ország valamikori gazdag kapcsolatrendszerének leépülése, elsorvadása. A két világháború között – igaz, elsősorban néhány „megszállott” finn- és észttbarát jóvoltából – elevenen működtek a kultúrákat összekapcsoló hajszalerek, noha akkoriban állami eszközökkel nem igen segítették őket. Működtek azonban a társadalmak, és az irodalom fontosnak tartotta, hogy fölfedezze mindazt, amit egy rokon kultúra nyújthat színben, eszmeiségben, gazdagodásban. Akkor számontartottuk és becsültük egymást. Finn és észtt művészek indultak hosszú tanulmányutakra Magyarországra. Emlékezzünk csak Akseli Gallen-Kallelára vagy Yrjö Siipolára. Vagy az észtt Ants Murakinra, aki festőként jött, hogy ellesse a magyar művészek mesterfogásait, és aztán nyelvünket megtanulva műfordító lett és lefordította a magyar szépirodalom színe-javát. Kosztolányi Dezső rajongva írt a Kalevaláról, Németh László tanulmányokban elemezte a később Nobel-díjas Frans Eemil Sillanpää regényeit, Gulyás Pál és József Attila a kalevalai költészet hatása alá került, Kodolányi János pedig, mint tudjuk, hosszú időszakokat töltött Finnországban. Akár jelképesnek is mondható, hogy ott fejezte be Juliánus barát, az őshazát fölfedezni indult szerzetes történetét. Ő maga is fölfedezni indult, s ha Magna Hungariát nem is, Finnországot mégiscsak megtalálta a harmincas évek magyarsága számára.

A népi írók eszményeik megtestesülését látták az észtt és a finn társadalomban, olyan modellt, melyet okkal és joggal állíthatnak követendő példának a magyar közvélemény elé. Csodálták a finn és az észtt demokráciát, az ott tapasztalt türelmet, kitartást, szociális gondolkodást, és nem utolsósorban a kultúra feltétlen tiszteletét. Ma is viszonylag kevéssé ismert tény, hogy például Észtországban már az 1930-as években írói fizetésben részesült szinte minden valamirevaló író, még hozzá egy igen egyszerű ötlet, egy a dohány- és szeszjövédékek mérhetetlen állami hasznát megcsapoló kulturális alap jóvoltából.

Ma, visszatekintve erre az időszakra, újólá megállapíthatjuk, hogy Kodolányinak és a nép íróknak volt mivel példálózniuk. És azt is hozzátehetjük: bárcsak Magyarország is a „finn útra” lépett volna! Az 1920-as, 30-as években ugyanis nem csupán a demokrácia vizsgázott jelesre Finnországban és Észtországban, hanem a kisebbségpolitika, az iskolapolitika, a szociálpolitika, a gazdaságpolitika is. Ismeretlen volt az írástudatlanság. Mind a két ország példásan korszerű törvényekkel védte kisebbségeit. A szociális biztosítási rendszer sok tekintetben megelőzte a svédet, nem volt nagybirtok, és az egy főre eső nemzeti termék a legkiugróbbak közé tartozott Európában. Olcsó volt a tanulás, aminek köszönhetően az egész kontinensen Lettország után Észtországban volt a legmagasabb az ezer főre eső diplomások száma. És akkor nem beszélünk még az élet minőségéről, a társadalom mélyén gyökerező demokratikus hagyományokról. A munka becsületéről, arról a ma is megtapasztalható légkörtől, melyben a paraszti munka az egyik legmegbecsültebb foglalkozás. Ezek az értékek ma is modellként szolgálhatnak Magyarországnak.

Csak hogy Kodolányiéknak a finn és az észtt példa nem csupán gyakorlati kapaszkodó volt, hanem szellemi védőpajzs is, egy új kultúrkör lehetőségének a fölillantása. Ez a kultúrkör egyszerre támaszkodhatott a nyelvrokonságon alapuló rokonszevre,

a peremlétből fakadó közös tapasztalatokra és a kis népek természetes egymásra utaltságára. Tovább erősítették az egyházi kapcsolatokat. Társaságok, folyóiratok, intézmények jöttek létre, megteremtődött a kultúrkongresszusok hagyománya. Azokon pedig a társadalmak találkoztak és vetettek számot egymással. A kis rokonnépek megsegítésére kulturális programok készültek, igazi cselekvési programok: gondolkunk csak a lettországi liv ház magyar, finn és észti segítséggel történt létrehozására!

Ez az ígéretesnek indult folyamat szakadt meg a második világháborúval és az azt követő politikai éjszakával. Finn-magyar viszonylatban is másfél évtizedre volt szükség, hogy újból összeforhassanak az elvagdalt idegszálak. Hallgassunk most az érrendszer helyreállításának konkrét okairól s arról, kik voltak a gyógyító sebészek, és örüljünk annak, hogy egyáltalában volt együttműködés Finnország és Magyarország, sőt – némi moszkvai áttétellel – Észtország és Magyarország között. Mindenfajta együttműködésnek megvan ugyanis a maga szellemi hozadéka. Könyvek jelenthettek meg, méghozzá meglehetősen nagy állami támogatással, újjáéledhettek az egyházi és a társadalmi kapcsolatok, és az egyszerű magyar állampolgár vízum nélkül először Finnországba juthatott el a nyugati országok közül.

Mára azonban a szálak újból meglazultak, s félő, hogy kellő jószándék és elegendő pénz híján el fognak sorvadni, holott épp megeléknítésükre volna égető szükség. Temészetszerűleg nem az egyházi kapcsolatokra gondolok, és a testvérvárosi kapcsolatokra sem, holott jószerivel mára azok is válságba jutottak, s nem lelik helyüket a rendszerváltozást követő átalakulásban. Megvannak, remélhetőleg élnek még a személyes kapcsolatok, jóllehet saját tapasztalataim alapján magam is úgy látom, ahogyan Kodolányi 1937-ben: Finnországban mélyebb és alaposabb a finn-magyar rokonság tudata, mint nálunk.

A legnagyobb veszélynek én mégis azt látom, hogy a három rokonnép oda sem figyel egymásra. Korunk emberéhez hasonlóan a kis finnugor népek is elnéznek és elbeszélnek egymás mellett, jóllehet ha valaha, hát ma valóban szükségük volna egymásra. Sem egy atomizálódott társadalom, sem egy darabjaira hullott szellemi közösség nem képes ugyanis a megújulásra. Nem gondolhatjuk komolyan, hogy egy tágabb szellemi haza fölépítése nélkül bármelyikünk is otthon fogja érezni magát a germán, latin és szláv túlsúlyú Európában.

Mit kellene tennünk? És egyáltalában: mit jelent ma finnugornak lenni Európában?

Ahhoz, hogy a kérdésre válaszolhassunk, előbb tisztáznunk kell az európaiság és a finnugor kultúrkör fogalmát.

Én azt hiszem, európaiságunk alapja csakis a kultúra lehet. A kultúra egyesít és megkülönböztet, szublimál bizonyos folyamatokat, s azonos mederbe tereli szerteinduló gondolatainkat. Az ember csak a kultúrában fejezheti ki és valósíthatja meg önmagát. Az embert a kultúra emeli a természet más teremtményei fölé, eltérően a hangytól vagy a fűszálon egyensúlyozó bogártól, a kultúrában jutnak kifejezésre az érzelmei is, a gyűlölet és a szeretet.

Európainak lenni szuverén, felelős gondolkodást jelent, azaz ellentétjét az államközpontú szocializmusnak, a tekintélyuralomnak és a diktatúrának. Számomra ebből egyenesen következik az, hogy az európai ember elutasítja mások elnyomásának vagy megalázásának minden formáját. Sem Sztálin, sem Hitler nem voltak európaiak, hiszen egy torz ideológia oltárán tízmilliókat áldoztak föl, s ugyancsak tízmilliószámra vetették máglyára az európai szellem alkotásait.

Európainak lenni azt is jelenti, hogy szuverén egyéniségként képesek vagyunk elutasítani a fogyasztói társadalom és a tömegkultúra „termékeit”. Fönnáll a veszélye

ugyanis annak, hogy a nemrég távozott orosz tankok és a rögeszmés ideológiák helyét átveszi a pénz és a tengerentúli giccsipar uralma.

Európainak lenni ugyanakkor annyi is, mint őrizni a hagyományokat, mely nélkül nincs sokszínűség, hanem csak arctalan massa van és tetszhalott állapot. Európának nem rossz epigonokra van szüksége, hanem önálló gondolkodókra, nem másolatokra és „euroirodalomra”, hanem olyan eredeti alkotásokra, melyeket értékrendjébe tud állítani. A lelkünkre van szüksége, a múltunkra, a hagyományainkra, a muzsikánkra és a zoltárainkra, a városaink formavilágára és a parasztházaink oromdíszekre. Az itáliai és a németalföldi mesterek képei, Mozart és Beethoven hangjegyei, az avantgárd és a fáradt posztmodern után számukra is felfrissülést hozhat a mi világnk. Ez a, ha úgy tetszik, kelet-európai, ha úgy tetszik, végvári világ.

A peremlét, a politikai és kulturális határmezsgye nyújtotta tapasztalataink azonban csak az egyik összetevőjét adják ennek a világnak. Helyre kellene állítanunk azt a kultúrkört is, amelyet az egyszerűség kedvéért az imént finnugor kultúrkörnek neveztem, de ugyanúgy mondhattam volna finnugor kultúrctaládnak. A „szellemi haza” fogalma mellé be kellene vezetnünk a „szellemi őshaza” fogalmát. Mert ahogy a magyar nemzet is egyetlen test, egyetlen szellemi közösség, mely államhatároktól függetlenül lakja ugyanazt a „szellemi hazát”, ugyanúgy lehet egy nagyobb közösségnek is szellemi őshazája. Vegyük át tehát a múltbeli együttműködésből mindazt, ami jó volt és használható, és egészítsük ki néhány korszerű formával.

Vissza kellene hozni például a két világháború közt olyannyira népszerűvé vált kultúrkongresszusok hagyományát. A kultúrák és a társadalmak találkozása mindig rendkívüli esemény, melyet semmilyen tudományos kongresszus nem képes helyettesíteni. A finnugor kongresszusok a tudomány és a szakma szűkkörű találkozói, a kultúrkongresszusba azonban minden együttműködési forma belefér, a színházak és a művészcsoportok fellépésétől az írók, műfordítók és képzőművészek, zenei és táncegyüttesek, testvérvárosok és testvérgyülekezetek, egyesületek és magánemberek találkozásáig. Nincs az a kulturális munkaterv, amely hatékonyabb és eredményesebb lehetne egy ilyen megmozdulásnál!

És persze alapítványok kellenének, üres, szép szavak helyett pénz kellene, mert pénz nélkül aligha képzelhető el akár kultúrkongresszus, akár könyvkiadás. Az eltékozolt tízmilliókból, ha csak egy töredéknyit a finnugor eszme, a finnugor kultúrkör bővítésére fordítana a hivatalos Magyarország, máris tágabb tudóval és szaporábban lélegezhetnénk, s legényesebb kedvvel indulnánk Nyugat-Európába.

Addig azonban magunkra, a magunk erejére vagyunk utalva. A magunk buzgalomára és a magunk találékonyságára. Addig csak rajtunk múlik, hogy megtaláljuk-e egymást, s képesek leszünk-e a Nyugatnak tovább adni egy kis keleti nyelvcsalád, egy kicsi, de gazdag kultúrkör: a finnugorság üzenetét.

EVANGÉLIKUS MŰHELYEK

FABINY TAMÁS

Veöreös Imre dolgozószobájában

Budapest, VIII. kerület. A Tisztviselőtelep széle kétarcú negyed. Egyik felől gesztenye- és platánfákkal szegélyezett csendes utcák, nyugodt villák – a másik felől lepusztult gyárak és szerelőcsarnokok. Békésen sétálgató öregek az egyik oldalon, haldokló iparnegyed a másikon. Ha balra indulsz, szolid polgári környezetet találsz, ha jobbra méész, a zsúfolt bérkaszárnya mellett a szubkultúra egyik profán szentélyéhez, a Fekete Lyukhoz érsz.

Különböző korok és kultúrák metszéspontjában áll a ház, ahol családjával él Veöreös Imre. Nyolcvanéves elmúlt, s nemcsak lelkészként szolgált, hanem mint szerkesztő, egyetemes főtitkár és lelkésznevelő intézeti igazgató is. Most azonban elsősorban a számos könyvet és tanulmányt jegyző biblikus teológus és esztéta műhelyét kívánom bemutatni.

A könyvekkel zsúfolt szoba falán festmények: a többnyire jogász végzettségű felmenők és családtagjaik portréi. Vendéglátóm részletesen elmondja az egyházi kapcsolódásokat: a dédapa az egyetemes egyház ügyésze, a dédapa testvére Székács József püspök felesége, azok lánya Győri Vilmos papköltő hitvese volt. Vagy ott az apa képe, aki győri ügyvédként a kolozsvári Nemzeti Színház felvidéki születésű színésznőjét vette el. („Édesanyámnak korábban a pesti Nemzeti Színházban is voltak vendégszereplései, de aztán férjhezmenetele után nem lehetett főállású színésznő: ez a győri közéletben elképzelhetetlen lett volna. De egész életében megőrizte szeretetét a színművészet iránt.”) Vendéglátóm aztán a családi címert mutatja: kardot tartó kezét ábrázol, amelyen egy török feje billeg. A nyolcadíziglieni felmenő, Veöreös-Kovács Lőrinc molnár volt Kemenessömjénben, a Dunántúl ősi evangélikus vidékén. Fiai részt vettek a török elleni háborúban, ezért kapott a család nemességet.

Tovább szemlélődöm a szobában. A fiókos szekrény tetején az egyik szobor: Pistike. („Négy éves kori kedves szobrom. Simogattam mindig, csak azon csodálkoztam, hogy lány ruhában van. Később tudtam meg, hogy falun szokás volt így öltöztetni a kislányokat.”) A szobor mellett fémtányér, benne kőzetek. A nagyobbik egy lávadarab az Etna tetejéről. („Alattam forró föld volt, sütötte a talpamat.”) A kisebbik egy kődarab a Magas-Tátrából. Éveken át csak az úgynevezett szocialista országokba volt szabad utaznia.

A falon függő és az asztalkákon álló kicsi képeket nézem. Fényképek és reprodukciók, amelyek képes meditációra nyújtanak lehetőséget. Egy Renoir kép. Egy fotó a győri Öregtemplom szőszékéről és oltáráról. („Mint kisfiú a leghátsó sorban ültem mindig apámmal. Amikor Ildikó lányom évekkal ezelőtt Győrött dolgozott, egészen véletlenül szinte ugyanoda ült le.”) Egy soproni fénykép: Templom utca, az evangélikus templom. Baloldalt a ház, ahol első éves korában ő lakott, később a felesége, aki szintén teológiát végzett. („Segédlelkészként szolgált, egészen 1985-ös nyugdíjba vonulásunkig. Kecskeméti tartózkodásunk idején, az 50-es években, különösen is jelentős munkát végzett.”) Egy kis képen a krakkói egyetem kapuja az akkor tizen-nyolc éves Hajnalkával, legkisebb lányával. („Neki ma négy gyermeke van és óvónő, Ildikó gyógyszerész, Enikő könyvtáros.”)

A könyvek mellett egyik kedves profsszorának, Podmaniczki Pálnak a képe. („Podi bácsi személyiségéből sugárzott hite és szelídsége. Rendkívüli ember volt, nemcsak missziói lelkülete és szédületes nyelvtudása miatt. Tanáraim közül egyedül ő hívta fel például Kierkegaardra a figyelmemet, jóllehet egészen más irányultságú volt. Felejthetetlenek a vele tett séták. Másodéves hallgató koromban sokat vívódtam a bibliakritikával kapcsolatos kérdések miatt. Ezért egyszer végigsétáltuk a Lővér-körtut. Tanulmányaim közben egyre jobban megértettem, hogy a teológiai munka hitébresztő fojlatat is. Csötörtök esténként pedig – külföldi professzorok „szabad estéihez” hasonlóan – feljártunk hozzá beszélgetni. Egészen különböző személyek jöttünk ott össze: Groó Gyula, Koren Emil, vagy a két „pesti vagány”, Dezséry László és Kemény Péter. De nagyon sokat tanultam Karner Károlytól és idősebb Prőhle Károlytól is.”)

A polcokon számos művészeti album. A Csontváry-kötetbe egy fekete-fehér fénykép van belerakva: a Tarpatak völgyének fotója, az egyik turistaút során készült. Sziciliában járva, a görög színház romjainál is megkereste azt a nézőpontot, ahonnan Csontvári a művét festette. A falon egy Van Gogh reprodukció: az, Aratók című festmény, amely mindig hivatására emlékezteti: a kasza suhanására, a lépésről lépésre haladó szorgos munkára. Aztán Matisse, Picasso, Kassák, Chagall. És akiket különösen szeret: Rembrandt és Borsos Miklós. („Legújabb könyvem borítóján is egy Rembrandt-metszet látható Jézusról és az emmausi tanítványokról. Ezzel a választással is ki akartam fejezni, hogy az Újszövetség középpontjában a megfeszített és feltámadott Jézus Krisztus fénylik.”) Borsos *Visszanéztem félutamból* című könyve elkísérte itáliai és görögországi útjaira. 1964-től közel húsz éven át számos országban járt, többnyire egyedül, olykor lányaival. („Az utazás volt lényegében az egyetlen szenvedélyem.”) Valamennyi útjáról írásos beszámolót készített, amit – diáival együtt – a kőbányai gyülekezet szeretetvendégségein ismertetett.

Vendéglátóm a könyvekről és azoknak órá gyakorolt hatásáról beszél. Elmondja, miért volt fontos számára Széchényi Naplója vagy Thomas Mann valamelyik regénye; a teológus Zahrnt vagy Tillich egy-egy munkája. Némelyikben ott a német nyelvű beírás: ajándék. („Szívdobogtató felirat volt ez akkor a nyugati teológiai irodalomtól megfosztott lelkésznek!”) Pilinszky *Szög és olaj* című köteténél kicsit megáll, s felidézi azt az élményt, amint ezekkel a szokatlanul őszinte prózai remekművekkel találkozott. („A kőbányai emeleti erkélyünkön olvastam, s szíven ütött, ahogy ez a sajátos publicisztika szólt Istenről, Jézusról, magányról. Nyakcsigolya-meszesedés miatt a szakorvos legalább a fele munkámtól eltiltott. Letaglózott állapotomból fölemelt a *Szög és olaj* azon a forró nyári délutánon.”) Tekintetével így simogatja végig szinte valamennyi könyvét.

A könyvespolcnál böngészgetem a címeket. Itt a szépirodalom, ott a mitológia, amott a zenetudomány. És természetesen a teológia. A Luther-sorozat mellett öreg német könyvek: Újtestamentum 1758-ból, teljes Biblia 1780-ból. Lexikonok, kommentárok, prédikációskötetek. Két nagyon szeretett igehirdető: a svájci Lüthi és Túróczy püspök. Mellettük Kapi Béla könyvei. („Közvetlen munkatársa és teológiai tanácsadója voltam Győrben. Kérésére tanulmányterveket készítettem, a Belmissziói Munkaprogramot állítottam össze, püspöki körlevelei elvi részeit dolgoztam ki.”) A szisztematikuskok – Althaus, Elert, Bonhoeffer és mások – mellett praktikus teológusok könyvei. („Gyakorlati teológusnak is készültem. Erlangeni ösztöndíjas útra azért mentem, mert ott Trillhaas adott elő. Közvetve a többi professzortól is tanulhattam homiletikát, mert az egyetemi templomban sokat prédikáltak, és nagyon figyeltek igehirdetéseik hallgatóira.”) Thieliicke művei is fontosak számára, különösen is az az alapgondolata, hogy sokáig a világ kérdezte az egyházat, de most az egyház kell hogy kérdezze a világot. Külön kiemeli Bultmann könyveit, főleg a János-evangélium magyarázatát. („Ő volt nálunk a mumus, a teológia ördöge. Szakteológusaink küzdöttek ellene, de el kellett, hogy ismerjék: vérbeli exegéta. Nagyrabecsült tanárom, Karner Károly annak idején naprakészen írt tanulmányt Bultmann mitológiátlánítása ellen, de kommentárjában minden további nélkül átveszi számos véleményét.”)

Vendéglátóm elmondja, hogy az utóbbi hónapokban különösen is szívesen olvas régi prédikációkat. Igehirdetői szolgálatot már nem vállalhat, templomba sem tud elmenni, de a vasárnapi igére most is rendszeresen készül. („Erre szószék nélkül is szükségem van. Néha egy rövid, tízmondatos vázlatot meg is írok. Múlt vasárnap, míg a család istentiszteleten volt, elkészítettem az aznapi alapige vázlatát. Még az igehirdetés utáni éneket is kiválasztottam”) Karácsony ünnepén – mivel templomba nem mehetett – elővette fiatalkora nagy igehirdetőinek műveit, és azokból részleteket gépelt ki, családtagjai számára is.

Az ágy végében a falon Luther sekrestye-imádsága, az általa ugyancsak nagyon szeretett Szabó József veretes fordításában.

Tekintetem az íróasztalra téved. Rengeteg dosszié, köztük sok kézirat: elsárgult papírlapok és friss küldemények egyaránt. („Huszonhat éves koromban szerettem bele a nyomtatott betűbe, és szerkesztettem – amíg lehetett – az Új harangszót, a Lekipásztort, a Diakoniát és az Evangélikus Élet kulturális rovatát. Ott sorakoznak bekötve a *Lekipásztor* általam szerkesztett évfolyamai: 1947-51; aztán 1957. Közben elvették tőlem a szerkesztést, politikai okokból. A *Credo* estében úgy vállaltam szolgálatot, hogy tevékenyen részt kívánok venni a szerkesztésben, a kéziratokat átolvasom és tipográfiai segítséget nyújtok.”)

Az asztalon a magyar Biblia mellett ott a Nestle-féle görög Újszövetség is, amelynek segítségével gazdagabban kibomlik az ige jelentése. („Napi áhitatomon azért a magyar fordítást használom. Az evangélium anyanyelven hirdettessék. Hiányérzetem volt, amikor egy időben csak a német *Losungen*-t olvastam, de annak imádságait ma is használom.”) Fontos, hogy az énekeskönyv is karnyújtásnyi távolságra legyen, amely számára az egyháztörténeti múltat jelenti, az énekköltők és énekeik évszázadokat hidalnak át. Elmondja, hogy amikor nyugdíjba vonulása után végigjárta Budapest evangélikus istentiszteleteit, a prédikációk nem mindig ragadták el, de az énekekben soha nem csaldótt. Az íróasztalon állnak a kézikönyvek is: értelmező és nyelvi szótárak. („Ezek is a szerszámaim közé tartoznak. Horvát Jánossal, a híres irodalomtörténésszel együtt vallom, hogy minden szerszám annyit ér, amennyit a mester keze képes vele csinálni”)

Szolgálati naplóit egész lelkészi működése során vezette: milyen textusról tartott igehirdetést, bibliaórát, kit látogatott meg. Az irodalmi és művészeti naplóiban – jelenleg a tizenhatodiknál tart – évek és évtizedek múltán is vissza tud lapozni egy-egy naphoz, ahol ott a feljegyzés egy szép Füst Milán versről, egy tanulságos tv-műsorról, vagy éppen arról, hogy akkor hallgatta meg Penderecki Lukács-passióját.

A teológia és az irodalom mellett még a zene játszik különösen nagy szerepet életében. A könyvespolcok közé valóságos zenesarok ékelődik. („Ma már csak lemezen vagy rádióközvetítésben hallgathatok zenét, de régebben rendszeresen jártam az Erkel Színházba és a Zeneakadémiára. Ha fejlhallgatóval, sztereóban hallgatom a közvetítést, felidéződik bennem az, amikor a jobboldali erkély 3-4. sorában ültem...”)

A jobb oldali könyvszekrényen állnak, katonás rendben, a szolgálati vázlatok, szinte pályája legelejétől fogva. Javarészt gyorsírással, nyolcadív alakban. („Érettségi utáni nyáron autodidakta módon tanultam meg a gyorsírást. Ennek nemcsak egyetemista éveim alatt vettem hasznát, hanem minden készülésem során is. Olykor ugyanis olyan sebesen jönnek a gondolataim, hogy más módon fel sem tudnám jegyezni őket.”) Kérdezem, hogyan dolgozik. Elmondja, hogy a téma vagy a textus gyűrűzik, forog gondolataiban; ha valami hirtelen eszébe jut róla, azonnal lejegyzí. Olykor ledől a szobában álló díványra, és szabadjára engedi gondolatait. („Termékenyek a hajnali félórák. Felébredve jegyzetelni kezdek. Ekkor néha még gyorsírással is alig bírom követni a gondolatok özönlését. Ismételten eszembe jut a 127. zsoltár 2. verse: Szerelmesének álmában ad eleget az Úr.”)

Tovább kérdezem műhelymunkájáról. Elmondja, hogy különösen az első mondatot, a tengelyt keresi. Ez a megtalált első láncszem lesz esetleg a cím is. („Ha megvan a kiindulópont, a többi szinte már 'magától' perog, s itt természetesen Reményikkel együtt vallom, hogy ez a 'magától': a kegyelem. Ekkor már gyorsan fut a gombolyag, ezért kell a gyorsírás.”) Ha kész a pongyola fogalmazás, átolvasás után lehet csiszolgatni. Nem könnyű valamit beszúrni, kihagyni vagy átcsoportosítani, hiszen a láncszemek egymáshoz csatlakoznak. Mindez igehirdetésre való készülésre és esszéírássra egyaránt érvényes. Tanulmányok írásakor az összegyűjtött anyag rendezése és továbbárgasztása a következő lépés.

Miután végigvezetett műhelyén, az ablak felé fordul. Mindketten kitekintünk, nézzük a hulló faleveleket. („Nézd ezt az ablakot, Tamás. Járnai már keveset tudok, de itt végigélem az évszakok változását. Én, aki mindig a természet barátja voltam, nem tudok kimenni. De itt kaptam egy kis természetet. Télen a hó, tavasszal a rügyezés, nyáron a lombok, most az őszi kép. Szép ez így.”) A lombjait méltóságteljesen hullató fa mögött jól látni a Vajda Péter utcai templom keresztjét. Veöreös Imre közel harminc évig szolgált itt is. Tudom, szerette ezt a helyet, mert a szöszék alacsony, a hallgatóság közeli. Most, hogy megismerhettem műhelyét és szerszámait, fülemben cseng még egy mondata: „A szerszámok csak eszközök a legnagyobbnak érzett alkotófeladatomhoz, az igehirdetéshez.”

LÁSZLÓFFY ALADÁR

A testen túl

Elkészett hajtás, nem számol az ősszel –
Belső parancsa fennebról ered.
Te aki törpe évszakokból jössz el,
telelni elbújsz, mint az egerek –
már irigyelni kezded őt, a bátrát,
akit közel-körülmény nem riaszt,
nem lépeget, ha indul: végig vágat,
nem kéri, várja, lesi a tavaszt:

Elkészett hajtás: pár hónap s lefagyva
elrettentő példa vagy vértanunk!
Örök kérdés: a testre vagy az agyra
bizatik...háru...támaszkodhatunk...?

Elkészett hajtás, nem számolt a dérrrel,
belső parancsa fennebról való.
Mint Rajnákon, Dunákon – ő a vérrel
amit szállított – nem az elhaló,
a pusztuló világ anyaga lenne,
hanem az új, a végleges levél
s az Isten életüzenete benne –
ő végig ennek tudatában él.
Nem jobb neki e lelkes tévedéssel?
Te kitelelsz, hogy venyige maradj
s a végleges virággal végig késel...
Az agy is test – de nem a test az agy.

Vitó Zoltán

Szonett a látásról

(Feleségem Édesapjának)

Még lányod védve, orrzó vágyam ellen
emelted közénk féltésed falát,
jogosan vívott ádáz küzdelemben
értettelek én, tolvajló galád, -

mígnem a harcban magad érve tetten,
felkínáltad a béke italát:
győzött benned a legnemesebb szellem,
s lettél számomra is Apa, Barát...

Szíved példáján lelkem is okult,
s szemem látó bölcsességet tanult:
A fának, melynek hajtását kívánom

és amelynek gyümölcsét leszedem, -
virágjában a törzsét is csodálom,
sarjában gyökerét is szeretem.

KULTURÁLIS FIGYELŐ

Luther kontra Erasmus

Luther: A szolgálai akarat Ford.: Jakabné Csizmadia Eszter, Weltler Ödön, Weltler Sándor. Sopron, 1996.

Annyi kéziratban maradt próbálkozás után végre megjelent a *De servo arbitrio* magyar fordítása. Annak idején Luthernek az a fontos, Erasmusszal vitázó irata sajnálatos módon kimaradt a Masznyik Endre-féle összkiadásból, s ez a hiány igen kedvezőtlenül befolyásolta századunk hazai teológiai eszmélődését. Sehol máshol nem áll ki ugyanis Luther ilyen világos szavakkal Isten istenvolta mellett, hogy érveivel halomra döntse emberi spekulációinkat.

Ez persze nem jelenti azt, hogy *A szolgálai akarat*-ból ismerhetjük meg leginkább Luther „igazi arcát”. Noha Luther a *De servo arbitrio*-t a Kiskáté mellett lefontosabb művének vallotta, igazi hangját mégis inkább prédikátorként és professzorként (a katechétáról most nem is szólva) hallatta, nem pedig vitapartnereivel szemben. A *De servo arbitrio*-ban Erasmusnak *A szabad akaratról* c. művét cáfolja, ezért mindvégig annak gondolatmenetét követi, így olyan fejtegetésekbe is kénytelen bocsátkozni, melyek az ő szájából idegenül hangzanak. Így például fantasztikus bibliismerete mellett teljes skolasztikus, filozófiai, logikai arzenálját felvonultatja a szabad akarat tételének cáfolására, bár tudjuk, ezetgétaként nemigen merített ebből a műveltségéből. A vita hevében partnere sokszor olyan következtetésekre is vezetett, melyekre amúgy nem jutott volna: így vált ez az írás az életmű egyedülálló, páratlan, ezért sok szempontból rendhagyó részévé.

A fordítók teljesítménye tiszteletre méltó: az olvasó Luther gondolatait híven visszaadó, gördülékeny, választékos magyarságú fordítást vehet a kezébe, mely megőrzött valamit az eredeti szöveg sodró lendületéből, a szerző érvelésének szenvedélyességéből. A kiadó (a soproni Líceum) megtett mindent a tetszetős kiállításért: az ízléses könyvet Széll György grafikai díszítik.

Az eredetileg folyamatosan áradó szöveget most – tudtommal Bruno Jordahntól eredő – fejezetcímek tagolják, melyeket a magyar fordítók az adott fejezetekből származó Luther-mottókkal is kiegészítettek. Mindez természetesen megkönnyíti az olvasást (ugyan csak ezt szolgálja a bibliai idézetek kiemelése és az Erasmus-citátumok kurziválása). Jogosnak tűnhet mégis az ellenvetés: ez a tagolás és címkézés már értelmezi (rossz esetben: félreértelmezi) is Luther gondolatait, előre befolyásolja a könyvet kézbevevőt, aki már azt fogja keresni, amit a fejezetcím ígér, az előrebocsátott mottó sugall, ahelyett, hogy maga fedezné föl a szöveget, s hagyáná hatni magára, kérdezni és válaszolni.

A probléma nem új: a Biblia fejezet- és versbeosztása, a locus classicusok kiemelése, a tartalmi összefoglalók kapcsán már évszázadok óta foglalkoztatja a teológusokat, a hermeneutika művelőit. Nekünk kell értelmeznünk a szöveget, vagy annak minket? Erőszakot teszünk-e rajta, ha tagolásunkkal gúzsba kötjük, címeinkkel skatulyába gyömöszöljük, vagy mindezt a szöveg maga kezdeményezi és követeli tőlünk? Az adott mű esetében, azt hiszem, még könnyebb választ adnunk ezekre a kérdésekre. Amellett, hogy a *De servo arbit-*

rio nem latinul, hanem magyarul szólal meg, eltörpül a tagolás jelentősége, hiszen a fordítók már a fordítói munkában is mint értelmezők lépnek föl, ezért szívük joga, hogy tulajdon interpretációjukat – a magyar szöveget – tagolással és maguk választotta mottókkal hangsúlyozzák. E mottók már annak a kölcsönhatásnak a gyümölcsei, mely a munka során a szöveg és közöttük jött létre. Bízom benne, hogy a magyar fordítás is képes lesz olvasóját ugyanígy megszólítani és újabb értelmezéseket életre hívni, melyek még mindig ugyanazt a Luthert juttatják szóhoz.

Annak reményében, hogy A Szolgai akarat még sok kiadást megér, néhány könnyen pótolható hiányosságra is szeretném felhívni a figyelmet. A bibliai idézetek helyét sajnos csak ott adja meg a magyar fordítás, ahol Luther maga ezt megjelöli. Hasznos volna a legtöbb modern kiadás mintájára a többi igehelyet is zárójelben, a margón vagy jegyzetben közölni.

A második megjegyzésem az antik auktorokból való citátumokat érinti. Az Erasmusszal vitázó Luther sűrűn hivatkozik iskolai auktoraira, főként Horatiusra és Vergiliusra. A magyar fordítás ezeket az idézeteket prózában hozza (ráadásul helymegjelölés nélkül). Nem kerülne nagy fáradságba a klasszikus költőket ezek klasszikus magyar műfordításaiból idézni a szövegben. (Hogy a latin és a görög nevek helyesírása *A szolgai akarat*-ban igencsak ingadozó, bizonyára nem a fordítók vétke.)

A legtöbb korrekcióra a jegyzetek szorulnak. Kevesen is vannak, szűkszavúak is és néhol szinte érthetetlenek. Az olvasó például hiába keresné annak a magyarzatát, kiket takar a „szofista” csúfnév (t. i. a skolasztikus teológusokat) és miért. Hogy aztán ez a „szofista” magyarul néhol „bölcész” lesz, az már fordítási kérdés (lehet hogy a köznyelvben már ennek a szónak is pejoratív értelme volna?). A számomra megmagyarázhatatlan

jegyzetekből csak kettőt idézek: „8 Paraklesis Erasmus műve 1516-ból (Elszakadás).” „21 Assertiones Luther műve (szabaddá nyilvánítás).” A szöveg 36. oldaláról kiderül, hogy a 8. jegyzet valójában Erasmus 1516-os Újszövetség-kiadásának előszavára – mely a Paraklesis feliratot viseli – vonatkozik, de hogyan lesz a közismerten 'vigasztalás, bátorítás, pártfogás, biztatás, buzdítás' jelentésű görög szóból „Elszakadás”, az rejtély. A 182. oldalon viszont az Assertio omnium articulorum c. Luther-műről van szó (1521), ám az *assertio* – mint a 12. oldalon helyesen olvasható – „elkötelező kijelentés”, esetleg „leszögezés” lehet magyarul, tehát a zárójeles magyarázat csak félrevezeti az olvasót.

Nem szaporítom a példákat. Befejezésül azonban óvni szeretném a - remélhetőleg számos - olvasót egy fenyegető tévedéstől: Ne a Luther-műből próbáljuk megismerni Erasmus teológiáját. Ez méltánytalanság volna vele szemben, hisz ő emberí gyengéi dacára teológusként is nagy érdemeket tudhat magáénak. Magyarul viszont a *De libero Arbitrio* egy rövid részletét kivéve teológiai műveiből semmi sem olvasható. Luther megelőzte ebben, mégsem szabad visszaélnünk ezzel a történelmi esetlegességgel, s míg nem olvastuk Erasmust magát, ne ítéljük róla elhamarkodottan, úgy, ahogy ezt Luther vitairata a számba adja. Az „erasmusi” jelző lutheránus körökben mára kétségtelenül szitokszóvá lett, noha hitújító eleink még inkább dicséretként alkalmazták. Ezzel a figyelmeztetéssel nem kérdőjelezem meg Luther igazát, kritikája valóban telibe talál: feltárja az erasmusi humanizmus gyenge pontjait, s új utat jelöl ki; mégsem vonja kétségbe azt, amit ez a humanizmus midaddig alkotott, s amivel hozzájárult a reformáció teológiai forradalmához. Ezeket az erasmusi gondolatokat megismerni és értékelni régi tartozásunk.

Csepregi Zoltán

Luther élete képekben

Klaus Zimmermann: *Luther Márton élete képekben. 19. századi illusztrációk alapján. A Kőbányai Evangélikus Egyházközség kiadványa. Budapest, 1996. 38 l.*

Bizonyára sokaknak jelent örömet Klaus Zimmermann Luther Márton élete képekben c. művének a Luther-év kapcsán megjelent magyar fordítása. Luther iránt megnövekedett érdeklődés miatt is, a Magyar Luther Társaság az elmúlt években több alapvető

Luther művet adott ki magyar fordításban. Népszerű lett Albert Greiner Luther Márton az igazság megszállottja című – elsősorban az ifúság számára írt – könyve is. A most megjelent füzet valamiképpen mégis hiánypótló a maga nemében. Olyan műfaj, amire ma szükség van.

Szekularizálódott, állandóan változó világunkban az élet gyors megélése, új és új információk szerzése, gyors eredmények elérése szinte az egyedüli hajtóerő, amivel együtt jár az állandó időhiány, sietés, sajnos a tömegszerűség és közlépszerűség is. Ez a kor nem kedvez az elmélyedt gondolkodásnak. A szellemi értékek devalválódtak, mégis igény jelentkezik irántuk. Gyakran negatív jelenségek mögött hatalmas, kiáltó hiányérzet húzódik meg. Az élettempó azonban nagy művek tanulmányozására a legtöbbször nem ad lehetőséget. Marad az innen-onnan összehordott, gyakran hamis információhalmaz. Ez a helyzet Luther és a reformáció megértésében is.

Ez a füzet éppen abban hiánypótló, hogy Luther életét, reformatori munkájának főbb állomásait a legegyszerűbben, világosan, lényegre törően, röviden és képek kíséretében mutatja be. Fiatal, öreg, értő és különösebb előképzettség nélküli olvasó is élvezettel veheti kézbe és forgathatja. A szöveg autenti-

kus, a képanyag eredeti, 19. századi művészek alkotása, akiket szerencsére felváltva ihletett meg Luther színes, izgalmas, gazdag életének egy-egy jelenete. Ezekből a művekből állt össze Luther Márton élete képekben.

A képanyagból elsősorban Gustav König néhány képe elterjedt Magyarországon még a háború előtt, de most más művészek alkotásaival kiegészítve teljes vonulatában elevenedik meg a képek által Luther kora, és a 19. századi látásmód.

Kevésbé ismert eseményt örökít meg pl. Carl August Schwerkburth alkotása, amelyen az a jelenet látható, amikor Luther a wormszi birodalmi gyűlésről hazatérőben édesapja szülővárosában, Möhrában rokonai körében a szabad égt alatt prédikál. Szinte soha nem nyer említést Luthernek a pestisjárványok idején tanúsított magatartása, amely Gustav König képén látható.

A képek a kezdeti küzdelmes évek után tematikusan mutatják be a bibliafordító, igehirdető, kátét oktató, zenét szerető reformátort. Ez a füzet bizonyára hozzásegít mindenkiket Luther és a reformáció jobb megértéséhez.

Kinczler Irén

A teológiai kutatás mint hitmélyítő folyamat

Veöreös Imre: Az Újszövetség színgazdagsága. Evangélikus Sajtóosztály. Budapest, 1996. 142 l.

A Diakonia folyóiratban éveken keresztül közölte esszéisztikus tanulmányait Veöreös Imre. Sokan már akkor felfigyeltek arra, ahogy szerzőjük a legújabb kutatásokkal is lépést tartva mutatott be egy-egy újszövetségi könyvet és iratcsoportot, különös tekintettel a bennük megmutatkozó teológiai tartalomra. A szerző most nem csupán kötetbe rendezte korábbi tanulmányait, hanem ki is egészítette azokat.

A munka első látásra újszövetségi bevezetésnek (izagógikának) tűnhet, de a türelmes olvasó többet kap ennél: Újszövetségi teológiai vázlatot is, amelyben részletes elemzések mutatják ki az evangéliumok tanítása mellett a páli vagy a jánosi teológia sajátosságait; valamint hermeneutikai kitekintést is, amelynek során az írásértelmezés elmélete kerül görcső alá. Ezek mellett olykor részle-

tekbe menő exegézissel is szolgál, pl. Rm 1-11szakasznak elmélyült magyarázatával. A gyakorlati alkalmazhatóságot pedig az az epilógus bizonyítja, amelyben egy – a kőbányai gyülekezetben – elmondott igehirdetését eleveníti fel. Amikor az olvasó ehhez a részhez ér, már tudja, hogy mit miért mond az igehirdető, s valóban a gyakorlatban láthatja, hogy a bibliakutatás eredményeit hogyan lehet a szószéken alkalmazni.

Az elegáns stílusnak és a közérthető fogalmazásnak köszönhetően korántsem csak szakteológusoknak szól ez a könyv, hanem várja mindazok érdeklődését is, aki az Újszövetség keletkezésével és tartalmával elmélyülten kívánnak foglalkozni. (Urai Erika ízléses fedélterve és gondos tipográfiája is fokozza a könyv vonzerejét.) A munka azonban tudományos igényű is. Ennek jegyében talán jobb lett volna, ha Veöreös Imre nemcsak nevükben utal egyes szerzőkre. A könyv végén megadott bibliográfia is csak válogatás egy

bőségesebb kínálatból, s adott esetben a hivatkozott szerzőknek is különböző „korszakakik” lehettek, ezért a pontosabb hivatkozások (lábjegyzetek) jobban segítenék a további kutatásokat.

A címadás azért különösen is találó, mert arra a tényre utal, hogy az Újszövetség palettáján nemcsak különböző árnyalatok, hanem eltérő színek is vannak, ám ezen éppen hogy nem sajnálkoznunk kell, hanem gazdagságnak lehet ezt tekinteni. A szerző az analízis mellett a szintézisre is kísérletet tesz: a páli és a jánosi teológia összetalálkozását (Nygren és Vajta Vilmos nyomdokában) az agapé-szeretben látja (III. 1.)

Számítani lehet arra, hogy a könyv hullámokat fog verni, hiszen a szerző elkötelezte magát amellett a történeti- kritikai módszer mellett, amelynek alkalmazását sokan még, mások már nem hajlandók elfogadni. Az előbbi – pre-kritikusnak nevezhető – fundamentalista megközelítés nyilván fel fog háborodni a könyv olyan állításain, hogy például nem minden pálinak tartott levél származik közvetlenül az apostoltól (az ún. deuteropaulinikus iratok), vagy amelyek kritikusan szólnak a megszemélyesített sátán állandó emlegetéséről (41.1). Az utóbbi – poszt-kritikus – irányzatok képviselői pedig azzal érvelhetnek, hogy a Szentírás egységére nagyobb hangsúlyt lehetne helyezni, s az iratok keletkezései idejére és szerzőségére vonatkozó némely sarkos állítás elé oda kellene tenni a „feltételezhetően” szót.

A könyv egyik erénye azonban éppen abban a tényben állhat, hogy némileg felkavarja a teológiai kutatás állóvizét.

Az említett történeti-kritikai módszert azzal a határozott hitvallással vállalja a szerző, hogy ez az iratok keletkezési körülményeinek vizsgálatára vonatkozik, és nem érinti a kérgmatikus jelentőséget és a hitet (9-10. l.). Szép példa erre az a módszer, ahogy Péter 2. levelét mutatja be. Természetesen teszi magáévá a még konzervatív írásmagyarázók által is vallott megállapítást, hogy a levél nem lehet Péter apostol munkája, sőt a teológiai kritika eszközeivel kérdőjeleket tesz a levél eszkatológiája mellé, ám ezek után is nyitott szívvel fogadja a levél üzenetét: „Ki tudja, hány hívó merített belőle tanácsot és erőt közel 1900 esztendő folyamán, mint ahogy az egész Bibliából?! Mi is azzal az alázattal vesszük kezünkbe, hogy meghalljuk belőle az evangéliumot Isten türelmes kegyelméről...” (124.1.)

Sajátosan keretezi a könyvet ugyanannak a tételnek kétszeri kifejtése: „Az Újszövetség kritikai szemlélete hitünket tisztábbá teszi és erősíti” (10.1); „Lelkészi pályám során fiatal korom óta tapasztalhattam: a teológiai kutatás hitmélyítő folyamat” (135.1.). Jó lenne, ha minél több mai teológus hallgató és lelkes jutna el erre a felismerésre. A könyv elolvasása bizonyára segítséget nyújt ebben.

Fabiny Tamás

Bonhoeffer, a Krisztus-követés igaz tanítója

Dietrich Bonhoeffer: Követés, Evangélikus Sajtóosztály, Bp., 1996. Fordította: Böröcz Enikő. Átdolgozta, az eredetivel egybevetette és lektorálta: dr. Szentpétery Péter: 165 l.

Értékes könyv régóta várt fordítását veheti kezébe az Olvasó, ha megvásárolja Bonhoeffer töredékes teológiai életművének első magyar nyelven kiadott teljes kötetét, a *Követést*. Ahogy Bonhoeffer különleges helyet foglal el a teológiatörténetben, úgy ez a könyv is különleges Bonhoeffer könyvei közt. A 21 éves korában doktoráló (Sanctorum communio, 1927.) és 24 évesen habilitáló (Akt und Sein, 1930.) Bonhoeffernek sem teológiai szándéka, sem egykori lelki-szellemi holdudvara vagy

későbbi jelentős hatása (pl. G. Gutierrez, J. Cone, D. Sölle vagy J. Moltmann és E. Jüngel) nem érhető meg pusztán „tudományos” művei alapján hanem csak úgy, ha teológiai műveit és életművét együtt vizsgálja valaki. Azon kevés gondolkodók egyike, akiknél az „életmű” valóban életművet jelent. Számára az Élet = Követés, egyészen pontosan Krisztus-követés. Ezért használhatta már nem sokkal megjelenése után Ettlal bencés kolostora közösségi célokra a könyvet – ahogy ez a bevezető oldalakon Reuss Andrástól olvasható –, és így történhetett meg a másik, rendkívül szokatlan jelenség is (ha ugyan szokatlan-ságnak ezt a fokát már nem csodának kell

neveznünk), hogy Bonhoeffer mély és hiteles, „igaz tanításában” evangélikák, liberálisok, pietisták és felszabadítás-teológusok is közös alaphangot találtak. Ezek után ne csodálkozzunk azon, hogy a fordító 3 évi munkája során (amelyet élete legfontosabb éveinek mond) a legnagyobb segítséget éppen egy bencés szerzetestől, Solymos Szilvesztertől kapta.

A *Követés* tartalmi és formai középpontjában a Hegyi Beszéd magyarázata áll. Eredetileg nem is könyvnek készült, hanem a szerző 1935 és 1937 között, a német Hitvalló Egyház Zingst-i és Finkenwalde-i lelkészképző iskoláiban előadott gondolatait gyűjtötte össze és adta ki a műben (1935 a Hitvalló Egyház pályájának legmagasabb pontja, innentől a mozgalom hanyatlani kezd.)

Bonhoeffer a *Követésben* meg van győződve arról, hogy a Hegyi Beszéd nem „interimistika” (A. Schweitzer), és nem is a teljesíthetetlen törvény toronymagas erkölcsi igényeinek kifejtése (ahogy ezt sok evangélikus magyarázó érti), hanem ebből Jézusnak a keresztény élet rendkívüliségére hívó szavát hallja megfogalmazódni. A műben szembeszáll az „olcsó kegyelem” illúziójával a „drága kegyelem” értékének védelmében: „Drága, mert követésre hív, kegyelem, mert Jézus Krisztus követésére hív; drága, mert az ember életébe kerül, kegyelem, mert csak így ajándékoz életet; drága, mert a bűnt elveti, kegyelem, mert a bűnöst megigazítja.” (16.) Pállal és Lutherrel együtt vallja, hogy Krisztus követése a kereszt útja, az egyetlen, amelyen örömet és békességet lehet találni. Krisztus parancsa nem csak a hitre irányul, hanem az engedelmességre is, e kettőt a reformatori örökségen belül sem lehet egymástól függetlenül megérteni. Megmutatja, hogy az evangéliumi tanítványság fogalma maradéktalanul megjelenik az újszövetségi levéltudomány egyházi nyelvzetében, és ezzel együtt a mai egyház nyelvében is. Ahol pl. Jézus tanítványokat hív el, ott Pál kereszteléséről, vagy a Krisztus testéből való részesedésről beszél. Hangsúlyozza, hogy az egyház a világban van, de nem a világból való; hogy Isten emberléte miatt minden ember elnyerte az istenképesség méltóságát; és hogy a legkisebbek elfogadása Krisztus elfogadása (ezekkel kétségtelenül a nemzeti-szocialisták zsidó-ellenessége ellen is szól).

A teológiatörténet Bonhoeffer – főként be nem fejezett utolsó műve, az *Ethik* alapján – a szekularizáció teológusai között tartja számon. A *Követés* szerzőjének világról alkotott nézeteit E. Bethge, Bonhoeffer legjobb ismerője így fogalmazza meg: „A világ a Nachfolge Bonhoefferénél még csak egy fenyegető dzsungel, amelyen át kell menni; nem tűnt el a világ, nagyon is látható.” És folytatja azzal, hogy tévedés volna Bonhoeffert úgy interpretálni, mint aki a világ valóságából a Krisztus-követés gettójába menekül. „A Nachfolge gettója nem a pietisták lesállása és nem a rajongók másvilága; azok egyike sem marad hű a földhöz. Hanem ez a gettó harcra hívás: összpontosítás és beszűkítés, hogy a határtalan Üzenet a tágas földet újra visszanyerje.” Bonhoeffer teológiája eszkatológiai teológia (a Hegyi Beszédet is így értelmezi), „mivel (azonban) az utolsó előtti elébe tolakodott az utolsónak, az utolsó védelmében az utolsó előttire tette a hangsúlyt”.

Nagy öröm az érdeklődő magyar olvasónak, hogy ebben az évben Luther „De servo arbitrio”-jának fordítása után magyarul veheti kezébe a XX. század egyik leghitelesebb evangélikus teológusának kiemelkedő művét, a *Követést* is. Ezt a könyvet tartalma, stílusa, meditatív jellege miatt breviáriumnak kellene használni; kár, hogy az egyébként szép kiállítású fordítást mérete e célra nem teszi alkalmassá. Sajnos a mű korrektúrája sem sikerült hibátlanul. Betűhiányokon és fölöslegeken kívül pl. a bibliai hivatkozásokba, a görög szavak helyesírásába csúszott több hiba is az átfésületlenség érzését kelti az Olvasóban.

A fordítói kéziratban még ez a cím áll: Krisztus-követés. A Nachfolge angol és francia fordítói mindkettőnél merészebbek voltak: az első „A tanítványság ára”, a másik „Drága kegyelem” címet viseli. Talán azért, hogy egy nagyon jó könyvet a szűk értőkön és ismerőkön kívül szélesebb olvasókörzökhöz juttathassanak?

E. Bethge szerint Bonhoeffer szándékosan nyers mondatait nem lehet kifogástalanul lefordítani, ennek ellenére – a jó fordítás alapjaként – elismeréssel szövegezt arról, hogy a magyar fordító, Böröcz Enikő megértette a szöveget.

Kinek ajánlom a könyvet? Természetesen mindenkinek. Annak, aki távoli és tiszta képet szeretne kapni a Jézus-követés lényegéről és részleteiről, annak, aki meditatív szeretet, de annak is, aki sok évi egyházi gyakorlat után új szempontokat keres hitében, esetleg hit és gyakorlat, megigazulás és megszentelődés, hit és engedelmesség kérdéseiben bármikor a Krisztus-követés mélyére kíván hatolni.

A várakozás történetei

Martin Buber: Haszid történetek. I-II. Ford.: Rácz Péter. Atlantisz, 1995.

Paul Tillich írja: „Meg vagyok győződve arról, hogy a kereszténységgel szembeni ellenérzésnek főleg az az oka, hogy a keresztények nyíltan vagy titokban Isten egyedüli birtokosának hiszik magukat. Ezért a várakozás elemét elveszítették, amely pedig olyan döntő volt a próféták és az apostolok számára... Egy embertársunkkal való találkozásra is várunk kell. Az emberek közötti legbensőségebb viszonyokban is van várakozás, nem-birtoklás, nem-ismerés. Mert Isten végtelenül el van rejtve, ezért kell nekünk órá feltételek nélkül várni. Ő számunkra csak olyan mértékben Isten, amennyire nem birtokoljuk Őt.”

Mit tanulhatok én, a keresztény, Bubertól, a zsidótól? Hiszen úgy tudom, hogy én már birtokolom azt, amire ő még csak várakozik. Nekem több jutott – vélem –, neki kevesebb. És taníthatja-e az, akinek kevesebb van – legyen bár nagyon okos – azt, akinek mégiscsak több volna?

Ha esténként, lefekvés után bele-belelázunk a Haszid történetekbe (mert ez a könyv nemcsak megengedi ezt, hanem szinte megkívánja; folyamatos, teljesítményszerű olvasása kerülendő), érezni fogjuk a választ. Buber pasztellszínekkel festett caddikjai, akik áldást mondanak a holdra, sírva fakadnak a becsapott kisfiúval, megitatják a váro-

sok otthagyt szamarait, és az engesztelés napjának előestéjén egy síró csecsemő elringatása miatt elkésnek a közös imáról, és úgy hálnak meg, hogy halálukkor fénnel telik meg a gyászolók szeme, nos, ők válaszolnak a kérdéseinkre.

Ezek a rabbik, akik álunkban fölszállnak a mennybe, nem jönnek le onnan üres kézzel. Nekünk is ajándékot hoznak, talán a legnagyobbat, amit ember embernek adhat: nagyon közel vannak hozzánk.

Az igazság nem kettő, nem három, nem is az emberrel mérjük. Az igazság egy. S annak a megfeszített názáreti fiatalembernek a szavai visszhangoznak a haszid mozgalom történeteiben. Nem tőle vannak, de ugyanazt látják és sokszor ugyanúgy értik, ahogyan ő látta, értette, tanította. S az ő legelső, és talán legnagyobb ajándéka is ugyanaz, mint e caddikoké: nagyon közel van hozzánk. Általuk megláthatjuk a megkerülhetetlen evidenciát: ha föl akarod emelni a másikat, először oda kell menned hozzá, oda, ahol ő van.

Ha Tillich igazát belátjuk, és szeretnénk megérni a várakozásra, akkor azokhoz kell fordulnunk, akik ezt nagyon tudják. És Izrael számkivetettjei, Kelet-Európa védtelen síkságainak kiszolgáltatott haszidjai és caddikjai, ezt nagyon tudják. Akik ma már nincsenek, és utódaik sincsenek. A történeteik maradtak utánuk. És a reményük.

Kovács Imre

A Pest megyei evangélikus iskolák története

Studia Comitatus, 26. Művelődéstörténeti Tanulmányok, szerk. Farkas Rozália, Szentendre, 1996. 153 l.

Magyarországi egyházaink a millectenárium és a magyar iskolák ezer éves ünnepe alkalmából felhívásban kérték az egyházközségeket, egyházmegyéket és kerületeket, hogy írják meg, kutassák föl egyházi iskoláink történetét. Ennek a kérésnek tett eleget Detre János aszódi lelkész, Pest Megyei Egyházmegyénk esperese, amikor összefoglalta a megye evangélikus iskoláinak történetét.

Egyháztörténeti áttekintés segíti a tájékozódást a reformáció utáni századokra vonatkoztatva és a kiépülő evangélikus iskolarendszert a magyarországi tanügyi rendelkezések és reformok összefüggésének egészében láthatjuk. A török uralom alatt elpusztult falvakat és városokat a Rákóczi szabadságharc után újra benépesítő telepések, többségükben felvidéki szlovákok kisebbségben németek jellemzik. Az egyházi jelentések mutatják, mennyire fontos volt az iskola egyházunk számára. Lelkészeink képzéséhez hozzátartozott a külföldi tanulmányutak mellett az is, hogy

gyülekezeti állások vállalása előtt rendszerint évekig tanítottak. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy jó kapcsolat alakulhatott ki lelkész és tanító között.

Az egyes vidékek földesurai nagyon fontosnak tartották az iskolákat és segítették azokat. A tanítók továbbképzéséről is gondoskodtak, egyházi és egyesületi alapon. Az aszódi tanítói kör tanítói értekezleteinek fennmaradt jegyzőkönyvei érdekes adalékokat szolgáltatnak arról, hogyan segítették egymást az oktatók a megfelelő szakkönyvek beszerzésében, kölcsönkönyvtári alapon, hogy lépést tudjanak tartani a kor pedagógiai szellemével.

A harminc-harminckettő községben és városban alakult iskolák fejlődése Pest megyében kitekintést enged az ország más megyéire is, hiszen nagy különbségek nem igen lehetnek az egyes települések között, ha az anyagiak rendelkezésre álltak.

Egyházunk struktúráinak jellegzetességére következtethetünk abból, ahogyan pl. Elefánt Mihály tápiószentmártoni lelkész és esperességi főjegyző 1948-49 után a felügyelők feladatait meghatározta egy utasításban.

Murteri kövek

Szépfalusi István, Héttorony Kiadó, 1995. 259 l.

A szerző személye teszi koherenssé a tartalmában (témájában), stílusában, az interjúk készítőit tekintve egyaránt sokszínű kötetet.

Szembesülések, Szempontok, Alkalmak címeket viselik a könyv fő részei. Az elsőt 1982 és 1993 között készült tizenhat interjú található. A Szempontokban Szépfalusi István tizennégy – 1986-1993 között írt – munkáját olvashatjuk. Az Alkalmak már inkább csak illusztrálása – hat esemény kapcsán – az előbbieknél. Gyöngyszemek ezek, elég megemlíteni a Kopacz Mária kiállításain elhangzott megnyitó gondolatokat.

A Szembesülések interjúiban negyven év európai történelmének, politikájának, kultúrájának számos – elsősorban magyar – vonatkozásával találkozunk. A lelkész, az író, a szociográfus, a menekültügyi szakember és nem utolsósorban a kultúra szerelmese és munkálója nyilvánul meg a kortörténetileg is érdekes, izgalmas interjúkban. A lelkész az Egyház a társadalomban címet viselő, négy

A korábbi patrónus-földesúr helyett itt a lelkészek mellé rendelt és a tanítók munkájáért is felelős egyházközségi felügyelő tisztsége kerül előtérbe: gondoskodják az iskoláról, „hogy mind az egész ifjúság, mely tanulásra képes, hasznát vehesse az oskolának... s akként tanítassék, miként a tanulók kora s helyzete kívánja, hogy annak, mit tanultak, egész életükben hasznát vehessék...” (71.) Az anyagi gondoskodás azt jelentette, hogy a felügyelő „...nem is engedi meg, hogy a lelképásztor és az oskolatanító maguk legyenek behajtó befizetéseiknek”, ő köteles gondoskodni arról.

Kiemelkedő iskolái voltak a megyének Aszódon, ahol leányok számára gimnázium szerveződött.

Az áttekinthető és egyes korszakokat ábrázoló statisztikai adatok segítik a tájékozódást és a tanulmány végén német és szlovák összefoglaló található.

Bárcsak más egyházmegyék és egyházközségek is követték volna ezt a jó példát és megírták volna iskoláink történetét! Dr. Harmati Béla

Harmati Béla

interjút tartalmazó blokkban van meghatározóan jelen. 1991-ben Tóth-Szöllös Mihály mutatta be hosszú idő után – Lelkésziroda – szerző – címmel Szépfalusit a magyar evangélikusoknak, míg Fabiny Tamás Születésnap beszélgetés-e a 60. születésnapon, 1992-ben jelent meg, ugyancsak az Evangélikus Életben.

A Szempontok legerősebb része az ausztriai magyarsággal foglalkozó hat – tanulmányértékű írás.

Igen izgalmas az Egyház a rendszerváltás küszöbén összefoglaló címen közölt, 1989-90-ben született három dolgozat. Ezek egyikében – akárcsak a kötet más írásaiban is – állást foglal a Magyarországi Evangélikus Egyház legújabbkori, 1987 utáni történelmének reformfolyamat jellege mellett, elemezve a személyi és egyéb változásokat. Lehet, hogy a kötet címadó írásával kellett volna kezdenem az ismertetést. Murter szigetén, Horvátországban, Ciprada-kempingen született az írás, ahová Szépfalusiék 1968 óta járnak és a háború befejezése után ismét oda siettek. A

Murteri kövek azokat igazolja, akik Szépfalusi írói vénáját emlegetve olykor sajnálják sokoldalúságát. Tanulmányértékű Jókai Anna – Szolgátság helyett szolgálat – bevezető írása is. Magam Szépfalusi István olyan önálló alkotóerővel is rendelkező menedzsernek – nem egyszerűen szervezőnek – tartom, ami igen ritka mind az egyházi, mind a kulturális közegekben. Sokoldalúsága ugyanakkor attól is megővja, hogy egy struktúrához, tisztséghez feltétlenül ragaszkodjon.

Jókai Anna mindezt így látja: „...a csendes diplomácia híve különleges érdeme nemcsak a jó szervezésben rejlik... Önérvényesítés helyett egy eszme érvényesítése... Ha valami

Isten akaratából (netán éppen az emberek gyarlóságából) bezárul előtte, nem esik kétségbe, hanem új kaput keres, továbblép, mindig előre.” Jó ötlet volt a Murteri kövek megírása, megszerkesztése, tíz év válogatásának közreadása. Hozzájárul ahhoz, hogy azokhoz is közel kerüljön Szépfalusi István személyisége és még ma is örvendetesen gazdagodó életműve, akik nem ismerhették ezt olyan közletről az elmúlt több, mint fél évszázadban, mint ahogy nekem volt szerencsém. De hát ez is kiderül a kötetből mentve esetleges elfogultságomat.

Frenkl Róbert.

Szövött himnuszok a budai várban

Kölcsey Himnusza a magyar történelem és a hazaszerzet hitvallás-értékű foglalata. A Himnusznak állított emléket ez a kiállítás nyolc rendkívül különböző karakterű kárpit-szövő művész alkotásaival, a Sándor-palota különös, a művek intenzitását a belső tér befejezetlensége által is felfokozó, s azokat egyszerűbe hangoló atmoszférájú termeiben, Jerger Krisztina rendezésében.

A lépcsőfordulóban lobogó gyertya mutatja az utat a kiállításához, ahol a vakolatlan falakon, az ideiglenesen üvegezett ablakokon beszűrődő fényben megelevenedő művek sajátos, fájdalmas méltósággal ünneplik a milicentenáriumot, a Himnusznak mostanra sem csillapult, tragikusan viharzó lélekállapotát idézve.

A legelső kárpit, Kecskés Ágnes műve, a történelemben újra és újra megtapasztalható legfájdalmasabb „magyar tulajdonságnak” állít emléket; annak a nyughatatlan, meggyezésre képtelen, önféjű harcosságnak, amely belső háborúzáshoz, testvérviszályhoz vezet. A történeti Magyarország térképén vérpirosak a folyók, és vérpirossal megrajzolt, groteszk kis örödgöcskévé vált figurák kaszabolják egymást vigyorogva, holott körülötünk a már kardélre hányt társaik testének csonkjai hevernek. A megfogalmazás könnyörtelen, és a kép nem kínál megoldást. Ha a néző ettől a váratlanul, ütősszerűen a lelkiismeretébe vágó műtől el tud szakadni, a kiállítás további darabjain már a reménység, a megbocsátás jelei vágaszalják.

Polgár Rózsa művén a létezés koordináta-tengelyeként íródik a kereszt a tulajdonképpen ábrázolás elé. Az előtérben álló hatalmas oltárt Magyarország térképe borítja, melynek felületét érhálózatként át-meg átszövi a folyók kanyargós rajzolata. A háttér sivár pusztaságában szétszórtan álló, csupán jelzésszerűen létező figurák mindegyike – a legkülönbözőbb irányokba vetülő árnyékuk tanúsága szerint – a saját napja, a maga világító bálvány felé fordul. A reményt, a kiutat a jobb felső sarokban álló kapu mutatja, melynek mérete nem sejthető, talán a szűk kapu, de az is lehet, hogy hatalmas diadalív. S a kárpit mottója a Himnusz ünnepélyes pátoszáat megtörő alázatos, könyörgő sorok egyike: „Szánd meg, Isten, a magyart...”

Nagy Judit kapui – szimbólum-értékükön túl – a történeti emlékek sokféleségét, s az azokban rejlő gazdaságot képviselik számomra. Nem kastélyok vagy katedrálisok kapuzatai sorakoznak itt, hanem kicsi, szerény díszítésű, ember-léptékű kapuk. Hauser Beáta kárpitja egy személyes mitológia elemeit sorakoztatja fel.

Fejtegethetők, de csupán egyvalaki számára felfejthetők ezek a különös, grafikai precizitással megrajzolt jelek. Valamennyi amorf, kötömbyszerű forma nyomán eszünkbe juthat egy másik, a Himnusz lelkületével rokon, s azt továbbvivő vers, amely azonban sokkal inkább személyes vallomás a hazaszeretetről. Eszünkbe juthat a kő, amelyre a kisiskolás Radnóti rálépett, hogy ne feleljen aznap – és amit senki más nem tudna meg-

mutatni. Ilyen saját, belső titkok sora, rendszere alakítja ki azt a rendkívül bonyolult, személyiségünk részeként belénk épült kötődést, amely a szülőföldünkhöz kapcsol bennünket. Solti Gizella művének mitikus-mesebeli atmoszférája a kárpit műfajának első nagy virágkorából merít, konkrét idézetként az unikornist is megjelenítve. Meselényeket rejtő, sűrű, áthatolhatatlan növényzet mögött álomszerű, idealizált táj magasodik, fölöttéleg lebegnek az ország sorsát irányító angyalkák. Az ördögök csupán a triptichon két keskeny oldalsó keretező szárnyán jelennek meg, bújáló alakjuk azonban nem rajzolódik ki olyan tiszta egyértelműséggel, mint az angyaloké, csupán felszejjik a vöröses háttérből.

Pápai Lívia sejtelmes, személyes, elvontan ünnepélyes művet alkotott. A Himnuszról a narratív elemek helyett a vers alaphangulata, szimbólum-értéke ihlethette meg. Nem a versben előforduló képek szimbolikus vonatkozásai, hanem a nemzet szimbólumának tekinthető megzenésített vers: a magyarokat ünnepeiken és sorsfordulóikon kísérő mű zenéjének méltósága, drámaisága „hallatszik kie” a kárpit szürke-fekete-arany színeiből. Hegyi Ibolya triptichonja különös, átszellemi-

tett tájat jelenít meg, amely túlmutat az emberi történelmen. A táj dermedt időtlenségét oldják a barnás, meleg tónusok és a vigasztalóan tágas horizont.

Pérelí Zsuzsa műve a katedrálisok magaslatába törő himnikus ünnepélyességével a kiállítás méltó befejezése, annak felemelő és biztató nyugvópontja. Hatalmas magasságból látunk rá a dombos tájra, melynek épületei, fasorai, legelésző nyájai az ember jelenlétét hirdetik. Ilyen magasból azonban mindez egészen aprónak, játékszerűnek tűnik, és a tájban távolabbra haladva ezek az apró jelek is teljesen elenyésznek. Valójában azonban nem is fontos, látjuk-e még felsejleni a parányi kastélyokat a hegytetőkön, hiszen a távolban elképesztő magasságok és messzeségek nyílnak meg számunkra. Égő bokrokkal szegélyezett, kövezett út vezet el a táj fölött az égboltozat hétszeres csúcsvível tagolt csarnokába, melynek végpontját a nagy távolságtól és a sugárzó fénytől nem látjuk, de tudjuk, hogy csodálatos, és hogy minden erőnkel arra kell törekednünk, hogy saját parányi világunkon túljutva, a fölél emelkedve, eljussunk ebbe a csarnokba.

Prékopa Ágnes

Hetven éve halt meg Jászai Mari

1926 októberében kilobbant a magyar színpad egén a legfényesebb csillag. 76 éves korában átköltözött régi szeretett színháza téglából épített sírboltjába Jászai Mari. Sem azelőtt, sem azóta nem tartottak ilyen egységesen legnagyobbnak senkit, mint őt. (Sarah Bernhardt és Eleonore Duse méltó kortársa volt, versenytársuk csak azért nem lett, mert a hazai színpadot elhagyni sohasem akarta.) A „Nagyasszony” – így emlegették szűkebb hazájában, a félszázadnál is tovább szolgált a Nemzetiben, és mondhatták élete alkonyán konzervatívnak, tegnapinakm nagyságát mégsem vonta kétségbe senki. Pedig játszott a hazai színpadokon több nagy magyar színész, hozzáfogható senki sem akadt. Királynő volt a pályán éppenúgy, mint a színpadon, egyik pályatársa kifejezésével: „a koszorú magától nőtt a lábához”.

Babits Mihály, a kor költőfejedelme így búcsúzik tőle:

„Hol a mozcókép, amely megörzi leplét? Hol a fonográf nemes hangjának? Elszállt a sugár! Ki hozza vissza? Ki hozza vissza?”

A színész művészete eltűnik személye hűnyarán. Korunkban őriz valamit a film, a hangszalag. Jászai Mari emlékét nem a technika őrizi, hanem a legenda. Orgona bűgású hangjának, felséges tartásának, beszédes mozdulatainak, megrázó hallgatásainak legendája. És a beszéde! Tanítványainak lelkébe véste: a színésznek úgy kell suttognia a színpadon, hogy a kakasülő közönsége is értsen minden szót. A hangok tiszta ejtése nem függ a hangerőtől.

Nemcsak az antik hősnők (Élektra, Antigone, Médea, Phaedra), Shakespeare nőalakjai, meg a Bánk bán Gertrudisa és – elsőként – a Tragédia Évája nagyszerű és nagyszabású, az volt Jászai Mari saját személyisége is. Már gyermekként: olyan mélységből kapaszkodott a magasba, amilyenben más elveszett

volna. Öt évesen veszti el édesanyját, szadista ácslegény apja mostohát visz a házba, ahol összesen tíz gyermekről kell gondoskodni. Aki mindig éheznek, akit mindig vernek, az a kis Mari. Különösen a beteglelkű apa kínozza a kislányt, aki tíz éves korában elszegődik kiscselédnek, csakhogy otthonról szabaduljon. Egymást váltó gazdái sorában egy markotányoshoz is elkerül, majd annak mozgókonyhájával egyszerre csak a königrázi csatában találja magát. Mivel haláltmegvető bátorsággal siet a sebesültek segítségére, kitüntetik. Hazatér Győrbe, obsitjából vesz néhány ruhát, és jelentkezik a színháznál. Ekkor 16 éves. Győr, Székesfehérvár, a budai Népszínház, Kolozsvár – mind csak epizód az életében. Egy évig a Vígszínház is. Igazi otthona mindenkor a Nemzeti Színház, ahová huszonkét évesen szegődött.

Nem csak tehetsége óriási, de a tudásvágya is. A maga erejéből, autodidaktaként is-

merkedik meg történelemmel, irodalommal, művészetekkel: s hogy legkedvesebb szerzőit eredetiben olvashassa, jól megtanul angolul, németül, franciául, és valamennyire olaszul. Szerepeit sem magolja csupán, hanem vívódik velük, tökéletes értésük érdekében rengeteget olvas a korról, a hősről, az íróról, és maga ad tanácsot a díszlet- és jelmeztervezőknek.

Petőfit és Széchenyit tekintette élete vezérlő csillagainak, Kiskőrösre minden szilveszterkor ellátogat Petőfi szülőházához. Nagycenkre Széchenyi sírjához is elvitte koszorúját esztendőről esztendőre. Élete utolsó fellépései 1926. január 3-án Arany János „Széchenyi emlékezete” című versét mondta el a Nemzeti színpadán. Hazafelé arról beszélt, hogy most végre, századszorra rájött, miként kell ezt a verset mondani...

Bozóky Éva

Erdély és a finnek

Benedekné Dr. Szőke Amália: Erdély és Fennoskandia. 1576-1945. Diplomáciai, katonai és művelődési kapcsolatok. Erdélyi Híradó. Kolozsvár. É. n. (1996), 230 l.

A közelmúltban tette szóvá Jávorszky Béla finnugor kutató, volt helsinki és baltikumi nagykövetségünk, neves író és fordító egy interjúban, hogy finn kapcsolataink ápolása inkább magánemberek baráti vállalkozása, semmint hivatalos tervezés eredménye. Ezt mutatja az is, hogy Benedekné Szőke Amália munkája és kutatásai nem kerültek semmilyen hivatalos fórum vagy szerv minősítése elé, s őt meg sem hívták semmilyen finn-ugor találkozóra, pedig hosszú évek szívós kutatásáról tett tanúságot ebben a könyvében. Budán a Litea könyvesboltban mutatta be Szőcs Géza Erdélyből, a szerző jelenlétében. A több tucat érdeklődő ámulva lapozhatott bele a 220 oldalas könyvbe.

A szerző erdélyi származású geológus, aki húsz éve él Finnországban. Szakmája gyakorlása mellett nemes érdeklődéssel kutatja az erdélyi magyarság és a finnek kapcsolatát. A hiteles történelmi, katonai és művelődéstörténeti egymásra találás adatai mellett meglepő, tényekre bukkant. Hosszú éveken keresztül fáradságot nem kímélve hangya-

szorgalommal jegyezte fel a hiteles adatokat. Mellette azokat is, amelyek legendáris anyagok, s azt is felkutatta, mi azokból a történelmi valóság. Utazott sokat, megjelent és meg nem jelent beszámolókat, naplókát böngészett magyarul, finnül, olykor svédül és németül. Regényeket is vallatott... Erdély és Fennoskandia sűrítő fogalmak. Utóbbi felőleli északon Svédországot, sőt az orosz uralom idejét is. Törekszik mindig a finnekre nézni, bár természetesen nem mindig sikerül. Ezért Fennoskandia. Erdélyben pedig nem csak az erdélyi medencéről van szó, hiszen Erdély volt önálló is, de tartozott a Monarchiához is, majd Romániához. Aranykorában a Partium és egész Észak-Magyarország oda tartozott Munkácsról Kassáig. De mindig, mindenütt megtalálta a finn összefüggéseket. Néha meglepő, vagy nem ismert módon. A katona ügyekben olykor meghökkentő információt kapunk svéd és hakkapelita (finn harcoló), vagy protestáns személyek dolgában.

Báthory István, Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf idejében is voltak rokoni kapcsolatok, de főképpen a protestáns összefogás dominált. Diplomáciai közeledés, majd elhidegülés váltogatják egymást, s a seregek értékelésénél a hakkapeliták mindig mérlegelés tárgyai. Követek váltogatják egymást, s mindig

szempont, hogy ki a finn és ki a protestáns. A lengyel trón mindig kísért. Papok, prédikátorok, követek szerepelnek a színesen megírt eseményekben. Megjelenik a 30 éves háború is, minden tarkaságával együtt, amiben a finnek a svédek oldalán nagyobb emberáldozatot hoztak amazoknál. Közben megtudjuk, hogy Gusztáv Adolf nem egyszerűen „elesett”, hanem van Falkenberg alezredes közelről pisztollyal lőtte le, majd ő is elesett.

Szól Conrad Jakob Hildebrandt evangélikus lelkésztől, aki az 1600-as évek derekán a svéd követjáraskor naplót vezetett, amit 300 év után csak 1937-en fedezett fel a történetírás. Annak idején meglátogatta a kolozsvári evangélikus templomot is.

XII. Károly svéd király a poltavai csatavesztés után hosszú ideig a török Benderben tartózkodott. Idement hozzá kérvényezni Krmann Dániel zólyomi szuperintendens az evangélikusok üldözése miatt. A király segíteni nem tudott, de egy kis zsák pénzzel bocsátotta el Krmant. A Kárpátokon átvezető út leírása merenditően szép. Ilyen, mindmáig kevésbé ismert napló-közlések a könyvben több helyen is találhatóak. Színes leírást olvassunk a finn laihai templom gyertyatartójáról, ami a magyar Nagy Kisbalázs huszárkapitány ajándékeként ma is megbeesült kincse a templomnak. Egy huszárnagy is érdekes hátteret kínál a meglepő történetmondáshoz. A múlt század végi orosz-török háború harcai is izgalmasak. Ennek eredményeként lett Románia önálló állammá. A harcokban erdélyi román katonákkal együtt finn katonák is harcoltak.

Az első világháború e tekintetben legmeglepőbb eseménye számunkra az, hogy Mannerheim, a későbbi legendás finn marsall a cári hadseregben alezredesi rangban harcolt Románia oldalán a magyarok ellen. Megkapó a közlés egy Németh József nevű katona sírjáról Savukoskiban. 1917-ben hunyt el, miután hadifogolyként a murmanski vasutat építette. Onnan szökött meg, de csak Savukoskiig jutott el. Sírját ma is szeretettel ápolják a lakosok. A két világháború közötti időről szólva már nem hadi cselekmények határozzák meg mondanivalóját. Erdély Romániához kerülésével a háttérben megállapítja, „nem számadatok döntik el egy népcsoport kisebbségi voltát, hanem a bánásmód, amelyben az illető állam keretein belül részesülnek.” Így értékeli a finn-magyar kapcsolatokat is. El-

gondolkoztató az a tény is, hogy a svéd- finn határ megállapításakor Ahvenanmaa (Åland szigetek) hovatartozásában nem az döntött, hogy a szigetek sokkal közelebb fekszenek Svédországhoz, nem is az, hogy lakói kizárólag svéd anyanyelvűek, hanem hogy a svéd partok és Ahvenanmaa között a mélytengeri szakadék húzódik, míg a finn partok felé – bár nagyobb a távolság – sekély tengeri sáv. A geológia döntött hát Finnország javára. Szorongva gondol az olvasó a Kárpátok koszorúja alkotta földrajzi egységre.

A finn „téli háború” megrázta az egész világot. A magyarok kiemelkedően segíteni akartak. A kilenc éves Soros György a finnek megsegítésére 20 pengőt adott. Ez volt a későbbi multimiliomos első adománya, ami mellette – sok más mellett – odakerült Szentgyörgyi Albert Nobel-díjának aranyérme is. A budai Cserkészparkban megalakult a Finnországi Magyar Önkéntesek Önálló Zászlóalja, amelynek tolmácsa Ilmari Soisalon-Soininen lett. Könyvek, brossúrák jelentek meg. Később a szegedi egyetemen disz doktorrá avatták – Elsőként – Mannerheim marsallt.

Az egyre bővebben burjánzó kultúrkapcsolatokban jelentősen bábáskodtak mindkét oldalon a nagykövetek. Csak úgy hemzsegnék a nevek Sajnovics vardói, „észleteiteitől” Runeberg himnuszában Vörösmarty Szózatának hatásáig, s a közelmúltunk ismert alakjaikig: Jalava, Hunfalvy, Szinyei, Setälä, Vikár Béla s a Kalevala-fordítók, Teleki Sándor, Korompay Bertalan Kalevala-kutató, Tervonen, Pasonen, Wichmann, Liipola, Bán Aladár, Gallen-Kallela, Weöres Gyula, Szopori Nagy Lajos kultúrattasé – aztán Áprily, Makkai, Reményik, Kós Károly, Saarinen, Jancsó Elemér, Järventaus, Járosi Andor, Gombóc Zoltán, Majla Talvio, Kodolányi, Körösfői Krisch, Sebestyén Irén, egészen Benczúr Lászlóig, aki „afféle tiszteletbeli erdélyi”, e sorok írójaig és Voipio Marciig, Szász Vilmosig, Mezey Istvánig stb. A végtelen ügyszerezettel, Erdély és a finnek iránti szerellemmel, szakértelemmel és fáradtsággal megírt könyvre mi sem jellemzőbb, mint hogy 811 személyt említ s nagyrészt vallat, 533 forrásmunkát dolgoz fel.

A zárólapon keserű mondatot olvashatunk: „A könyv megírását és megjelentetését nem támogatta senki...” Legalább mi köszönjük meg. De nagyon!

Koren Emil

„Az eltűnt lélek nyomában”

Bodrog Miklós: *Álmaink barlangvilága*. C. G. Jung nyomában. Akadémiai Kiadó Budapest, 1995. 162 l.

Szeretem Bodrog Miklós írásait, fordításait, szellemi munkastílusát. Elvezetes, példagazdag, költői nyelven ír. Szinte beszélget az olvasóval, szelíd iróniával, sok humorral, mély megértéssel. Személyesen tud szólni, akár karcolatot, újságcikket, ismeretterjesztő munkát, akár szakkönyvet kínál olvasóinak. Manapság kevés írásra lehet azt mondani, „ezt nem lehet letenni”. Az „Álmaink barlangvilága” ilyen, mindannyiunkhoz szóló könyv. Áthatja a szerző mélylélektani szemlélete, mestere Carl Gustav Jung iránti elkötelezettsége. A század első felének nagy svájci pszichoterapeutáját, az analitikus lélektan megteremtőjét jórészt Bodrog Miklós fordítói tolmácsolásában ismerhettük meg, az elmúlt évtizedben. Már kitűnő fordításaiból is tudhattuk, mestere iránti hűséggel halad szellemi útján „C. G. Jung nyomában”.

S amint azt e könyv alcímében is üzeni, a szerző Jung szellemében avat be álmainkba. Az írás főcímét Weöres Sándor sorai ihlették, álmaink világa az a „barlang hol (...) ismeretlen, más törvényt hat át”. Bodrog Miklós – a gyakorló pszichoterapeuta, lekipásztor „lélek-központú” gondolkodó – ebben a rejtett barlangvilágban kalauzolja olvasóit olyan szakszerűen, meggyőzően és biztonságosan, hogy a „nagyközönségnek szóló” könyvet teljes joggal tekinthetjük szakkönyvnek is, mely akár a „Bevezetés C. G. Jung analitikus álomelemzési módszerébe” címet is viselhetné. A szerző megtehetné volna, hogy szakemberekhez szóljon. Ő azonban minden érdeklődő számára hozzáférhetővé kívánta tenni a lélek mélyéhez vezető utakat. Szándéka már a könyv bevezetőjéből is kiderül. „Lélekvesztő korban élünk” – szól a könyv első mondata, e technicizálódott, álom- és léleknyomó, dehumanizált világban kiéhezetten fordulunk a lelki tápok felé. Nem mindegy, milyen szellemi eledellel kínálnak és milyen forrásokból meríthetünk. Az önmagát gyakorta „ezoterikus”-nak nevező, valójában fél-laikus „szakirodalom” kínálata igen nagy, a lelke titkai iránt érdeklődő ember pedig gyanútlanul vászthat a vegyes kínálatból. Nagy szükségünk van hát olyan autentikus írásokra és

vezetőre, amelyen az „Álmaink barlangvilága”, Bodrog Miklós kalauzolásában.

Ez a könyv elsősorban úgy ismertet meg bennünket, lelkünk tartományaival, pszichikus „munkastílusunkkal”, hogy ezenközben szüntelenül az álmainkról van szó. Álmunk nyelvével, ennek megközelítési módjaival, az álommunka törvényeivel, a „megfejtés”, olvasás lehetőségeivel ismerkedünk, olyan meggyőző és szenvedélyes pedagógus segítségével, aki mesteri ügyességgel csempész be a fejünkbe olyan bonyolult szakismereteket, mint pl. az alanyi és tárgyi értelmezés, amplifikáció, az álom ellensúlyozó szerepe, a jósló-funkció, prospektív álmok, az álom szerkezete, az álommunka eszközei, animusz, anima, ösképek az álmainkban, álmosorozatok összefüggései stb... Úgy kínálja az „álomkemenca süteményeit”, hogy nemcsak táplálja, hanem mindvégig dolgoztatja is olvasóit. A könyv szerkezete, huszonhat gondolategysége két szinten halad és kapcsolódik szüntelenül egymáshoz. Az egyik a „kognitív”, ismeretátadó, mely az álomra vonatkozó felfogások megismertetésétől az álmodás funkcióinak feltárásán át az „álomnyelv” titkai, mély önmagunk felé vezet.

Ez a szint racionálisan fogadtatja el velünk álmaink jelentőségét. A másik az élményszint, amely példagazdag, bőséges buzgásával, szépirodalmi példázataival és a pszichoterápiás gyakorlatból vett, valódi eset-illusztrációval érzelmi logikánkat is meggyőzi arról, az álom valóban „fő táplálék az élet asztalán”. Sokra tanít ez a könyv mindannyiunkat. Többre, mint áloméletünk megismerése, szembeállításunkkal: mit teszünk lelki egészségünkért, „jóban vagyunk-e saját lelkünkkel?” Mértéktartó módon élünk e lelki energiáinkkal, nem lesz-e a hitünkbeli fanatizmus, szorgalmunkból „munkakór”, erkölcsünkbeli farizeusság. Megtanít álmaink megbecsülésére, a velük való munka nélkülözhetetlen fontosságára is, de legfőképp arra: az álom üzenetének megértési kulcsa az álmodó kezében van. Noha lehetségesek a mindünk számára fontos, közös jelentések, mégis az egyéni üzenetekben van a legnagyobb érték, ehhez pedig csak gondos, alapos, szakszerű elemzéssel férhetünk hozzá. „A már-már szomjan haló embert azonban nem a víz kémiai képlete érdekli, hanem maga a víz” – írja

Bodrog Miklós, és valóban jó, tiszta forráshoz vezet bennünket.

Most, amikor könyvét jó szívvel ajánlom minden olvasónak, korra, nemre, felekezeti hovatartozásra és szakirányultságra való tekintet nélkül, mindazoknak, akiknek fontos a lelki egészsége, hadd idézzünk ízelítőül a Szerző zárszavából. „Bölcsességre (és nem csupán tudásra) aligha juthat az ember addig, amíg rá nem ébred alapvető esendőségeire, hogy éppen a végső s legfontosabb dolgokról milyen gyérek a megbízható ismereteink, önmagunk mélységeibe pedig vajmi kevéssé nyerhetünk beketintést...” Ezért indultunk el e könyv lapjain „az eltűnt lélek nyomában”,

utánanézőve álmainknak: mit szólnak hozzánk, egyéni és társadalmi tüneteinkhez, óhajainkhoz, síralmainkhoz, reménységünkhöz. Háttha vár ránk valahol egy kis lappangó egészség. József Attila így fohászodott: „Emeljétek föl szívünket!” S ezzel a lényegre tapintott. A valamire való változás ott benn kezdődik...

Soha ennél aktuálisabb üzenetet! Ránk fér az önnevelés, szegődjünk hát álmaink nyomába, tegyünk mielőbb lépéseket lelki egészségünkért. Álmaink barlangvilágában ez a könyv megbízható vezetőnk lesz!

Bagdy Emőke

Urai Erika: Csodaszarvas

Crede

Lutheran Workshop

Summary

The main theme of the third issue of this periodical is the thousand-year-old Hungarian school. Catholic and Protestant authors give a survey of the history of the past thousand years from the foundation of the monastic and episcopal schools to the revival of the church schools happening today. There are different approaches to the same topic; the role of the churches in the history of Hungarian education and culture: Abbot Richard Korzenszky of Tihany follows the history of Pannonhalma Abbey, Gábor Gyapay and Géza Laborczi tackle the problem of the re-started Lutheran schools. János Heltay, literary historian, writes about the Protestant schools of the 16th-17th centuries and György Bárdossy writes about the great school politician of the 19th century, József Eötvös. Two cultural historical studies deal with the importance of church schools. Professor László Kósa examines the role of Protestantism, and Bishop Asztrik Várszegi, Abbot of Pannonhalma, traces the influence of Benedictine spirit on the history of Hungarian culture.

*Journal of the
Lutheran Church in Hungary
Editor: György Bárdossy
Chairman of the Editorial Board:
Róbert Frenkl
Postal Address: H-1085 Budapest
Üllői út 24.
Published twice a year
Price: 190 Ft*

On the event of the 450th anniversary of Luther's death Pál Fónyad, a pastor in Austria and a church historian, familiarizes the reader with Christian, primarily Roman Catholic, and non-Christian evaluations of Luther. He focusses on the Marxist Luther-research from Engels to the 1980's. In part he sees the importance of Luther-research in that it can help the further development of ecumenical connections.

In the field of theology this issue contains selections from two outstanding theologians. One of them is the Catholic Hans Küng to whose book „Crede” Imre Veöreös gave Lutheran theological reflections. The other one is Paul Tillich. His translator, István Szabó writes about the importance of the Hungarian publication of his *Sistematic Theology*.

The topical news of the cultural section conclude the present issue and it is illustrated with the works of four textile artists whose common exhibition was inspired by the Hungarian national anthem.

Credo

Evangelische Werkstatt

Aus dem Inhalt

*Zeitschrift der Evangelischen Kirche
in Ungarn*

*Leitender Redakteur: György Bárdossy
Vorsitzender des Redaktionsausschusses:
Dr. Róbert Frenkl*

*Redaktion und Verlag:
H-1085 Budapest, Üllői út 24.
Bestellung bei obiger Adresse.
Erscheint jährlich zweimal
Preis des Einzelheftes: 190 Ft.*

Das Hauptthema der dritten Nummer unserer Zeitschrift ist die 1000jährige Schule in Ungarn. Katholische und protestantische Autoren geben einen Überblick über die Geschichte der vergangenen 1000 Jahre, von der Gründung der Kloster- und Kapitelschulen bis zur Wiederbelebung der kirchlichen Schulen in unseren Tagen. Der Tihanyer Abt Richárd Korzenszky an Hand der Geschichte der Abtei von Pannonhalma und Gábor Gyapay sowie Géza Laborczy ausgehend von den Problemen der wiedereröffneten evangelischen Schulen behandeln denselben Themenkreis: die Rolle der Kirchen in der ungarischen Unterrichts- und Kulturgeschichte.

Der Literaturgeschichtler János Heltai schreibt über die protestantischen Schulen des 16.-17. Jahrhunderts und György Bárdossy über den großen Schulpolitiker des 19. Jahrhunderts József Eötvös. Des weiteren berühren zwei kulturgeschichtliche Studien die Rolle der kirchlichen Schulen: Der Universitätsprofessor László Kósa untersucht den Einfluß der Rolle des Protestantismus und Bischof Asztrik Várszegi, Erzabt von Pannonhalma, den des benediktinischen Geistes innerhalb der ungarischen Kulturgeschichte.

Aus Anlaß des 450. Todestages Martin Luthers stellt der in Österreich lebende Pfarrer und Kirchengeschichtler Pál Fónyad die verschiedenen christlichen (vor allem katholischen) und nichtchristlichen Wertungen Luthers vor. Detailliert beschäftigt er sich mit der marxistischen Lutherforschung von Engels bis in die 1980er Jahre. Die Bedeutung der Lutherforschung sieht er zum Teil darin, daß sie die Weiterentwicklung der ökumenischen Beziehungen zu fördern imstande ist.

Im Themenkreis Theologie veröffentlicht diese Nummer eine Auswahl der Arbeiten zweier hervorragender Theologen. Einer von ihnen ist der Katholik Hans Küng, auf dessen Buch Credo sich die evangelisch-theologischen Reflexionen von Imre Veöreös beziehen. Der andere ist Paul Tillich. Zur Wichtigkeit des Erscheinens seiner Systematischen Theologie in Ungarn äußert sich der Übersetzer István Szabó.

Auch die vorliegende Nummer schließen die aktuellen Nachrichten des Kulturellen Beobachters ab, und illustriert wird sie durch die Werke von vier Textilkünstlern, deren gemeinsame Ausstellung die ungarische Nationalhymne inspirierte.

Contents

- In Memoriam Bishop Zoltán Túróczy the Preacher
István Szabó: The Theologian of Borderlines
Paul Tillich: Systematic Theology
Hans Küng: Credo
The Interpretation of the Apostle's Creed for Contemporaries
Gábor Gyapay: Between Doubt and Hope
Lutheran Education in the Past and Now
János Heltai: Some Thoughts of the Protestant Schools in the 16th and 17th Centuries
Gyula Lampérth: Seeding and Sprinkling
Does a Christian School Offer More?
Géza Laborczi: The Difficulties of Establishing a Lutheran Elementary School in Nyíregyháza
Ernő Hárs: Tasso in Prison (poem)
Asztrik Várszegi: The Millennium of Pannonhalma (1996–1996)
Richárd Korzenszky: The School of the Benedictians
György Bárdossy: József Eötvös, the School-Politician
Pál Főnyad: The Changes of the Luther-Image
N. László Szelestei: A Fanatic Pastor in the First Half of the 18th Century (J. M. Sartorius)
László Kósa: Protestantism and Hungarian Education
Béla Jávorszky: Finno-Ugric Nations in Europe
Lutheran Workshops:
Tamás Fabiny: In the Study of Imre Veöreös
Aladár Lászlóffy: Beyond the Body (poem)
Zoltán Vitó: Sonnet about Seeing (poem)
Cultural Observer: *Zoltán Csepregi*, *Iren Kinczler*, *Tamás Fabiny*, *Tamás Béres*, *Imre Kovács*, *Béla Harmați*, *Róbert Frenkl*, *Ágnes Prékopa*, *Éva Bozóky*, *Emil Koren*, *Emőke Bagdy*

Inhaltsverzeichnis

- Dem Prediger Zoltán Túróczy zum Gedenken
István Szabó: Der Theologe der Grenzen
Paul Tillich: Systematische Theologie
Hans Küng: Credo
Erklärung des Apostolischen Glaubensbekenntnisses für Zeitgenossen
Gábor Gyapay: „Zwischen Zweifel und Hoffnung“ – Evangelische Erziehung einst und heute
János Heltai: Einige Gedanken über das protestantische Schulwesen im 16.–17. Jahrhundert
Gyula Lampérth: Aussaat und Bewässerung – Bietet die kirchliche Schule mehr?
Géza Laborczi: Der Leidensweg der Evangelischen Grundschule Nyíregyháza. Tagebuchartige Grübeleien
Ernő Hárs: Tasso im Gefängnis (Gedicht)
Asztrik Várszegi: Tausendjahrfeier Pannonhalmas (1996–1996)
Richárd Korzenszky: Die Schule der Benediktiner
György Bárdossy: József Eötvös, der Schulpolitiker der bürgerlichen Umgestaltung
Pál Főnyad: Veränderungen des Lutherbildes
N. László Szelestei: Ein fanatischer Pastor in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts (János M. Sartorius)
László Kósa: Protestantismus und ungarische Kultur/Bildung
Béla Jávorszky: Finnugorier in Europa
Evangelische Werkstätten: *Tamás Fabiny*: In Imre Veöreös' Studierzimmer
Aladár Lászlóffy: Über den Lieb hinaus (Gedicht)
Zoltán Vitó: Sonett über das Sehen (Gedicht)
Kulturelle Rundschau: *Zoltán Csepregi*, *Iren Kinczler*, *Tamás Fabiny*, *Tamás Béres*, *Imre Kovács*, *Béla Harmați*, *Róbert Frenkl*, *Ágnes Prékopa*, *Éva Bozóky*, *Emil Koren*, *Emőke Bagdy*

Ára: 190 Ft

„Érdemes fenntartani az egyháznak, mint ilyennek, a középiskolákat. Áldott lehetőség van bennük elrejtve. Megépített meder ez, amelyben most kevés csergedezik az élet vizéből, de amelyekben csodák történhetnek, ha felfakadnak a belső források.”

Túróczy Zoltán

„Az egyházi nevelésnek, az evangélikus nevelés egyik legfontosabb tétele az, hogy szolgáló értelmiséget akarunk nevelni. Nem kizárólag az egyén érvényesülése a célunk, hanem az egyén érvényesülése úgy, hogy az egész közösséget szolgálja.”

Gyapay Gábor

„A protestáns műveltség jövőjének három fontos területe a következő: a hitoktatás minden fokon, melynek része az egyháztörténet és az erkölcstan is; maguk a középiskolák, mint a legfogékonyabb évjáratok általános nevelésének és sokoldalú oktatásának helyszínei; és végül a szakmailag vegyes egyetemi és főiskolás kollégiumok speciális programokkal a minőségi értelmiségnevelés betetőzéseként.”

Kósa László

„Egy csaknem fél évszázados visszaszorítottság állapota után természetes, hogy nem óhajtunk továbbra is *sekrestye-kereszténység* képviselői lenni.”

Korzenszky Richárd

„Az evangélikus iskolák többléte csak az lehet, hogy az állami iskoláknál magasabb szellemi szint és tökéletesebb fizikai nevelés mellett, előtt és közben a lelki nevelést tartják elsősorban szem előtt.”

Lampérth Gyula